

การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีไทย เรื่องอนิรุทธ์ โดยจะเลือกศึกษาแต่เฉพาะฉบับที่แต่งเป็นร้อยกรอง และฉบับร้อยแก้วที่มีร้อยกรองปนอยู่มากพอสมควร เพื่อจะได้สามารถเห็นลักษณะคำประพันธ์ได้ชัดเจน ได้แก่

- อนิรุทธ์คำฉันท์
- บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับส่วนวนความทรงตัด
- พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท
- โคลงเรื่องอนิรุทธ์
- บทละครดึกคำบรรพ์ เรื่องกรุงพาลมทวิป
- บทละครดึกคำบรรพ์ เรื่องอุณรุท
- บทละครนอกเรื่องอุณรุทตอนสมมุข
- บทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุณรุท
- โคลงสุภลักษณ์วาดรูป
- เพลงกล่อมเด็กเรื่องอุณรุท
- เรื่องอนิรุทธ์ในกฤษณาอวตารฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง
- บทละครเรื่องอุณรุทฉบับสังขลา
- โคลงดั้นเรื่องอุสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
- โคลงเรื่องอุสาบารส ฉบับวัดป่าอิน
- ตำนานพระกิตพระพานฉบับพระอริยานุวัตร (เขมจารีเถระ)
- เรื่องอุสา-บารส ฉบับนิทานสำหรับเด็ก

3.1 อนิรุทธคำฉันท์ คำประพันธ์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์มี 3 ชนิด ได้แก่ ร่าย
ฉันท์ และกาพย์*

ร่ายที่ปรากฏในอนิรุทธคำฉันท์ เป็นร่ายโบราณ มีเพียง 2 บทเท่านั้น แต่มิได้อยู่
ต่อเนื่องกัน มีกาพย์ฉบับจำนวน 3 บท คั่นระหว่างร่ายทั้ง 2 บทนี้ ดังจะขอคัดมาไว้
ให้เห็น ดังนี้

* มีโคลงสี่สุภาพอีกชนิดหนึ่งอยู่ที่ท้ายเรื่อง และมีเพียง 1 บทปรากฏอยู่ที่ท้ายเรื่อง
ต้นฉบับลายมือเขียนเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ฉบับสมุดไทยคำสุบรรณ เล่ม 19/ง ดังนี้

๑ จบอนิรุทธเรื่องเรื่อง	รณรงค์
ศรีปราชปัญายง	แต่งไว้
ใครจแต่งประสง	เอาอย่าง ^{นี้} หนา
จักเฟื่องฟูเกียรติให้	เลื่องล้าลาภผล

(หน้า 615)

หากพิจารณาตำแหน่งของโคลงดังกล่าว อาจเป็นไปได้มากกว่ามีการแต่งเติมขึ้น
ผู้แต่งเติมคือผู้คัดลอกเรื่องอนิรุทธฉบับนี้ เพราะปรากฏเพียงฉบับเดียว ทั้งเนื้อความก็มิได้
เชื่อมกับตอนอื่น ๆ ของเรื่อง นอกจากนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า หากจะมีการบอกชื่อผู้แต่ง
น่าจะรวมอยู่ในบทปัจฉิมพากย์ตอนท้ายเรื่องมากกว่า ยิ่งกว่านั้น หากพิจารณาลักษณะคำ
ประพันธ์ จะเห็นว่าใช้ต่างไปจากคำประพันธ์ชนิดอื่นที่มีปรากฏในเนื้อหาโดยสิ้นเชิง กล่าว
คือ ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์มีคำประพันธ์ชนิดร่าย ฉันท์ และกาพย์ เท่านั้น โคลงสี่สุภาพท้าย
เรื่องบทนี้ น่าจะเป็นโคลงแปลกปลอมที่ผู้คัดลอกเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ฉบับสมุดไทยคำ
สุบรรณ เล่ม 19/ง เป็นผู้แต่งเติมขึ้น.

๑ คุชวิดเมรุให้ทลาย โจมจำรายชจายอรินาส
 ก็หวาดไหวธรณี กรกระว้างก็ส ได้ด้วยคีตมือเคียว
 คุเจียวฉับกลีบกลอก ง่าง้าวทอสว่างไสว ประดิษฐ์ไธ-
 เรืองแสง แผลงกำขรราบสรตักดาชดาว คุจน่าฉาวท่าฝน
 ทั้งดินบนตระหลบอากาศ แพร้วพนาศษนักแรง แย่ง-
 สุพรรณอนเอก รจเรขแก้วเก้าสิ่ง ยิ่งสุริยรัศมี
 มีตาบหน้าสลาบครุฑ เพื่อจะยุกตสุพรรณ ฤทธิข่านิลแก้วน-
 กล พลตั้นข้างแสส้าว หัวก็หัวหวลือหาญ
 ซาญก็ซาญเหลือเชียว เร็วก็เร็วแรงก็แรง แผลง-
 ศรศิลป์เจียวฉับ จับเสโลห์ทวนทอด ผ้าชั้นสอดสำลีเลิศ
 หมวกพรายเพชรประดับประดา หนซ้ายขวาหน้าหลัง
 โจมจำบังปรบักษ์ ย่อมพลยักซาธิปะ คุจหิบัติระวันมามือ
 คือใครขวางม้วยไหม้ เปล่งเป็นไฟทั้งสองตาปปลาว
 เพียงพลราพณาสุรศักดิ์ ฯ

๑ หัวหน้าสุรราชสรตัก	สรตั้นยอมยัก
ชราชอันมหิมา	
๑ เขาจงใจจักพาธา	สีหนาทนรา
ธิเบศรเดโชไชย	
๑ เรียบพลแสะลินธพไสว	อาวุธเกรียงไกร
ประเกิดประกอบสรรพเสร์จ ฯ	

๑ ส่าแสะเทิรทาวเห็จ ส่าแสะเตร็จไตรจักร
 กวักไกวกวักไกวโพยม จูโจมกลางรณมุข ส่าแสะอูคร-
 ไล่เลี้ยว เลิศฉับเจียวแล่นปลิว ส่าแสะฉิวแจกลม
 ชมพุนทพรายเพชร เจ็ดศรีสยามพรายเพรา แสงสิ้นเทา-
 เทียมเมฆ มโนเวกไววิริย พิริยพลกาเลาะ

เทาะหักธรรมาบัฏ และศรีสังขวิสุภุทธิ และพิชิตมดลิง—
 เมล็ดอง และสีเหลืองมลาก ถ้วนทุกภาคนานา แสน—
 สิงขยาอสงไขย เขียวชาญไชยท้าวอิ ชำนิและห้าวหาญ
 ชำนาญและห้าวหนึ่ ชื่นชมรมห้าวหับ สำหรับสงครามพิฆาต
 นายแผ่นผาดผืนผอง ถือกวนทองแฉี่ฟ้า คาบตั้งกล้า—
 พันพาด นายหม่อมมาศเกราะไกร โห้เอาไชยไชยลาก
 ส่วนลูกจาบเกรียงกรู อินทรธนูพลงเพลง กุมศรแสดง—
 พิชัยศม์ ตัดตนขาดขจัดขจาย นายและสุรสีหนาท
 ร้องตระหวาดไกรเกรียง เสียงสิ้นกับทุกด้าน
 เสียงส้านทุกแดน แสนธนูยิงแย้ง โจมบั่นแทงในรณ
 จรดดินบนจบจักร ชักกุกัณฑ์กำซาบ ด้วยลูกจาบแล่นลิว
 ฉิวเสมอลมแล่นเลี้ยว จับเงี้ยวจนจำบัง ทั้งซ้ายขวา—
 แกว่งไกว ฮิวเฮาไฮโห้ท้าวทบ รบเร็วรวดเร็วจกกัน
 แลสำคัญสังขยา หน้าหลังชรัอ้อบทิศ ดุจดบป้องตระวัน
 แข่งเขี้ยวขันฮีนรฮัด หวังบำบัดสมเด็จจักรี ฯ

(หน้า 76-78)

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของร่ำโบริบททั้ง 2 บทนี้อย่างละเอียด พบว่ามีเนื้อความ
 เชื่อมต่อกับเนื้อความที่อยู่ก่อนหน้าและเนื้อความที่อยู่ต่อมาได้อย่างสนิท และกลมกลืนเป็น
 เรื่องเดียวกัน ทำให้แน่ใจว่าน่าจะเป็นส่วนที่มีมาแต่เดิม ไม่ใช่เป็นการแต่งเติมเข้าไปใน
 ภายหลัง กล่าวคือ เนื้อความก่อนที่จะถึงร่ำโบริบทแรก บรรยายการเรือรบพลของท้าว
 พานาสุรหรือเจ้ากรุงพาดเพื่อเตรียมไว้รบกับทัพของพระฤๅษณะว่าประกอบด้วยไพร่พลเหล่า
 ใดบ้าง เช่น มีทหารที่ใช้เกวียนเป็นพาหนะหมู่หนึ่ง ทหารขี่อู่อู่มู่หนึ่ง ทหารขี่เสื่อมู่หนึ่ง
 ทหารขี่ช้างที่ชำนาญในการรบอีกหมู่หนึ่ง ต่อจากนั้นเนื้อความของร่ำบทแรกเป็นการ
 พรรณนาพลาภาพอันเกรียงไกรของกองทัพเจ้ากรุงพาด เปรียบได้กับกำลังทัพอันยิ่งใหญ่
 ของทศกัณฐ์ ต่อจากนั้นมีเนื้อความของภาพย์ฉบับ 3 บทบรรยายการตรวจตราพลม้าของ
 แม่ทัพนายกองของฝ่ายเจ้ากรุงพาด เมื่อถึงร่ำโบริบทที่ 2 ก็พรรณนาใจความสืบเนื่อง

ว่าในชบวนทัพม้านั้นมีม้าต้นชื่อใดบ้าง อันเป็นการพรรณนาทำเนียบระวางม้าต้นที่ใช้ในการออกศึกสงครามนั่นเอง

อนึ่ง ร่ายโบราณในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ไม่มีอยู่เพียง 2 บท ก็พอจะแสดงร่องรอยให้เห็นว่า เรื่องอนิรุทธคำฉันท์น่าจะแต่งขึ้นในยุคอยุธยาตอนต้นจริง เพราะปรากฏว่าช่วงอยุธยาตอนต้นมีร่ายโบราณอยู่ในเรื่องประกาศแข่งน้ำโคลงห้า* ซึ่งสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นก่อนปีพ.ศ. 1893** หรือก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) และต่อมายังมีปรากฏในมหาชาติคำหลวง ซึ่งแต่งขึ้นในปีพ.ศ. 2025 ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ

เมื่อพิจารณาคำฉันท์ของร่ายโบราณในอนิรุทธคำฉันท์ เปรียบเทียบกับที่พบในประกาศแข่งน้ำโคลงห้า และมหาชาติคำหลวง พบว่ามีลักษณะใหม่กว่าประกาศแข่งน้ำโคลงห้าและมหาชาติคำหลวง กล่าวคือ ส่วนใหญ่มีจำนวนคำในวรรค 5 คำ คำรับสัมผัสมีทั้งคำในตำแหน่งที่ 1, 2, 3, 4 แต่ก็เห็นได้ชัดเจนว่า ได้กำหนดให้มีสัมผัสต่อเนื่องกันไปทุกวรรค ไม่มีขาดเลย ทั้งไม่ปรากฏมีคำสร้อยเลยแม้แต่ข้อ

หากพิจารณาจำนวนคำในวรรคของร่ายโบราณในมหาชาติคำหลวง จะพบว่า มีลักษณะยึดหยุ่นกว่า กล่าวคือมีจำนวนคำตั้งแต่ 3-8 คำ บางวรรคก็มีคำสร้อยเหมือนกับที่พบในประกาศแข่งน้ำโคลงห้า นอกจากนี้คำรับสัมผัสก็มีไม่สม่ำเสมอ บางวรรคขาดหายไป ทำให้สันนิษฐานว่า ร่ายโบราณในอนิรุทธคำฉันท์น่าจะมียุใหม่กว่าร่ายโบราณในประกาศ

* ไม่นับร่ายโบราณในเรื่องสุภาสิตพระร่วง เพราะมีการแต่งชื่อในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว.

** จิตร ภูมิศักดิ์ เชื่อว่าเรื่องนี้จะมีการแต่งก่อนสมัยกรุงศรีอยุธยา เพราะเต็มไปด้วยถ้อยคำสำนวนเก่าแบบไทยโบราณ และยังแต่งด้วยร่ายและโคลงห้า สำหรับโคลงห้าเป็นชนิดเดียวกับที่นิยมแต่งกันในอาณาจักรลาวล้านช้างมาก่อนที่เดิข.

แข่งน้ำโคลงห้าและมหาชาติคำหลวง ทั้งเมื่อพิจารณาคำประพันธ์อื่นประกอบ ก็จะได้คำตอบสอดคล้องกับคำสันนิษฐานข้างต้น กล่าวคือ วรรณคดียุคแรก ๆ ของไทยมักใช้คำประพันธ์ชนิดโคลงและร้อยเป็นหลัก ประกาศแข่งน้ำโคลงห้า และมหาชาติคำหลวงก็รวมเข้าอยู่ในข่ายนี้ด้วย ยุคต่อมาจึงเป็นโคลงมีทั้งที่เป็นโคลงคั่น และโคลงสี่สุภาพ หลังจากนั้นก็จะป็นฉันทและกาพย์ ซึ่งมีอนิรุทธคำฉันทรวมเข้าอยู่ในข่ายนี้

อนึ่งจากการพบรายโรราณในอนิรุทธคำฉันท ชวนให้สันนิษฐานว่า เรื่องอนิรุทธคำฉันทน่าจะเป็นนิทานคำฉันทเรื่องแรกของไทย เพราะในนิทานคำฉันทเรื่องอื่นไม่ปรากฏรายโรราณอยู่เลย แต่ทั้งนี้ก็ต้องพิจารณาคำประพันธ์ชนิดอื่นประกอบอีก เพื่อให้ได้หลักฐานที่มีน้ำหนักมากขึ้น

ส่วนฉันทที่ใช้ในอนิรุทธคำฉันทมี 4 ชนิด ได้แก่ อินทรวีเชียรฉันท 162 บท สันตติลฉันท 55 บท มาลินีฉันท 38 บท และสักทฤวิกกีติฉันท 35 บท ฉันททั้ง 4 ชนิดนี้นับเป็นฉันทในระยะเริ่มแรกของไทย และเป็นฉันทชนิดเดียวกับฉันทรุ่นแรกที่พบในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน* แลลงว่าผู้แต่งอนิรุทธคำฉันทยังไม่ได้คิดชนิดฉันทขึ้นใหม่ เพียงแต่นำฉันทชนิดที่มีอยู่แล้วในมหาชาติคำหลวงมาแต่งโดยให้ความสำคัญมากขึ้น เพราะแต่เดิมฉันทที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวงนั้น ยังไม่มีการเรียกชนิดคำประพันธ์นี้ว่า "ฉันท" ทั้งเวลาแต่งก็นำไปแต่งปนกับคำประพันธ์ชนิดอื่น รวมทั้งในการแต่งฉันทก็แต่งทีละชนิดเรียงต่อกันไป เมื่อจบฉันทชนิดหนึ่ง ก็ขึ้นฉันทอีกชนิดหนึ่ง (หากไม่ใช้คำประพันธ์ชนิดอื่น) โดยไม่มีการแต่งฉันทต่างชนิดสลับกัน ผิดกับเรื่องอนิรุทธคำฉันทที่มีกนิยมแต่งชนิดของฉันทให้สลับกันไปมาเพื่อเป็นการเปลี่ยนลีลาและบรรยากาศของเรื่อง

* มหาชาติคำหลวงส่วนแรกครั้งอยุธยามีตกทอดมาถึงปัจจุบันเพียง 7 กัณฑ์ ได้แก่กัณฑ์ทศพร วนประเวศน์ ชูชก มหาพน กุมาร มหาราช และนครกัณฑ์ ในบรรดากัณฑ์เหล่านี้ มีเพียงกัณฑ์มหาพนเท่านั้น ที่ปรากฏคำประพันธ์ชนิดฉันท.

อนึ่ง สิ่งที่ได้ชัดเจนว่า ฉันท์ต่าง ๆ ในอนิรุทธคำฉันท์ แต่งง่ายกว่าฉันท์ในมหาชาติคำหลวง เพราะบังคับสัมผัสระหว่างวรรคน้อยกว่า และกำหนดรูปแบบให้แต่งได้ง่ายกว่า ขณะเดียวกันก็แสดงให้เห็นว่ามีความชำนาญในการแต่งฉันท์มากขึ้น และสามารถกำหนดแบบแผนของฉันท์ให้ลงตัวมากขึ้น ทั้งในเรื่องจำนวนคำและตำแหน่งคำรับสัมผัส ทำให้เห็นพัฒนาการอีกขั้นหนึ่งในการแต่งฉันท์ขึ้นทดลองหรือในระยะบุกเบิก ดังตัวอย่าง

ฉันท์ทั้ง 4 ชนิดที่พบในมหาชาติคำหลวง กำหนดให้ 1 บท มี 2 บาท เหมือนกันหมดทุกชนิด ทำให้รูปแบบของมालินีฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์และในมหาชาติคำหลวงแตกต่างกัน มีผลให้มालินีฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์แต่งได้ง่ายกว่า เพราะไม่จำเป็นต้องพะวงกับเรื่องคำสัมผัสระหว่างวรรคมากเหมือนกับที่พบในมหาชาติคำหลวง เท่ากับเป็นการนำมालินีฉันท์ 1 บทในมหาชาติคำหลวง มาแยกย่อยเป็น 2 บทในอนิรุทธคำฉันท์นั่นเอง ดังตัวอย่าง

มหาวิทยาลัยต่าง	อนิรุทธคำฉันท์
๑ ศึกษาวิชัยงานรศศนิพนาน นกขระการมี ยันต์ปไป วิจิตรสถิตเสียงาส ปกรรกรองไทร คู่ชัชวาชจิ ๑ ปรมุขอนษักรรธา สุกุณา สุกุณิสุริ สุริวัตรวาทิ ในพนาลี ลัญจุงขม (หน้า 148) <u>แผนผัง</u>	๑ แสนสำพลคชชาญช่น ทนแก่ปนิสน แก่อกทญ ๑ แสนสำพลคชชैयाชญ รญศรครง คชังช้อย (หน้า 604) <u>แผนผัง</u>

จากตัวอย่าง พบว่าค่ารับสัมพัทธ์ใน 1 บทของมาลินีฉันทน์ในมหาชาติคำหลวงมีถึง 3 แห่ง ขณะที่ในอนิรุทธคำฉันทน์มีเพียงแห่งเดียวเท่านั้น

ด้วยเหตุที่มาลินีฉันทน์ในอนิรุทธคำฉันทน์แต่งได้ง่ายกว่า คล่องตัวกว่า กวีจึงสามารถพัฒนาความสามารถจนถึงขั้นแต่งเป็นกลบทได้ โดยเพิ่มสัมพัทธ์ในวรรคที่ 2 อีกตำแหน่งหนึ่ง รวมเป็นมีค่ารับสัมพัทธ์ในวรรคที่ 2 ถึง 2 แห่ง ดังนี้

๑ <u>แสนสำพลคชเชียวชิต</u>	<u>ขวิคสุเมรุอิศ</u>	รโทรมทรุด
๑ <u>สำนายพลคชชุกุท</u>	<u>วิริยวิษุณี</u>	ชำนาญชาญ
๑ <u>สำนายพลคชรอนราญ</u>	<u>มารวิชัยชาญ</u>	ชเชศรอน
๑ <u>สำนายพลคชบุกบร</u>	<u>กรกระลึงศรี</u>	กำดิงสง
๑ <u>สำนายพลคชราญรงค์</u>	<u>ทรงกัทฬทอง</u>	กำฮ่าเพลง

(หน้า 604)

สังเกตว่าค่ารับสัมพัทธ์ในวรรคที่ 2 มักปรากฏที่คำแรกและคำสุดท้ายของวรรคค่อนข้างสม่ำเสมอ ทำให้เสียงคำในวรรคเดียวกันสอดคล้องกัน เพิ่มความไพเราะมากยิ่งขึ้น

จากการพิจารณามาลินีฉันทน์ในอนิรุทธคำฉันทน์ เปรียบเทียบกับที่มีปรากฏในมหาชาติคำหลวงสรุปได้ว่าผู้แต่งอนิรุทธคำฉันทน์ อยู่ในขั้นทดลองปรับแบบแผนการแต่งมาลินีฉันทน์ ในมหาชาติคำหลวงให้มีสัมพัทธ์บังคับระหว่างวรรคน้อยลง จากเดิมที่ต้องมีค่ารับ

สัมผัสถึง 3 แห่ง ให้เหลือเพียงแห่งเดียวในช่วงต้น และต่อมาเพิ่มเป็น 2 แห่งหลังจากที่ได้ทดลองแต่งจนเกิดความเชี่ยวชาญแล้ว*

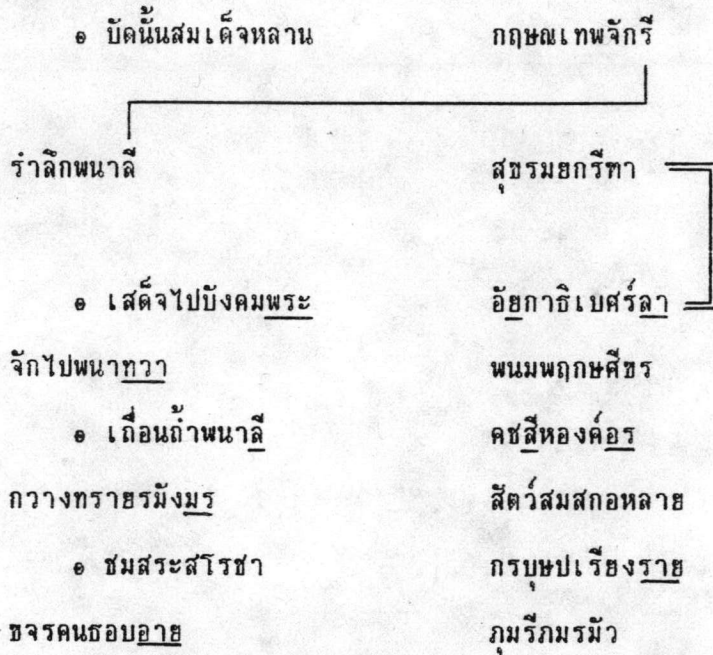
ส่วนอินทวิเชียรฉันท 11 และวสันตฉันทฉันท 14 ในอนิรุทธคำฉันท แต่งง่ายกว่าอินทวิเชียรฉันท และวสันตฉันทฉันท ในมหาชาติคำหลวง เพราะในมหาชาติคำหลวงบังคับสัมผัสระหว่างวรรคมากกว่า กล่าวคือ มีสัมผัสระหว่างวรรคแรกกับวรรคที่สอง และสัมผัสระหว่างวรรคที่สามกับวรรคที่สี่ ลักษณะเช่นนี้มีปรากฏเกือบสม่ำเสมอ กล่าวคือ คำสุดท้ายของวรรคแรกส่งสัมผัสไปยังคำที่สามของวรรคที่สอง คำสุดท้ายของวรรคที่สองส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่สาม และคำสุดท้ายของวรรคที่สามส่งสัมผัสไปยังคำที่สามของวรรคที่สี่ ตำแหน่งของคำรับสัมผัสค่อนข้างจะคงที่แน่นอน มีเพียงไม่กี่บทที่มีการรับสัมผัสในตำแหน่งที่ไม่ใช่คำที่สามของวรรค หรือขาดสัมผัสไปเลย ส่วนสัมผัสระหว่างบทมีปรากฏสม่ำเสมอทุกครั้ง คือ คำสุดท้ายของบทส่งสัมผัสไปยังคำสุดท้ายของวรรคที่สองในบทถัดไป

ด้วยเหตุที่กล่าวมานี้ อินทวิเชียรฉันทและวสันตฉันทฉันทในมหาชาติคำหลวง จึงนับเป็นฉันทที่ค่อนข้างเคร่งครัดในเรื่องของสัมผัสอยู่มาก โดยพยายามจะให้มีการรับสัมผัสเป็นทอด ๆ ไปทุกวรรคทีเดียว

* ปรากฏว่าในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ปรากฏหลักฐานรูปแบบการแต่งมาลินีฉันทใน จินตตามณี 2 รูปแบบ รูปแบบแรกคล้ายกับมาลินีฉันทในอนิรุทธคำฉันท กล่าวคือ 1 บท มี 3 วรรคประกอบด้วย 8 + 4 + 3 คำ ส่วนรูปแบบที่สองเหลือเพียงบทละ 2 วรรคเท่านั้น คือ 8 + 7 โดยเอาวรรค 3 มารวมเข้ากับวรรค 2 โดยที่ยังมีสัมผัสระหว่างวรรคและระหว่างบทเหมือนรูปแบบแรก เข้าใจว่าน่าจะเป็นแบบแผนที่เกิดขึ้นภายหลัง (ปัจจุบัน รูปแบบของมาลินีฉันทยังคงใช้รูปแบบแรกอยู่ คือ 1 บทมี 3 วรรค).

ส่วนอินทรวีเชียรและวสันตดิถีกันต์ ในอนิรุทธคำฉันท์ปรับปรุงให้แต่งง่ายขึ้นโดยให้มีสัมผัสระหว่างวรรคน้อยลง เหลือสัมผัสบังคับในบทเพียงแห่งเดียว คือ ระหว่างคำสุดท้ายของวรรคที่สองกับคำสุดท้ายของวรรคที่สาม นอกเหนือจากนี้จะมีหรือไม่มีก็ได้ ถ้ามีก็จะไพเราะขึ้นส่วนสัมผัสระหว่างบทยังคงเหมือนกับที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง* ดังตัวอย่าง

อินทรวีเชียรกันต์

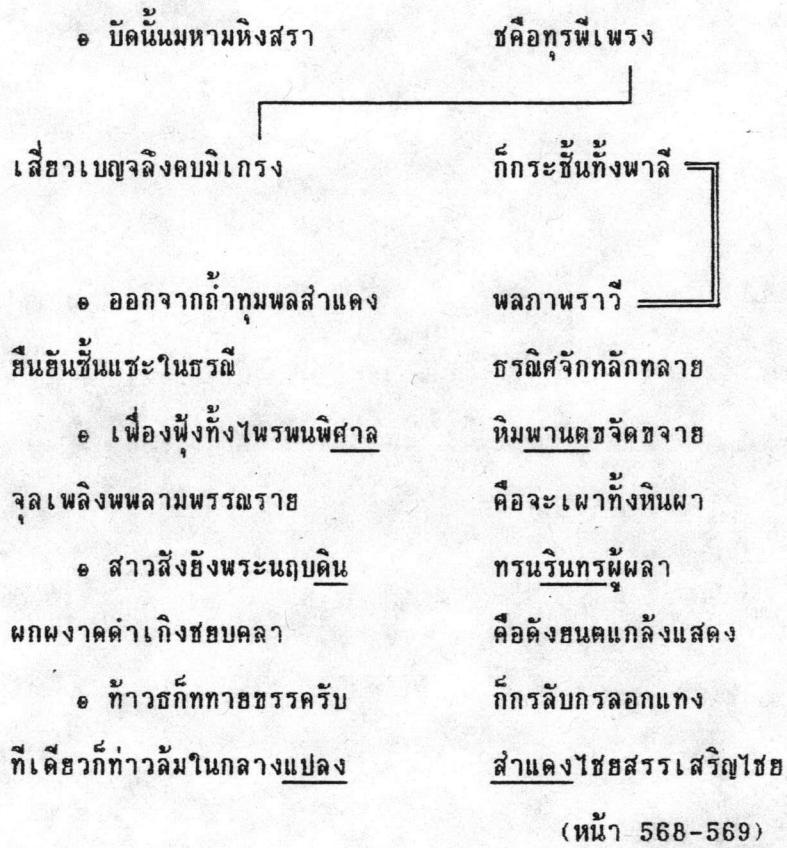

(หน้า 561)

ในตัวอย่างปรากฏคำสัมผัสระหว่างวรรคที่มีได้บังคับ คือ พระ-(อ)ย(กา)
(พนา)ลี-(คช)สี(ท)

* รูปแบบของอินทรวีเชียรกันต์และวสันตดิถีกันต์ดังกล่าวนี้ เป็นที่นิยมของการแต่งฉันท์ในปัจจุบัน เพราะสามารถแต่งได้ง่าย โดยมีต้องพะวงกับการหาคำมารับสัมผัสตลอดทุกวรรค.

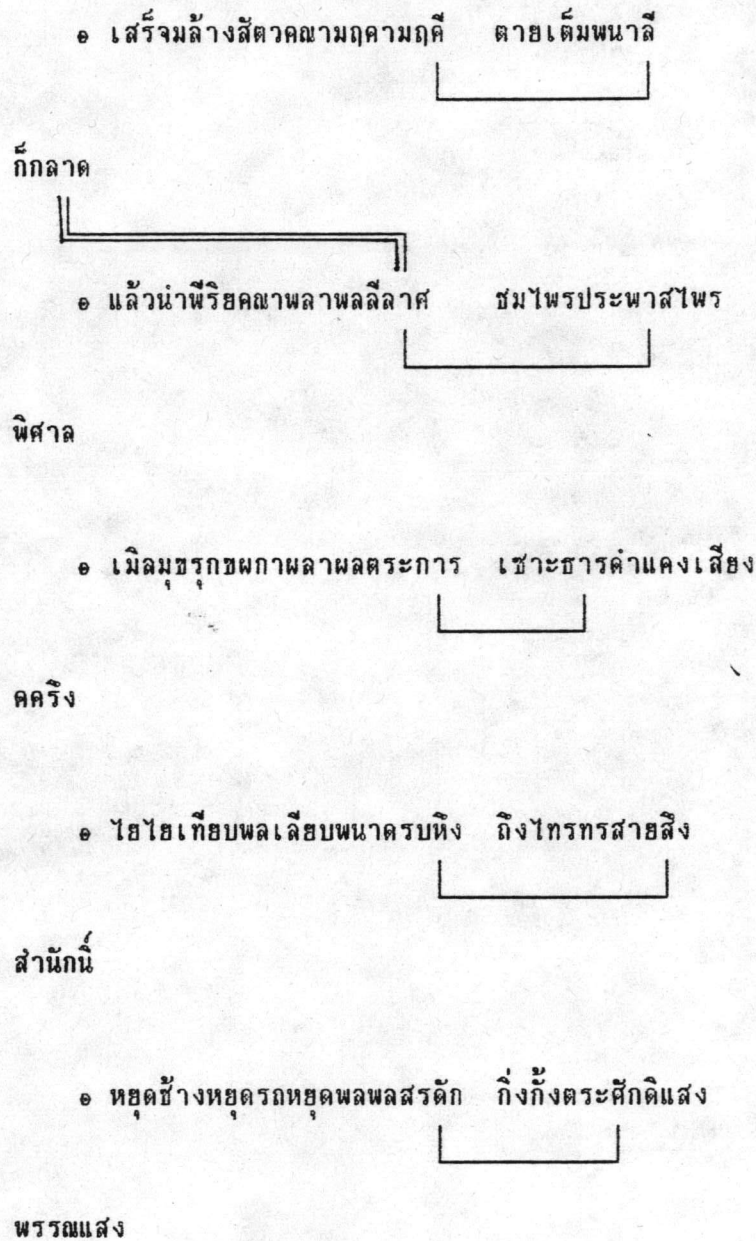
วสันตดิถีกัจฉ์

ในตัวอย่างปรากฏคำสัมผัสระหว่างวรรคที่มีได้บังคับคือ (พิ)ศาล-(หิม)พาน(ต)
(นฤ)บดิน-(ทรน)ริน(ทร) แปลง-(สำ)แดง

ส่วนสัททวิภักกีนิตฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ มีจำนวนคำในแต่ละวรรค และสัมผัสระหว่างวรรคคงตัวมากกว่าที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง กล่าวคือ จำนวนคำในแต่ละวรรคของสัททวิภักกีนิตฉันท์ในมหาชาติคำหลวงไม่แน่นอนตายตัว วรรคแรกมิได้ตั้งแต่ 11-13 คำ วรรคสองมี 4-6 คำ วรรคที่สามมี 2-4 คำ และยังมีคำสร้อยท้ายวรรคได้อีก นอกจากนี้สัมผัสระหว่างวรรคแรกกับวรรคที่สอง ก็ปรากฏในตำแหน่งที่หลากหลาย กล่าวคือ มีคำรับสัมผัสในตำแหน่งคำที่ 2, 3, 4 หรือคำสุดท้าย (คือคำที่ 5) แสดงว่ายังอยู่ในช่วงทดลองกำหนดตำแหน่งคำรับสัมผัสอยู่

ส่วนสัททวิภิกษิตฉันท์ในอนิรุทธคำฉันท์ แสดงให้เห็นวิภิกษิตฉันท์ในเรื่องจำนวนคำในแต่ละวรรค และตำแหน่งคำรับสัมผัสที่ค่อนข้างแน่นอนกว่า หรือลงตัวมากกว่า กล่าวคือ 1 บทมี 3 วรรค ประกอบด้วย 12 + 5 + 2 คำ คำรับสัมผัสในวรรคที่สองมักปรากฏในตำแหน่งคำที่ 4 หรือ 5 เป็นส่วนมาก* มีเพียงเล็กน้อยที่อยู่ในตำแหน่งคำที่ 2 ดังตัวอย่าง

* การแต่งสัททวิภิกษิตฉันท์ในปัจจุบัน กำหนดให้รับสัมผัสในตำแหน่งคำที่ 5 เท่านั้น ตรงกับที่ปรากฏในเรื่องราชาธิลาปคำฉันท์ และเสื่อโคคำฉันท์.

๑ พอลจวบจัตตรงคพิริยพลแฝง ได้แรงสำราญแรง

สำเร็จ .

๑ ยิ่งยั้งคิรวรสถิตย้าใส่สุทธบ่าเทิง คำเกิงมโนนถ

บัด

(หน้า 571)

จากที่กล่าวมานี้ แสดงว่าวิถีที่แต่งอนิรุทธคำฉันทน์น่าจะได้รูปแบบของการแต่งฉันทน์ ที่มีอยู่แล้วในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน โดยปรับให้แต่งได้ง่ายขึ้น ด้วยการลดจำนวนสัมผัสระหว่างวรรคในบทเดียวกันให้น้อยลง แต่ขณะเดียวกันก็กำหนดจำนวนคำในวรรค และตำแหน่งของคำรับสัมผัสให้ลงตัวมากขึ้น นอกเหนือจากนี้ฉันทน์มาลีที่กวีผู้แต่งอนิรุทธคำฉันทน์ แต่งได้ช้านานยิ่งขึ้นถึงขั้นแต่งเป็นกลบทที่เดียว

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า ฉันทน์ทั้ง 4 ชนิดในมหาชาติคำหลวง กัณฑ์มหาพน ปรากฏในเนื้อหาที่เป็นการพรรณนาธรรมชาติของป่าเขา สระน้ำ และสัตว์ป่าต่าง ๆ เห็นได้ชัดเจนว่าเป็นฉันทน์ที่แต่งแทรกในเนื้อเรื่องเฉพาะตอน มิได้ใช้ฉันทน์เป็นหลักในการดำเนินเรื่องแต่อย่างใด และการใช้ฉันทน์แต่ละชนิดก็เป็นการแต่งฉันทน์ชนิดเดียวกันติดต่อกันไปหลาย ๆ บทเพียงครั้งเดียวแล้วเปลี่ยนใช้ฉันทน์ชนิดใหม่ โดยไม่มีการกลับมาใช้ฉันทน์ชนิดเดิมซ้ำอีกเลย ผิดกับอนิรุทธคำฉันทน์ซึ่งมีการใช้ฉันทน์ชนิดต่าง ๆ สลับกันไปมาตลอดเวลา* รวมทั้งใช้ฉันทน์ในการดำเนินเรื่องด้วย นอกเหนือจากที่ใช้ในบทพรรณนาธรรมชาติและอารมณ์พรรณนาของตัวละครแล้ว

* เป็นวรรคคำฉันทน์สัมผัสสุชชา ที่มีการเปลี่ยนชนิดของฉันทน์บ่อยครั้งที่สุด.

จากการศึกษาลักษณะของคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์ในนิรุกธคำฉันท์ ทำให้พอสรุปได้ว่าเรื่องนิรุกธคำฉันท์น่าจะแต่งหลังมหาชาติคำหลวงไม่นาน โดยใช้นิทานในมหาชาติคำหลวงเป็นต้นแบบ และพัฒนาให้แต่งได้ง่ายขึ้นและมีรูปแบบที่ลงตัวมากขึ้นทั้งเรื่องจำนวนคำในแต่ละวรรค และตำแหน่งของคำรับสัมผัส

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า กวีผู้แต่งเรื่องนิรุกธคำฉันท์ มีความชำนาญในการแต่งสัททวิภักตินิตฉันทลักษณ์มาก เพราะกวีอื่นในสมัยอยุธยาจะใช้นิตฉันทลักษณ์เพียงไม่กี่บท แต่กวีผู้นี้กลับใช้ถึง 35 บท โดยใช้นิตฉันทลักษณ์ในการพรรณนาอารมณ์เสวราโศก พรรณนาอารมณ์สดชื่นรื่นรมย์ในการชมความงามของธรรมชาติ หรือพรรณนาการรบ แสดงให้เห็นความสามารถของกวีในการแต่งฉันทลักษณ์ที่มีจำนวนคำมาก ๆ ได้ดียิ่ง นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตอีกประการหนึ่งว่า ผู้แต่งนิรุกธคำฉันท์ไม่นิยมแต่งฉันทลักษณ์ที่มีความยาวครึ่งละมาก ๆ อย่างที่ปรากฏในมหาชาติคำหลวง กล่าวคือ เมื่อแต่งฉันทลักษณ์หนึ่งไปได้ไม่เกิน 10 บท ก็จะเปลี่ยนไปใช้นิตฉันทลักษณ์อื่นหรือใช้คำประพันธ์ชนิดอื่น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะต้องการเปลี่ยนลีลาของคำประพันธ์ให้มีความหลากหลาย จะได้ไม่น่าเบื่อ

อนึ่ง ฉันทลักษณ์ในเรื่องนิรุกธบางตอน มีการขึ้นต้นบทด้วยคำเดียวกันแบบกลบท ดังนี้

ตอนเทพารักษ์ส่งสารพระอนิรุทธที่ต้องบรรมมเตียวคางกลางป่าไว้คู่ชม ได้รำพึงโดยใช้นิต "ควรรนาง" ขึ้นต้นฉันทลักษณ์ทุกบท ดังนี้

๑ <u>ควรรนาง</u> บำเรอรัก	ชพระบาทนฤมล
ดูบไล้สุธาคน	ชลออลอบองค์
๑ <u>ควรรนาง</u> ตระกองเอาจ	อรธแก้งแทบบรรทมทรง
สมเส่นหบาทบง	กชพิศตรนิมฟ์ทอง
๑ <u>ควรรนาง</u> ตระโบมโถม	ฤดีงามเกรี้ยวกรอง
ประสพสมองค์สอง	สุขเสวยมโนรมย์
๑ <u>ควรรนาง</u> บำเรอดูริช	จำเรียงบันคัตถม
ควรรเสด็จพินาสนม	สุขจับรบบำภาว

๑ <u>ควรรนางสพราศพร้อม</u>	ลลอบล้อมบาวางวาช
ภาพ่อมายอยู่ตาย	ในฐานะทองระรองรด
๑ <u>ควรรนางรำเพยวี</u>	พิชนี้ส์บงกช
ปรานีพระเฮาวยศ	ประทมรถอยู่ตายเดี่ยว
	(หน้า 576)

หลังจากนั้น เทพารักษ์ก็พยายามค้นหาคำตอบว่ากษัตริย์หนุ่มที่บรรทมใ้ร่มไทรคือใคร โดยใช้คำขึ้นต้นฉันทกบทว่า "ฤฯ" เป็นการแสดงความสงสัย ดังนี้

๑ <u>ฤฯพระศรีศุฉิ</u>	บมีสุรอินฉงน
ฉงนใจค่านิงพรมณ	มิใช่พิศตรนฤมล
๑ <u>ฤฯจักปาณี</u>	บมีจักรคาลฉงน
ฤฯพรมไพ์กล	พรมพิศตรหลากหลาย
๑ <u>ฤฯเพ็ชรปาณี</u>	บมีเพ็ชรเหมือนหมาย
ฤฯนาคกลีบกลาย	มาเป็นองคราชา
๑ <u>ฤฯกามพระอิศ</u>	วรเผ่าอำสงกา
ฤฯเทพเทพา	สุรรูปแปรเปน
๑ <u>ฤฯจันทรณทล</u>	ฤฯว่าจันทรหากเห็น
ตัวต่ำคำหนิเฮน	ฮากจะเทียบจะทัคทาน
๑ <u>ฤฯสุริยรังสี</u>	บันลยบชูปเบิกบาน
คิดใคร่จะเปรียบปาน	ประคุดพรมหล่อเหล่า
	(หน้า 577)

การขึ้นต้นบทด้วยคำเดียวกันเช่นนี้เป็นการซ้ำความ ในตัวอย่างแรก การใช้คำคำเดียวกันขึ้นต้นฉันทกบทยก แสดงให้เห็นว่าเทพารักษ์มีความรู้สึกสงสารพระอนิรุทธ์จริง ๆ ที่บรรทมอย่างไร้คู่กลางป่า ทั้ง ๆ ที่ควรจะมีนางสนมก้านิลปรณนิบัติ ส่วนตัวอย่างหลังนั้น แสดงความสงสัยของพระเทพารักษ์ที่ไม่ยุติง่าย ๆ เพราะยังไม่พบคำตอบว่ากษัตริย์หนุ่มนั้นคือใคร

นอกจากนี้ บทบรรยายชบวนเสด็จประพาส ยังขึ้นต้นบทบรรยายแต่ละชบวนด้วย คำคำเดียวกัน คือ พลคชช พลหทย พลรถก เป็นการจำแนกหมวดหมู่อย่างเป็นระเบียบ ทั้งยังย้ำความว่าในแต่ละหมวดหมู่ ยังจำแนกเป็นหมวดหมู่ย่อย ๆ และทั้งชบวนเสด็จนี้ มีผล ช้าง พลม้า และพลรถอยู่เป็นจำนวนมากด้วย ดังตัวอย่าง

๑ <u>พลหทยสี่แดง</u>	หมอนยิบแสง
มั่งมั่งเมื่อง	
๑ <u>พลหทยสี่เหลือง</u>	หมอนประดับเรื่อง
ระบายปัทม์	
๑ <u>พลหทยเรื่องรัตน</u>	แสงจรัสพิล
ดรพรายเพชร	
๑ <u>พลรถกชูแซรง</u>	นายก้าแหงแรง
ตระมันคง	
๑ <u>พลรถกทองชง</u>	เบญจรงค์รัต
นเพชรพราย	
๑ <u>พลรถกเจ็ดฉาย</u>	ชงฟ่ายนาย
กัทัณฑ์ธร	

ฯลฯ

(หน้า 562-563)

ตอนพาดำสุรเรือบพล ปรากฏการเล่นคำต้นบาทของมาลินีจันท์ โดย 4 บาทแรก ขึ้นต้นบาทด้วยคำ "แสนลำพลคช" เหมือนกัน อีก 6 บาทที่เหลือขึ้นต้นบาทด้วยคำ "ลำนายพล" และในจำนวน 6 บาทนี้ มีถึง 5 บาทใช้คำ "ลำนายพลคช" ขึ้นต้น บาทตรงกันอีกด้วย ดังปรากฏในข้อความต่อไปนี้

๑	<u>แสนลำพลคชชาฎชน</u>	ทนแก่ป็นฮีน	แก่ทอกทากู
๑	<u>แสนลำพลคชเชียวชาฎ</u>	ราญตรงคคัง	คชังช็ย
๑	<u>แสนลำพลคชเต็กกษัย</u>	ไพรีราบปราบช็ย	อรฤทธี
๑	<u>แสนลำพลคชเชียวชิต</u>	ชวิดสุเมรุอิศ	รโทรมทรุด
๑	<u>ล้านนายพลคชชองยุทธ</u>	วิริยวิยวุฒิ	ช่านาญชาฎ
๑	<u>ล้านนายพลคชรอนุราฎ</u>	มารวิชัยชาฎ	ชเยศรอนุ
๑	<u>ล้านนายพลคชบุกบร</u>	กรกระลึงศร	ก่าลึงชอง
๑	<u>ล้านนายพลคชราฎรงค</u>	ทรงกัทัฒทง	ก่าฮ่าแผลง
๑	<u>ล้านนายพลคชเริงแรง</u>	แผลงก่าชราบศร	บ่าบัตกัศว
๑	<u>ล้านนายพลชนิดชนิด</u>	ชัตกัฮอกชัต	ชจัดชจาย

(หน้า 604)

อย่างไรก็ดี หากนำวรรณคดีอยุธยาที่มีค่าประพันธ์ชนิดฉันทมาจำแนกจำนวนฉันท และชนิดของฉันทที่ปรากฏอยู่ในแต่ละเรื่องแล้ว จะพบว่าอาจจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ

1. กลุ่มที่หนึ่ง ใช้ฉันทเพียง 3-4 ชนิด ได้แก่ ฉันท 11, 14, 15 และ 19 วรรณคดีในกลุ่มนี้ ได้แก่ มหาชาติคำหลวง อนิรุทธคำฉันท และสมุทรโฆษคำฉันท ดังปรากฏในตารางต่อไปนี้

ลำดับที่	ชื่อวรรณคดี	จำนวนฉันท	ชนิดของฉันท
1	มหาชาติคำหลวง	4	ฉันท 11, 14, 15 และ 19
2	อนิรุทธคำฉันท	4	ฉันท 11, 14, 15 และ 19
3	สมุทรโฆษคำฉันท จำนวนอยุธยา	3	ฉันท 11, 14 และ 19

2. กลุ่มที่ 2 เพิ่มฉันทน์ชนิดอื่นโดยใช้ฉันทน์ 11 และ 14 เป็นพื้น วรรณคดีที่อยู่ในกลุ่มนี้ ได้แก่ คำฉันทน์คหฺวิสั้งเวชกล่อมช้าง เสือโคคำฉันทน์ ราชาพิลาปคำฉันทน์ และ ปุณโณวาทคำฉันทน์ ดังขอแสดงข้อเท็จจริงในรูปตาราง ดังนี้

ลำดับที่	ชื่อวรรณคดี	จำนวนฉันทน์	ชนิดของฉันทน์
1	คำฉันทน์คหฺวิสั้งเวชกล่อมช้าง	3	ฉันทน์ 11, 12, 14
2	เสือโคคำฉันทน์	6	ฉันทน์ 11, 12, 14, 15, 19, 21
3	ราชาพิลาปคำฉันทน์	6	ฉันทน์ 11, 14, 15, 19, 21, 25
4	ปุณโณวาทคำฉันทน์	6	ฉันทน์ 11, 12, 14, 15, 19, 21

จากการพิจารณาค่าประพันธ์เช่นนี้ อาจพอทำให้สันนิษฐานได้คร่าว ๆ ในเบื้องต้นว่า มหาชาติคำหลวง อนิรุทธคำฉันทน์ และสมุทรโฆษคำฉันทน์ น่าจะเป็นวรรณคดีที่มีการแต่งขึ้นในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน แต่ทั้งนี้ก็ต้องมีหลักฐานอื่นประกอบเพิ่มขึ้นอีก จึงจะน่าเชื่อถือยิ่งขึ้น

ส่วนค่าประพันธ์ชนิดกาพย์ ปรากฏว่าผู้แต่งอนิรุทธคำฉันทน์ ใช้กาพย์เพียง 2 ชนิด ได้แก่ กาพย์ฉับบึง และกาพย์สุรางคนางค์ โดยให้ความสำคัญแก่การแต่งกาพย์มากกว่าฉันทน์เสียอีก โดยใช้กาพย์ถึง 446 บท ในจำนวนค่าประพันธ์ทั้งสิ้น 738 บท เป็นกาพย์ฉับบึง 414 บท และกาพย์สุรางคนางค์ 32 บท ซึ่งเห็นได้ชัดเจนว่าให้ความสำคัญแก่การแต่งกาพย์ฉับบึงมากที่สุด

ภาพย้งบั้งในอนิรุทธคำฉันท์ใช้แต่งเนื้อหาต่าง ๆ ได้แก่ ใช้ในการดำเนินเรื่อง (ตั้งปรากฏให้เห็นตั้งแต่ตอนเปิดเรื่องเป็นต้นมา และใช้เป็นระยะ ๆ ตลอดทั้งเรื่อง) ใช้ในการพรรณนาขบวนทัพ การล่าสัตว์ของตัวละครเอก บทชมธรรมชาติ* บทเทพารักษ์ อุ้มสม บทอัศจรรย์ ตอนเทพารักษ์จำใจต้องพราภสองกษัตริย์ให้พลัดพรากจากกัน ตอนคร่ำครวญ ตอนวาทรูป และตอนรบ เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า กวีตั้งใจใช้ภาพย้งบั้งในการบรรยายหรือพรรณนาเหตุการณ์สำคัญ ของเรื่อง

ภาพย้งบั้งที่ปรากฏในอนิรุทธคำฉันท์ แสดงให้ผู้อ่านเห็นได้ชัดเจนถึงความเชี่ยวชาญในการแต่งของกวี จำนวนคำในวรรคก็ลงตัวเป็นระเบียบเรียบร้อย ตำแหน่งคำรับส่งสัมผัสระหว่างคำสุดท้ายวรรคแรก ไปยังคำสุดท้ายวรรคที่สองก็แน่นอนสม่ำเสมอทั้งกวียังสามารถพัฒนาความสามารถในการแต่งภาพย้งบั้งทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหาได้อีกด้วย

ทางด้านรูปแบบนั้น แสดงความสามารถในการแต่งภาพย้งบั้งในลักษณะของกลบท กล่าวคือ สองคำสุดท้ายของวรรคแรกเป็นคำเดียวกันกับสองคำแรกของวรรคที่สอง อันเป็นลักษณะของกลบทนาครินทร์หรือลูกின்றาง อันเป็นลักษณะของการแต่งแบบกลบทภาษาในบทเดียวกัน ดังตัวอย่าง

๑ บัวตุมติตัว**บั้ง**ใบ

บั้งใบท้าวไท

ว่าเต้าสาคุดวงมาลัย

(หน้า 572)

* ตอนนี้แต่งเป็นกลบท เป็นการจงใจแสดงฝีมือการแต่งภาพย้งบั้ง.

ลักษณะการแต่งกลบททำนองนี้ กวีเริ่มแสดงให้เห็นบ้างแล้วในภาพย์ฉับบงกแรก
 ของตอนเดียวกันนี้ แต่ยังไม่สามารถแสดงฝีมือตามจุดประสงค์ได้เต็มที่ เพราะปรากฏว่า
 หลังจากบทนี้ ก็ไม่มีร่องรอยของการแต่งแบบกลบททำนองนี้ ฉับบงกแรกที่กล่าวถึง ได้แก่

๑ เรื่องรองน้ำจันทรมณี

มณีบุษปสรศรี

สรโรชนิไลตบล

(หน้า 572)

อย่างไรก็ตาม หลังจากภาพย์ฉับบงกแรกเพียง 7 บท กวีก็สามารถแสดงการ
 แต่งแบบกลบทขนาดบริพันธ์ได้อย่างดียิ่ง โดยปรากฏทั้งลักษณะของขนาดบริพันธ์ในภาพย์ฉับบงก
 เดียวกันและข้ามบท* ดังนี้

๑ บัวตูมคิดบัวบังใบ

บังใบท้าวไท

ว่าเต้าสุตาดวงมลายี

๑ ดวงมลายีบงกชเบิกบาน

เบิกบานเปรมปาน

ประกาศยพิกตรพิมล

๑ พิมลเลงนิไลตบล

นิไลตบลยล

ว่าเนตรพิศพิสมัย

(หน้า 572-573)

* ลักษณะการแต่งแบบกลบทเช่นนี้ยังปรากฏตอนพบต้นไตรด้วย.

ส่วนการพัฒนาเนื้อหาการแต่งภาพย้งของกวี ปรากฏว่านอกจากจะใช้ภาพย้งย้งในการดำเนินเรื่อง ดังที่เรียกในจินตามณีว่า "ฉันทน์บ่าค่าเนอรกลอน 4"¹ เป็นส่วนใหญ่แล้วยังใช้ในบทคร่ำครวญ ตรงกับคำเรียกในจินตามณีว่า "ฉันทน์บ่าราชาพิลาปค่าเนอรกลอน 4"² อีกด้วย ดังปรากฏตอนพระอนิรุทธ์คร่ำครวญแสดงความโศกาลัย เมื่อพลัดพรากจากนางอุษาหลังจากเทพอุ้มสมแล้ว ดังนี้

๑ พระตรีรอยฝันไผ่ฝัน ก็คิดคำนึงเน่งนาน	ท้าวท้าวทรงขรร
๑ รอยเทพยสังหรณ์ให้ลาญ ภาคยพรากพิสมัย	ทรวงกู่แทบพาน
๑ กลัววลี้นรสแล้วเลวไกล มาสิงสำนักในสถาน	ว่ารอยพระไทร
๑ ถ้าเทพยบอจให้ลาญ สुकนธติดตณุก	ทรวงกู่ทราบฮาร
๑ ฤาอรอสสาวสวรรค์พฐ บ่าราสทั้งรักเรียงรมย์	พิศภาคยพฐ
๑ โอ้สมแล้วพรากสองสม เหตุยท้าวครวญคราง	อึ้งหนามเห็นบกรม

(หน้า 585)

ลักษณะการใช้ภาพย้งย้งทำนองนี้ แสดงว่ากวีให้ความสำคัญแก่การแต่งภาพย้งย้งมากขึ้นใช้ในการพรรณนาอารมณ์เศร้าโศก นอกเหนือจากที่ใช้ดำเนินเรื่องและพรรณนาความงามของธรรมชาติ

¹ "จินตามณี" ใน วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม 2, หน้า 484.

² เรื่องเดิม, หน้า 485.

ส่วนภาพย์สุรางคนางค์ 28 แม้วีจะแต่งไว้เพียง 32 บท แต่ก็ปรากฏว่ามีการแต่งในลักษณะของกลบทถึง 6 บทด้วยกัน โดยพยายามเล่นเสียงซ้ำในวรรค แม้จะไม่สามารถทำได้สม่ำเสมอทุกวรรค ก็สังเกตเห็นได้เด่นชัด แสดงถึงความเชี่ยวชาญในการแต่งภาพย์สุรางคนางค์อย่างมาก ดังปรากฏในตอนสมพาสของสองกษัตริย์ ซึ่งแสดงลักษณะกลบทอย่างต่อเนื่องทั้งตอนดังนี้

- ๑ สองสมสมพาส ลาเพพิลาส เล้าโลมโลมใจ
ชชิตชิตเชย ตระหวนวนหวนวน ฤดีดีใจ ประคจคจปาน
- ๑ รำรักรักสนิท เชยชมชมชิต ประสงค์สงสาร
ประสบบสบกัน ประสมสมภาร ตฤบรชชาธาร สุกนธารทา
- ๑ ชมชายชายโชย ฤดีดีโดย สำรวลสรลสา
พิลาสพิลลย พิลลยไสยา ปานบะป้บะบา ประสบบสบกัน
- ๑ ประสานसानแด ผาดผวยผวยแพง ยั้มยั้มยรร
ยั้มยั้มยวล สองสรลสรลหรร ขาส่าใจป็น รสรสโธธา
- ๑ ตระเลาเลาทอง สบสบลบอง อนงคพงา
ตรอรอรองค์ ตรกองกามา มานชกรีกา สุธารสรส
- ๑ ตรไชยไชยเชย ศรีสลาสลาเสวย กมลมลมห
เนิ่นแนบแนบสาย สวาทสาสาหล รททรท ฤดีดีดล
- (หน้า 582)

การแต่งภาพย์ฉิ่งและภาพย์สุรางคนางค์ในลักษณะกลบทนี้ ไม่พบว่ามิอยู่ในวรรณคดีก่อนหน้านั้นคือ มหาชาติคำหลวง โองการค่าน้ำ และโองการลุยเพลิง ซึ่งแต่งขึ้นในปี พ.ศ. 1899³ แต่อย่างไรก็ตาม

³ จิตร ภูมิศักดิ์. โองการแข่งน้ำ "ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทย ลุ่มน้ำเจ้าพระยา" (กรุงเทพมหานคร : ดวงกมล, 2524), หน้า 25, 27, 28 และ 45.

สรุปได้ว่า ลักษณะคำประพันธ์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ มีทั้งฉันทลักษณ์แบบโบราณอันได้แก่ ร่ายโบราณที่แสดงร่องรอยของฉันทลักษณ์เก่าของต้นอุษุทธาที่เหลือตกทอดมาจากสมัยโบราณ* ซึ่งในเวลานั้นความนิยมในการใช้ร่ายโบราณกำลังเสื่อมลงถึงขั้นใกล้จะสูญลงแล้ว และฉันทลักษณ์ประเภทฉันท์ และกาพย์ซึ่งวิวัฒน์สืบต่อมาจากฉันท์และกาพย์ที่มีมาก่อนหน้านี้แล้ว ดังที่มีปรากฏให้เห็นในโครงการดำเนินา โครงการลุยเพลิง และเรื่องมหาชาติคำหลวง

ในการเปรียบเทียบลักษณะของร่ายโบราณในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ กับร่ายโบราณในประกาศแข่งน้ำโคลงห้า และร่ายโบราณในมหาชาติคำหลวง จะเห็นว่ามีความใหม่กว่า เพราะจำนวนคำในวรรคค่อนข้างลงตัว คือ มักเป็น 5 คำ ขณะที่ประกาศแข่งน้ำโคลงห้าและมหาชาติคำหลวงมีจำนวนคำที่หลากหลาย มีตั้งแต่ 3-8 คำ

ส่วนฉันท์และกาพย์ในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ ปรากฏว่าเป็นชนิดที่มีใช้อยู่แล้วในวรรณคดีสมัยก่อนหน้านั้น ไม่ว่าจะเป็นโครงการดำเนินา และโครงการลุยเพลิง ซึ่งมีมาก่อนการสถาปนารุงศรีหรืออุษุทธาเป็นราชธานี และมหาชาติคำหลวง ซึ่งเป็นวรรณคดีสำคัญยุคต้นอุษุทธา อย่างไรก็ตามพอจะมองเห็นได้ว่า ฉันท์และกาพย์ในอนิรุทธคำฉันท์มีลักษณะวิวัฒน์ไปจากที่ปรากฏอยู่ในมหาชาติคำหลวง ทั้งในลักษณะที่แต่งได้คล้องตัวขึ้นและในลักษณะที่แสดงฝีมือการแต่งอันพัฒนาขึ้นจนแสดงออกในรูปของกลบทได้

จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ของอนิรุทธคำฉันท์ ผู้วิจัยจึงสันนิษฐานว่าเรื่องอนิรุทธคำฉันท์น่าจะแต่งขึ้นในระยะที่ไม่ไกลจากเรื่องมหาชาติคำหลวงมากนัก อาจอยู่ในช่วงปลายของอุษุทธาตอนต้น เพราะยังคงเห็นฉันทลักษณ์ของร่ายโบราณหลงเหลือ

* ไพฑูรย์ พรหมวิจิตร สันนิษฐานว่าร่ายโบราณเป็นคำประพันธ์ดั้งเดิม ซึ่งน่าจะมีขึ้นก่อนโคลงสี่สี่นี้.

อยู่ และแลเห็นพัฒนาการของการแต่งฉันทซึ่งสืบเนื่องมาจากฉันทที่มีอยู่ก่อนหน้าแล้วใน มหาชาติคำหลวง รวมทั้งพัฒนาการของการแต่งภาพยี่ที่แต่งได้ดีขึ้น เชี่ยวชาญจนสามารถแต่ง เป็นกลบทได้อย่างไพเราะ

3.2 บทละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด ค่าประพันธ์ของบทละครใน เรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัดส่วนใหญ่เป็นกลอนบทละคร โดยมีค่าประพันธ์ที่เป็น บทเพลงศัพท์ไท* และบทเพลงรื้อ แทรกอยู่บ้างเล็กน้อย

ตั้งที่ผู้วิจัยได้กล่าวไปแล้วตั้งแต่เริ่มแรกว่า บทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวน ความทรงตัดนี้ ผู้แต่งได้นำบทละครในเรื่องอุณรุทฉบับกรุงเก่ามาตัดทอนให้มีเนื้อความ กระชับขึ้น ของกรุงเก่าจะมีความยาวที่เล่มสมุดไทย ไม่มีผู้ใดทราบ เพราะไม่มีต้นฉบับ เหลืออยู่แล้ว ทราบแต่เพียงว่ามีทั้งสิ้น 8,750 คำกลอน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ทรงตัดทิ้งไป 1,458 คำกลอน เหลือเพียง 7,292 คำกลอน รวม 15 เล่มสมุดไทยเท่านั้น

กลอนบทละครที่ปรากฏในบทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความทรงตัดนี้ ส่วน ใหญ่คงจะตรงตามฉบับกรุงเก่า เพียงแต่ตอนใดที่ทรงตัดข้อความบางส่วน ก็คงจะมีการปรับ เปลี่ยนถ้อยคำบ้าง เพื่อให้คำกลอนมีการร้อยสัมผัสกัน

มีข้อสังเกตว่ากลอนบทละครบางบทมีลักษณะที่แสดงให้เห็นว่า ผู้แต่งตั้งใจแต่ง เป็นพิเศษ จึงมีลักษณะคล้ายกลบทมาก แม้ว่าจะไม่สามารถแต่งให้เป็นกลบทที่สมบูรณ์ครบ

* อ่าน อารดา สุมิตร. "ละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ 2" วิทยานพนธ์ ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516, หน้า 166.

ลักษณะค่าประพันธ์แบบบทเพลงศัพท์ไท และบทเพลงรื้อ ในหน้า 480.

ทุกวรรคก็ตาม กลอนกลบทหนึ่งจะมีอยู่แต่เดิมในฉบับกรุงเก่า ปรากฏลักษณะของกลบทใน
รูปแบบต่าง ๆ ดังนี้

1) เป็นกลอนกลบทที่เล่น

คำที่ออกเสียงคล้ายคลึงกันหรือเหมือนกันในวรรคเดียวกัน หรือรวมไปถึงวรรคถัดไปด้วย
ลักษณะเช่นนี้เป็นการเล่นชื่อนอกกับชื่อต้นไม้ดอกไม้ ดังตัวอย่างตอนพระอุรุรุทและพี่เลี้ยงทั้งสอง
ชมดวงชะดากำลังจะไปหานางกนิรี ดังนี้

พระเสด็จเข้าไปในไพรพนม	ชมวิหคจับพรณพฤชา
<u>สาธิตาจับกรรณิกา</u>	จ่านรจาแจ้วเสียงเหมือนบังอร
<u>นกแก้วจับจิกดอกแก้วร้อง</u>	หอมเหมือนกลิ่นน่องทั้งสองสมร
<u>นางนวลจับไม้นางนวลนอน</u>	เหมือนพี่ร่วมบรรจรรณทั้งสององค์
<u>วายุภักขจับจิกกระลาพัก</u>	เหมือนพิศตรัสองน้องรักพิศวง
<u>เบญจวรรณใต้วัลย์ที่ในดง</u>	เหมือนวันพี่จากสองอนงค์มา
<u>ฝูงหงส์จับไม้มหาหงส์</u>	งามทรงเหมือนสองเสน่หา
<u>กาสิกจับสิกเอกา</u>	พระปรารมภ์ถึงนางทางคลาไคล

(เล่ม 12)

2) เป็นกลอนกลบทที่เล่น

คำเสียงซ้ำกลางวรรค ลักษณะเช่นนี้ มักปรากฏในตำแหน่งคำที่ 2 กับคำที่ 3 ของวรรค
แต่ก็มีบ้างที่ปรากฏในตำแหน่งคำอื่น คือ 3 กับ 4 และ 4 กับ 5 ตรงกับลักษณะของกลบท
รักร้อย⁴ เช่นตอนพี่เลี้ยงทั้งสอง 4 ของพระอุรุรุทนำพลไปรับพระอุรุรุทเข้าเมืองฉะเชิงเทรา มีบท
ชมม้าของพี่เลี้ยงทั้งสอง 4 ดังนี้

⁴ โภชิต สาริกบุตร. การวิเคราะห์กลบทในกวีนิพนธ์ไทย เอกสารการนิเทศ
การศึกษา ฉบับที่ 169, หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2518, หน้า 41.

สี่เอชสี่ม้า
โพนผันผันผของว่องไว
ผีเท้าเท้าเทียมลมพัด
ขึ้นหูห้อยหน้า
ชู่หางหางตั้งมยุรา
คำแดงขาวสี่สี่ชมพู
เสียงข้างข้างร้องโกญจนาท
เสียงรกรกลั่นพสุธา

ว่าเริงเริงร้องหัวนโหว
ตั้งไกรสรสรสี่สี่ล้า
บัดย่างย่างย้ายย้ายขวา
ยอทำยสายหน้าหน้าดู
ลีมาคืบเคียงเคียงคู่
หม่มม้าม้าทหารก็ตามมา
องอาจอาจหาญแกล้วกล้า
กึกก้องก้องป่าพนาลี

(เล่ม 10)

3) เป็นกลอนกลบทที่เล่น

คำขำหน้าวรรค คล้ายกับกลบทที่มีชื่อเรียกว่าบขงแ้มผกา ลักษณะเช่นนี้เป็นการใช้คำคำเดียวกัน 1 คำ ขึ้นต้นคำในแต่ละวรรค ดังปรากฏตอนชมรถทรงที่พระอุรุทหร่านางอุษา กลับนครธรรงกา และชมขบวนรถที่ตามเสด็จ ดังนี้

รถเอชราชรถแก้ว
แสงระยับจับปราสาทรจนา
ชะลอเลื่อนเคลื่อนมาในไพรสมถ์
งามปราสาทราชรถอำไพ
งามมองคทศมุขสุรี
งามรถประเทียบตามมา
งามเครื่องอภิรมย์มสาย
มือองกลองกึกก้องดนตรี

เพริศแพรวแพรวพรายพระเวหา
แสงปรากฏจับภราตรีสไตร
เสียงพลจตุรงค์หัวนโหว
งามภูวไฉงงามกัลยา
งามทั้งโยธีแกล้วกล้า
งามทั้งคชาพาชี
กลดกลิ้งพริ้งพรายแสงศรี
เสน่เห็นเห็นแน่นมา

(เล่ม 10)

ในตอนพระอุรุทหร่านางกนิษฐทั้ง 5 เป็นช่าษา ก็ปรากฏกลบทลักษณะเดียวกันนี้ โดยใช้คำว่า "ลิม" ขึ้นต้นคำกลอนเกือบทุกวรรค ดังนี้

แต่คลังเกล้าเข้าชวนเส่นหา	จะว่างเว้นเวลาก็อหาไม่
แสนสนทพิศवासจะขาดใจ	ในโคมห่านางกินรี
พระบันเท็งเร็งรินขึ้นจิต	ลืมนัดถึงพี่เลี้ยงทั้งสี่
ลืมน้ำมาตย์ราชเสนนี้	ลืมน้ำสนโษธัจจ์ตรงค์
ลืมนศรีสุดาควงจันทร์	ลืมนอชาสาวสวรรค์นวลหงษ
ลืมนพระชนนีปิตรงค์	พระจงจิตพิศवासแต่กินนรา

(เล่ม 13)

4) เป็นกลอนกลบทที่เล่น

คำระหว่างคำทำยวรรคแรกกับคำต้นวรรคสองในคำกลอนเดียวกัน ลักษณะเช่นนี้เป็นการ
เล่นคำคำเดียวกัน เช่น ตอนพระอุรุททำให้พรานนำทางไปโพนช้าง ดังนี้

รถเออรถ <u>แก้ว</u>	<u>แก้ว</u> ฉลุปรุแพรวฉายฉาน
เทียมลินธพชาติผาค <u>ทยาน</u>	<u>ทยาน</u> ร้องเร็งร่านเกรียงไกร
ปรากฏตั้งรถพระ <u>สุริยง</u>	<u>ยง</u> ยั้งพรังระหงแสงใส
มยุรฉัตรพิศโบทก <u>อ่า</u> ไพ	<u>ไพ</u> โรจน์วิไลจ่ารุธตา
กลดกลังกรรชิงช่ม <u>สาย</u>	<u>สาย</u> ระช้ำพรายพรายพระเวหา
ฆ้องกลองก้องกรุง <u>ฉรง</u> กา	<u>กา</u> หลโกลากังสดาล
เร็งริบ <u>ริบ</u> พลสกล <u>ไกร</u>	<u>ไกร</u> เกริกหัยรดศสาร
สำเนียงเสียงสนั่น <u>สธา</u> ธาร	<u>ริบ</u> พลทวยหาญเข้าดานดง

(เล่ม 12)

5) เป็นกลอนกลบทที่เล่น

คำระหว่างคำทำยวรรคสองของคำกลอนแรก กับคำต้นวรรคแรกในคำกลอนถัดไป ลักษณะ
เช่นนี้พยางค์แรกหรือสองพยางค์แรกจะเป็นคำเดียวกัน โดยจะคงพยางค์แรกไว้แล้ว เปลี่ยน
แปลงพยางค์หลังให้ต่างออกไป โดยที่ยังคงเสียงพยัญชนะเดิมไว้ กล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ

เล่นคำชุด โดยคงคำหน้าไว้ แล้วเปลี่ยนคำหลัง ดังตัวอย่างตอนเจ้ากรุงพาลขึ้นช้วนนางอุษา
ให้ชมธรรมชาติระหว่างเดินทาง จากอาศรมฤๅษีเพื่อเข้าไปอยู่ในกรุงรัตนฯ ดังนี้

เห็นฝูงมฤคาเล็มระบัด
ระเห็จหากวางทองย่องยง
มากมายหลายหมู่จมนเหม็น
คชสารสารเสวตกริวิณี
กิเลนโล่ม้ามิ่งกระทิงไพร
ส่าระพันที่ในอริฎวา
แกมกินกินอยู่เป็นคู่เคียง
พิศเพลินจำเรฎในไพรวัน

ระเบิ่งแล่นเลี้ยวลัดไพรระหง
ฝูงกระจงช่มค้อยู่มากมี
กระต่ายเต้นโตตามคชสีห์
จามรีล่าโองกิเลนลา
ไกรสรโศเพลาะมึงหิงษา
ทุมภานรเพนแกมกิน
ระมาดเมียงเมียงม่ายผ่ายผัน
ให้รีบเร่งพลันเข้าเวียงชัย

(เล่ม 3)

6) เป็นกลอนกลบทที่มี

การเล่นคำระหว่างคำทำยวรรคที่ 2 กับคำต้นในวรรคแรกของคำกลอนถัดไป รวมทั้งเล่น
คำสุดท้ายของวรรคแรกกับคำต้นของวรรคที่ 2 ในคำกลอนเดียวกันด้วย ลักษณะเช่นนี้
พยางค์แรกหรือสองพยางค์แรกจะเป็นคำเดียวกัน แต่พยางค์สุดท้ายจะเปลี่ยนคำไป แต่ยังคงเสียงพยัญชนะเดียวกันอยู่ ในช้มนุ่มตำรากลอน ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ เรียกว่า กลบท
นาคบริพันธ์ ดังตัวอย่างตอนครุฑนำพระบรมจักรฤกษ์ไปผนวชที่ป่าหิมพานต์ ดังนี้

ครุฑเอษครุฑทรง
ปักขีมีอิทธฤทธา
โบยบินมาในคัคณา
บดฟ้าอากาศมีคมน
อ่ำไฟไพจิตรพิศพราย
ประภัสแสงแรงรุ่งอลงกรณ์

ยิ่งยศเลิศล้ำปักษา
ฤทธิรอนราโบยบน
คัคณานต์มีคฟ้าบดฝน
มีดเมฆพิกลในอัมพร
พิศพรรณพรรณรายประภัสสร
อลงกาอาภรณ์แพรวพราย

แพรวเพริศเลิศลอยแลลับ

สุริยฉินไม้ทันคลาดคลาย

แลลวาระยับพระสุริยฉาย

คลาดคลาดคล้ายคล้ายถึงศรี

(เล่ม 1)

ในกลอนข้างต้น มีการเล่นคำ ปักษา-ปักซี่ ฤทธา-ฤทธิ โบยบน-โบยบิน
คัคนา-คัคนานต์ มีดมน-มีดเมฆ อัมพร-อ่ำไพ พิศพราย-พิศพรณ ประภัสสร-ประภัสแสง
อลงกรณ์-อลงกา แพรวพราย-แพรวเพริศ แลลับ-แลลว สุริยฉาย-สุริยฉิน คลาดคลาย-
คลาดคลา

นอกจากจะมีลักษณะของกลบทแบบต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว ยังมีกลวิธีการแต่งที่
บรรยายกริยาอาการของตัวละครสองฝ่ายในเวลาเดียวกัน โดยแบ่งบรรยายทีละฝ่ายสลับ
กันไป ดังตัวอย่างตอนนางไวศกาเทวีและทศมุขคร่ำครวญแสดงความอาลัยเจ้ากรุงพานที่
สวรรคตกลางสนามรบ ใช้วิธีบรรยายกริยาของแต่ละฝ่ายโดยใช้คำ พระชนนี-โอรส
นาง-ทศมุข ชนนี-โอรส-มารดา ดังนี้

พระชนนีว่าไอ้ทูลกระหม่อม
พระเกียรติเฟื่องฟ้าชาติศรี
โอรสว่าไอ้พระบิดรงค์
ตั้งใช้สุริยวงศ์พรหมิน
นางว่าเพราะพระกำเริบฤทธิ
ตั้งอวดหาญต่อหลานพระจักรา
ทศมุขว่าไอ้ নিজจาเอ๋ย
เสียแรงเรื่องเคชลภพไตร
ชนนีว่าที่นี้จะลับแล้ว
จะมีคมนทนทุกขทั้งเมืองมาร
โอรสว่าไอ้ที่นี้เรา
จะอยู่ไปไยเล่าพระชนนี

จอมเกษข้าบาททศศรี
หฤนาม้าวชชีวีอยู่กลางดิน
พระองค์เส้อมเดชครั้ง^{ขึ้น}สิ้น
เป็นที่คหิมันทั้งโลกา
ถือผิดพงศพรหมนาถา
ผ่านฟ้าจึงสวรรคาลัย
ไม่ควรเลยจะถึงเพียงนี้^{ได้}
มาบรรลียอนาถตั้งสาธารณ์
ประทีปแก้วอันส่องแสงฉาน
อาลัยลาญวิโยคโคศกี
จะแสนเศร้าวายสุขเกษมศรี
มาม้าวชชีวีเสียด้วยกัน

มารดาว่าโอ้พระลูกแก้ว

เราจะตายตามองค์พระทรงธรรม์

พ่อว่าชอบแล้วนะจอมขวัญ

สองกระสัตรัดอื่นสลบไป

(เล่ม 9)

ตอนพระอุรุท นางอุษา และนางสุดาสร้างสนานเพื่อเตรียมเข้าพิธีอินทราภิเษก และอภิเษกสมรส มีการบรรยายกวีสาอาการของฝ่ายชาย และฝ่ายหญิงโดยใช้คำ พระ-สองนาง และ พระ-นาง ดังนี้

เมื่อนั้น	พระอุรุทร์ศรีมีศรีใส
กับสองอัคเรศทราวมวย	คลาไคลไปสรองคองคา
สระสนานสุคนธรวยริน	ส่งกลิ่นด้วยทิพบุปผา
<u>พระทรงภูษิตวิจิตรา</u>	ชายไหวรจนาตรีสไตร
<u>สองนางทรงทิพยงกุษา</u>	สไบศรีโสภกาแจ่มใส
<u>พระทรงสิงวาลวรรณอันอำไพ</u>	ทับทรวงวิไลลงการ์
<u>สองนางทรงสร้อยสร้อยมาศ</u>	ตามทิศโอภาสเลขา
<u>พระทรงพาหุรัตจนา</u>	มหามงกุฎแก้วแพรวพราย
<u>นางทรงทองกรธำมรงค์</u>	ศิโรเพฐน์บรรจงเจดฉาย
สามองค์ทรงเครื่องแพรวพราย	ตั้งผืนผายลงจากวิมานมา

(เล่ม 11)

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่ากลอนบทละครโดยทั่วไปไม่มีใครจะไพเราะนัก เว้นแต่ตอนที่ พยายามแต่งเป็นกลบทที่กวีตั้งใจแต่งเป็นพิเศษ

อย่างไรก็ตาม ก็มีหลายตอนที่สังเกตได้ว่าเริ่มนิยมสัมผัสใน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สัมผัสสระบ้างแล้ว บางวรรคมีสัมผัสสระแห่งเดียว บางวรรคก็มีมากกว่าหนึ่งแห่ง ดัง ตัวอย่างตอนพระอุรุทพานางอุษากลับนครนรังกา กวีบรรยายการเดินทางว่า

๑ พระให้รับพลโยธา
 ล่วงทางหว่างเนินพนมใน
 จั๋งหุคพหลพลยั๊ก
 แล้วมีพระราชบัญชา
 ให้เร่งนำลักษณอักษร
 ทูลองค์พระชนกชนนี

ตื่นตักคัลมาในป่าใหญ่
 ก็ถึงแดนกรุงไกรธรรกา
 พักแรมในไพรพฤกษา
 แก่ลือสุราเสณี
 รีบร้อนเข้าไปในกรุงศรี
 ว่าเรากรีพลไกรมา

(เล่ม 10)

ตอนพระอุรุบทพานางอุษามาเข้าเฝ้าพระชนกชนนี มีข้อความที่มีทั้งสัมผัสพยัญชนะ
 และสัมผัสสระแพรวพราวอยู่ในวรรคเดียวกัน ดังตัวอย่าง

๑ มาถึงยังหน้าพระลานแก้ว
 จั๋งให้เอาปราสาทตั้งไว้
 เสด็จลงจากราชรถทรง
โคลคลาสนาครจรจรัล

อันเพริศแพรวจาร์สแสงใส
 ที่ในพระนิเวศน์ฉับพลัน
 พาทองค้อชาสาวสรค์
 ฝ้าพี่เลี้ยงกำนันลักตามมา

(เล่ม 11)

นอกจากคำประพันธ์ชนิดกลอนบทละครแล้ว ยังมีคำประพันธ์ที่เป็นกลอนในบทเพลง
 ศัพท์ไทด้วย บทเพลงศัพท์ไทไม่ใช่กลอนบทละครธรรมดา ขึ้นต้นบทด้วยลักษณะของดอกสร้อย
 และวรรครับจะมี 6-8 คำอย่างกลอนธรรมดา ส่วนวรรคที่เหลือจะมีเพียงวรรคละ 4 คำ
 เท่านั้น* ใช้ในตอนตัวละครรุกไล่กัน เช่น ตอนพระอุรุบทตัดพ้อนางกนิรทิ้งห้าที่ว่ายน้ำ
 หนีพระองค์ ดังตัวอย่าง

๑ เจ้าเอยเจ้าพี่
 นื่องแก้วแววตา

นวลนางกนิรทิ้งห้า
 เจ้าไม่อาลัย

(เล่ม 13)

* อารดา สมิตร, เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

นอกจากกลอนบทละครและบทเพลงศัพท์ไทยแล้ว ยังมีคำประพันธ์ที่ใช้กับทำนองเพลง "รื้อ" ในที่นี้จะขอเรียกว่า บทเพลงรื้อ มีลักษณะคล้ายคลึงกับบทเพลงศัพท์ไทย แต่บทหนึ่งจะมีคำกลอน 8 วรรค วรรคแรกขึ้นแบบกลอนดอกสร้อย วรรคที่สองจะมี 6-8 คำ ที่เหลืออีก 6 วรรค จะมีวรรคละ 4 คำเท่านั้น บทเพลงรื้อจะไม่ใช้ตามลำพัง มักปรากฏหลังบทเพลงศัพท์ไทย ดังปรากฏตอนพระอนุรุทไล่จับนางกนิรีทั้งห้า และมีการตัดพ้อกัน ดังนี้

๑ กนิเอยกนิรี	เจ้าจะเดินหนีพี่ไปไหน
ว่าพลางเลี้ยวไล่	คว้าไขว้ไปมา
ปราณพี่บ้าง	นวลนางทั้งห้า
มิได้แก้วตา	ไม่ละทรามวีย์
๑ ผ่านเอยผ่านฟ้า	ช่างไม่เมตตามาเลี้ยวไล่
กนิร่อใจ	พระไม่ปราณี
मैंพระองค์ทรงเดช	มิโปรดเกศ
ทั้งห้ากนิรี	จะมีวชิรา
๑ ดวงเอยดวงสมร	เจ้าจะตัดรอนเสน่ห์หา
ควรไม่เมตตา	ทั้งห้ากนิรี
จิกพุดด้วยเจ้า	นางเยาว์เดินหนี
เจ้าไม่พาทิ	ด้วยพี่ฉันท

(เล่ม 13)

สรุปได้ว่า บทละครในเรื่องอนุรุท ฉบับสำนวนความทรงตัดนี้ใช้ลักษณะคำประพันธ์ของฉบับเดิมที่มีมาแต่สมัยปลายกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ กลอนบทละคร และมีกลอนแบบบทเพลงศัพท์ไทย และกลอนแบบบทเพลงรื้อแทรกอยู่เล็กน้อย

อนึ่ง มีข้อสังเกตว่า บทละครในเรื่องอนุรุทฉบับนี้ไม่มีบทนมัสการ เมื่อขึ้นต้นกัคำเนนเรื่องทันทีแบบเดียวกับที่ปรากฏในอนุรุทคำฉันท เรื่องอนุรุทฉบับสำนวนความทรงตัดขึ้นต้นเรื่องดังนี้

มาจะกล่าวบทไป
ได้ผ่านพิไชยรัตนา

ถึงท้าวกรุงพานรักษา
สนุกตั้งเมืองฟ้าสุลาไล

(เล่ม 1)

ส่วนตอนท้ายเรื่องหลังจากที่พระอนุรุธ หรือองค์พระนารายณ์อวตาร เสด็จกลับ
ไวภูมูและนางอุษาได้กลับมาเป็นนางสุจิตราข้าชายของพระอินทร์ดังเดิมแล้ว ก็มีข้อความต่อ
ท้ายอีก 2 คำกลอนว่า

อันพระราชนิพนธ์อนุรุธ
พอพระทัยทรงไว้แต่เพียงนี้

เรื่องไสยสมมุติมาถ้วนถึ
อักษรกลอนมีบริบูรณ์

(เล่ม 15)

3.3 พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอนุรุธ คำประพันธ์ในพระราชนิพนธ์
บทละครในเรื่องอนุรุธมี 3 ชนิด ได้แก่ กลอนบทละคร กลอนแบบบทเพลงศัพท์ไท และ
กลอนแบบบทมเพลงรื้อ มีความยาวรวมทั้งสิ้น 18 เล่มสมุดไทย

คำประพันธ์เกือบทั้งหมด เป็นกลอนบทละคร ที่เป็นกลอนแบบบทเพลงศัพท์ไทมี 3
บท และที่เป็นกลอนแบบบทเพลงรื้อมี 8 บท

คำประพันธ์ที่เป็นกลอนบทละคร มีที่แต่งคล้ายกลบทหรือแต่งเป็นกลบทปะปนอยู่
แต่มีเพียง 2 ชนิดเท่านั้น คือ กลบทบุษบงแถมผกา และกลบทบัวบานกลีบขวย

* แสดงว่าในฉบับกรุงเก่า น่าจะมีเนื้อหามากกว่านี้ แต่ทรงตัดทิ้งและยุติเรื่อง
เพียงเท่านั้น.

กลบทของขัมมกกา ขึ้นต้นวรรคด้วยคำคำเดียวกัน 1 คำ มักใช้ในบทชม
ความงามของตัวละคร ชมชวนกัฬ หรือบรรยายความสุขของตัวละคร ดังนี้

ตอนชมโฉมนางสุตา มีการใช้กลบทดังกล่าว คือ

งามรูปงามทรงวงพักตร์

งามละม่อมพร้อมพริ้งทั้งอินทรี

งามจรติกิริยามารยาท

งามประเสริฐเลิศลักษณ์ราศี

สมที่เป็นปิ่นอนงค์ใน

ทั้งสิริวิลาสไม่หาได้

(หน้า 129)

รถเอี้ยรถประพาส

งามแปรงแอกงอนอ่อนชด

งามเส้ากาทเก็จเพชรคั่น

งามมุกสุกพลามอร่ามพลอย

งามเทียมสิงหราชผาดผาย

งามเครื่องสูงบังสุริเอนทร์

งามเคียงแตรสังข์ประโคมครั้น

งามฤดีบุปผชาติอรชร

งามวิลาสกำกอลงกต

งามขึ้นหลั่นลดบัลลังก์ลอย

งามกระหนกเครือวัลย์ช่อห้อย

งามยอดแสงฮ้อยด้วยโกเมน

งามสารถึกรายกลอกเงน

งามเกณฑ์แท้ เรียบระเบียบจร

งามพิน เร็ยรายด้วยทรายอ่อน

พเนจรนำหน้าพาไป

(หน้า 150)

เทเวศย์มณฑลวิมลโฉม

พิศทรงอุษาเทวี

พิศพระอนุรทกัลลานสวาท

อรชรอ่อนนุ่มพริ้มเพรา

พิศองค์พระพงศจักรพรรดิ

พิศโฉมอุษาวิลาวัลย์

งามประโลมโลกสุดทั้งสองศรี

ตั้งรูปแก้วมณีกล่อมเกล้า

ตั้งรูปปวิมามาศหล่อเหล่า

โฉมสองทัดเท่าละกลกัน

กัลมแลศรีสวัสดิ์สาวสวรรค์

กัลมแลหลานขวัญพระจักรี

(หน้า 200)

พิศพิศกรังงามพิศกรพิศพุดผ่อง	ตั้งแวงทองทิพมาศฉายฉาน
พิศเกษเกษรสมุณทาน	ปานเกษแก้วกัลยาณี
พิศชนงก่งกันดั่งคันศิลป์	พิศเนตรตั้งนิลจำรัสศรี
พิศทรงนาสาไม้ราศี	ตั้งขอแก้วมณีพรายพรรณ
พิศโอรุ้งงามเอี่ยมเทียมจะแถม	พิศแก้วเปรียบปรากฏทองสวรรค์
พิศกรรมเพียงกลีบบุษบัน	พิศศอศอสุวรรณหงส์จร
พิศถันตั้งดวงปทุมมาศ	อันโอภาสกลีบกลัดเกษร
พิศกรตั้งวงคเชนทร	น้วนน้อยอรชรตั้งกลิงกลม
พิศสรรพงามสารพางคองค์	พิศทรงงามทรงประเสวีรัฐสม
วิไลลักษณ์เลิศล้ำข้าม	พิศชมงามชวนให้ชวนใจ
พิศพิศแล้วพิศวาสาบ	เสี้ยวซาบช้านจิตพิศมัย
ประคองหัตถ์สัมผัสสรไท	ลุปไล้เชยแก้วกัลยา

(หน้า 202)

ลิมพระปิตุราชมาตุรงค์	ลิมเหล่าสุริยวงศ์พงศา
ลิมแสนสมบัติอันโอฬาร	ลิมพาราโรมบุรี
ลิมทั้งราชฐานเคยสถิต	ลิมสนมเพื่อนสนิทสาวศรี
แต่เพิ่มเฝ้าเกล้าองค์พระภูมิ	ในสถานแท่นที่อำไพ

(หน้า 141)

และมีตัวอย่างที่ใช้คำซ้ำต้นวรรค 2 คำ เรียกว่า กลบทบัวบานกลีบชยาย
พบตอนบรรยายชบวนทัพ เช่น

เกณฑ์พลเป็นกองพยุหบาตร	โดยขนาดกระบวาทพิใหญ่
พันโกฏิเลือกล้วนเกรียงไกร	ว่องไวในการราญรอน
กองหนึ่งกายเป็นกุมภันท์	หน้านั้นเป็นหน้ากาสร
เหล่าหนึ่งหน้าเป็นวานร	กาสรเป็นเพชรสุรา

เหล่านี้ เป็นกายโคถึก
เหล่านี้ ตัว เป็นพยัคฆา
เหล่านี้ ตัว เป็นมังกร
เหล่านี้ กาย เป็นอสุรี
 ล้วนถืออาวุธกวัดแกว่ง
 ผูกข้างพระที่นั่งขับมัน

หน้านั้นพันลึก เป็นผีป่า
 หน้ากลับเป็นหน้าพาลี
 หน้า เป็นไกรสรราชสีห์
 หน้านั้น เป็นหมื่นพัน
 เป็นประกายพรายแสงฉายฉฉ
 ร่วมกันในราตรีกาล

(หน้า 348-349)

มีข้อนำสังเกตว่า จะไม่ปรากฏลักษณะกลบทหลายชนิดนัก มีแต่แบบกลบทของ
 แอ้มผกา และกลบทบัวบานกลีบชชชชเท่านั้น ถ้าจะกล่าวเปรียบเทียบกับบับสำนวนความ
 ทรงตัดฉบับพระราชนิพนธ์ยังมีกลบทน้อยกว่า และไพเราะน้อยกว่าฉบับสำนวนความทรงตัด
 เลิศอีก ถ้าเปรียบเทียบเฉพาะตอนที่แต่งเป็นกลบท

ส่วนคำประพันธ์ที่เป็นกลอนแบบบทเพลงศัพท์ไท และเป็นกลอนแบบบทเพลงหรือ
 มีปรากฏในเรื่อง 3 ตอน คือ ตอนพระอุรุรุทกรัวยามดึกที่พูด ตอนท้าวไกรสุทกรัวยี่
 ทั้ง 4 ของพระอุรุรุท และตอนพระอุรุรุทได้จับนางกินรี คำประพันธ์ทั้งแบบกลอนบทเพลง
 ศัพท์ไท และกลอนบทเพลงหรือจะปรากฏพร้อมกัน คือ จะมีกลอนบทเพลงศัพท์ไทนำอยู่ 1
 บท และตามด้วยกลอนบทเพลงหรืออีก 2-3 บท

ตอนพระอุรุรุทกรัวยามดึก มีการแต่งเป็นกลอนบทเพลงศัพท์ไท 1 บท และตาม
 ด้วยกลอนบทเพลงหรืออีก 2 บท ดังนี้

๑ ว่าเอ๋ยแล้ว
 เลี้ยวไฉ่ฟาดฟัน
 ๑ อ้อเอ๋ยอ้อเฒ่า
 พกลมเจรจา
 อ้อชาติจัญไร
 อวดว่าตัวดี

ชักพระขรรค์แก้วฉายฉฉ
 จะบั่นชีวา
 เจ้าเล่ห์มากล่าวมูสา
 มาหาพาที
 ช่างไม่บัดสี
 วังหน้าไปโย

๑ อีเอชอีเฒ่า
มึงมาลวงใคร
กูจะเอาพระขรรค์
อีมดอ์ปรีช

ว่าเป็นปู่เจ้าเขาใหญ่
อีใจกระดี่
บั้นเกล้าเกศ
โกหกเจรจา

(หน้า 229)

ตอนท้าวโกรสูกกริ้วพี่เลี้ยงพระอนุรุธที่ไม่ทราบว่าจะพระอนุรุธหายไปได้อย่างไร มี
การบรรยายโดยใช้กลอนบทเพลงศัพท์ไท 1 บท และกลอนแบบบทเพลงรือ 3 บท ดังนี้

๑ ว่าเอชว่าแล้ว
กริ้วโกรธคือไฟ

ชักพระขรรค์แก้วรูกไล่
บรรลือชกบัลลังก์

๑ ทั้งเอชทั้งลี
จิกได้เห็นกัน
พวกอ้ายอาสาตี
สำนวนมึงดี

ครั้งนี้มึงจะม้วยอาสาตี
แต่ในวันนี้
กูจะตัดเกศ
วิ่งหนีไปไซ

๑ ทรงเอชทรงฤทธิ
ขอชีวิตไว้
พี่เลี้ยงทั้งลี
วิ่งลี้ม่วนวาย

โทษช้านี้ผิดเป็นข้อใหญ่
อย่าให้จำตาย
เสนใจหาย
มือพายน้ำตา

๑ ได้เอชได้ฟัง
ไม่ให้ชีวา
เงอพระธำมรงค์
ถูกเพชรพิชัย

คลุ้มคลั่งพระทัยหนักหนา
มึงอย่าวิ่งไป
ทรงขว้างกันใด
ขาดใจมรณา

(หน้า 276-277)

ตอนพระอุรุรุได้จับนางกนิรี เพื่อให้นางยอมเป็นชายา มีกลอนแบบบทเพลง
ศัพท์ไท 1 บท และกลอนแบบบทเพลงร้อย 3 บท ดังนี้

๑ สุต.๒๕๓ สุตสวาท

เจ้าดวงซิริ

๑ นาง.๒๕๓ นางลักษณ

ว่าพลางเล็ดรโได้

ปราณพี่บ้าง

มิได้แก้วตา

๑ พระ.๒๕๓ พระทรงเดช

ทั้งห้ากนิรี

मैंพระภูวไนย

ทั้งห้ากนิรี

๑ ดวง.๒๕๓ ดวงสมร

ควรรือนางฟ้า

จักพูดด้วยเจ้า

หยดก่อนอรไท

นุชนาถผู้มิ่งมารศรี

มิได้อาลัย

เจ้าจักเดินหนีพี่ไปไหน

คว่ำไขว้ไปมา

นวลนางทั้งห้า

ไม่ละบังอร

จงโปรดเกศก่อน

อ่อนใจพันทิว

ไม่โปรดเกศ

จะมีวชิรา

เจ้างามจนจำเริญเส่นหา

มาตัดอาลัย

ชวิฐชั่วหนีไป

อย่าเพื่อจรจรัด

(หน้า 512-513)

อนึ่ง ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุรุรุท มีกลวิธีการแต่งที่บรรยายกริยา
อาการของตัวละครสองฝ่ายในเวลาเดียวกัน โดยบรรยายทีละฝ่ายสลับกันไป กลวิธีนี้ตรง
กับที่ปรากฏในบทละครในเรื่องอุรุรุทฉบับสำนวนความทรงตัด และปรากฏในเนื้อหาตอน
เดียวกัน แสดงว่าน่าจะได้ที่มาจากสำนวนความทรงตัดนี้เอง ดังจะขอนำมาเปรียบเทียบให้
เห็นดังนี้

พระราชบัญญัติพระกรในเรืออุตรก

บทละครในเรืออุตรกฉบับส่วนความทรงตัด

๑ พระชนนีว่าไอ้ลูกกระหม่อม จอมเกษเข้าบาทบาศรี พระเกษิตไป่องฟ้าชาตรี ทูลว่าพระบิดทรง ตั้งสี่สุริวงษ์พรหมิน นางว่าเพราะพระกำเริบฤกษ์ ทั้งอาวตาศุคต่อหลานพระจักรรา ทศมขว่าไอ้ในจจาเอ้อย เสียนรงเเรื่องเคชลภพไตร ขนิ้นว่าทั้นจะลบัแลัว จะมีคมนตรีทกขที่ทั้งเเมืองมาร ไอ้รสว่าไอ้ทั้นเเรา จะอยู่ไปยอเล่าพระชนนี มารศว่าไอ้พระลูกแก้ว เราจะศตตามองคพระทรงธรรม	๑ พระชนนีว่าไอ้ลูกกระหม่อม จอมเกษเข้าบาทบาศรี พระเกษิตไป่องฟ้าชาตรี ทูลว่าพระบิดทรง ตั้งสี่สุริวงษ์พรหมิน นางว่าเพราะพระกำเริบฤกษ์ ทั้งอาวตาศุคต่อหลานพระจักรรา ทศมขว่าไอ้ในจจาเอ้อย เสียนรงเเรื่องเคชลภพไตร ขนิ้นว่าทั้นจะลบัแลัว จะมีคมนตรีทกขที่ทั้งเเมืองมาร ไอ้รสว่าไอ้ทั้นเเรา จะอยู่ไปยอเล่าพระชนนี มารศว่าไอ้พระลูกแก้ว เราจะศตตามองคพระทรงธรรม
ถามว่ามีวชิวิอยู่กลางคืน พระองค์เส้อมเคชศรีงนสิน เป็นที่คหั้นทั้งโกลกา ถือผิดพงศพรหมนภา ผ่านฟ้าจึงสวรรคาลัย ย่มควารเลชจะถึงเเพชงนเิด มาบรลือชอนนาคตั้งสาชารณ ประทับแก้วอันส่องแสงงาน อาลัยลลาญวิธศุคเศก จะแสนเสร์ว่าวาชสูชเกษมศรี มามีวชิวิเสียด้วยกัน พอว่าชอบบแลัวจะจอมชวัญ สองกษัตริชอ็คอินสลบไป (หน้า 386-387)	ถามว่ามีวชิวิอยู่กลางคืน พระองค์เส้อมเคชศรีงนสิน เป็นที่คหั้นทั้งโกลกา ถือผิดพงศพรหมนภา ผ่านฟ้าจึงสวรรคาลัย ย่มควารเลชจะถึงเเพชงนเิด มาบรลือชอนนาคตั้งสาชารณ ประทับแก้วอันส่องแสงงาน อาลัยลลาญวิธศุคเศก จะแสนเสร์ว่าวาชสูชเกษมศรี มามีวชิวิเสียด้วยกัน พอว่าชอบบแลัวจะจอมชวัญ สองกษัตริชอ็คอินสลบไป (เล่ม 9)

มีข้อสังเกตว่า พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท พยายามใช้คำสัมผัสใน
กลางวรรค มากขึ้นกว่าในฉบับส่วนความทรงตัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวรรคหน้าของ
คำกลอน แต่บางตอนก็มีสัมผัสในทั้งวรรคหน้าและวรรคหลัง ดังตัวอย่าง

จึงมี <u>มธุรสพจนารถ</u>	สั่งมหาอำมาตย์ <u>ผู้ใหญ่</u>
เราจะยก <u>พลพลไกร</u>	ไปล้อม <u>คชา</u> ในวันนี้
เร่ง <u>รัดจัดหมั้น</u> แสนสาร	ทั้ง <u>เชื่อก</u> บาทหมอก <u>ความ</u> อุป <u>ประจำ</u> ชี
ให้ <u>พร้อม</u> เหล่า <u>สุรเสนี</u>	โยธ <u>ี</u> พ <u>ยุ</u> บาท <u>รบ</u> ท <u>จร</u>
	(หน้า 568)

ไม่เห็น <u>โฉมฉาย</u> สาย <u>สวาท</u>	ภู <u>ว</u> นา <u>ถ</u> ก <u>อด</u> ค <u>อน</u> ใจ <u>ใหญ่</u>
จึง <u>เสด็จ</u> จาก <u>ท่าช</u> ลา <u>ลีย</u>	ขึ้น <u>พลับ</u> พ <u>ลา</u> ชัย <u>บุรี</u> จ
	(หน้า 563)

อลง <u>ก</u> ต <u>หม</u> ด <u>เม</u> ฆ <u>อำ</u> ไพ	ภู <u>ว</u> ไ <u>น</u> ย <u>ห</u> วน <u>ถ</u> วิ <u>ล</u> ถึง <u>ก</u> ิน <u>น</u> รา
ดวง <u>เดือน</u> เหมือน <u>ดวง</u> พิ <u>ก</u> ตร์ <u>น้อง</u>	น <u>ว</u> ล <u>ละ</u> อ <u>อง</u> พ <u>้อง</u> ง <u>าม</u> ทั้ง <u>ห้า</u>
	(หน้า 562)

พระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทตอนต้นไม่มีบทนมัสการ

เริ่มเรื่องก็กล่าวถึงท้าวกรุงพาณไปเล่นสระอินคาตันทน์ ลักษณะเช่นนี้ตรงกับ
เรื่องอนิรุทธคำฉันท์และบทละครในเรื่องอุณรุทฉบับส่วนความทรงตัด ส่วนตอนจบลงท้าย
ด้วยคำกลอนว่า

๑ อันพระราชนิพนธ์ <u>อุณรุท</u>	สมมุ <u>ติ</u> ไม่มี <u>แก่น</u> สาร
ทรง <u>ไว้</u> ตาม <u>เรื่อง</u> โบ <u>ราณ</u>	ส <u>ำ</u> ห <u>รับ</u> การ <u>เฉลิม</u> พระ <u>นคร</u>

ให้รำร้องครั้นเครื่องบรรเลงเล่น
แก่หญิงชายไพร่ฟ้าประชากร

เป็นที่แสนสุขสโมสร
ก็ถาวรเสถียรสืบบริบูรณ์

(หน้า 592)

คำกลอนท่ายเรื่องนี้คล้ายคลึงกับคำกลอนท่ายเรื่องในบทละครในเรื่องอุรุทธฉบับ
สำนวนความทรงตัด ซึ่งมีข้อความว่า

๑ อันพระราชนิพนธ์อุรุทธ
พอพระทัยทรงไว้แต่เพียงนี้

เรื่องไสยสมมุติมาถ้วนถึ
อักษรกลอนมีบริบูรณ์

(เล่ม 15)

สรุปได้ว่า ลักษณะคำประพันธ์ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุรุทธเหมือนกับ
ในบทละครในเรื่องอุรุทธฉบับสำนวนความทรงตัด คือ ประกอบด้วยคำประพันธ์ 3 ชนิดคือ
กลอนบทละคร กลอนแบบบทเพลงศัพท์ไท และกลอนแบบบทเพลงรื้อ คำประพันธ์เกือบทั้ง
เรื่องเป็นกลอนบทละคร ซึ่งมีการแต่งคล้าย ๆ หรือแต่งเป็นกลบทบุษบงแยมพกา และกลบท
บัวบานกลีบชยาอยู่บ้าง ส่วนกลอนแบบบทเพลงศัพท์ไทมีเพียง 3 บท ปรากฏอยู่ 3 ตอน
ตอนละ 1 บท และมีกลอนแบบบทเพลงรื้อต่อจากศัพท์ไทครั้งละ 2-3 บท คำประพันธ์
เหล่านี้ได้มาจากบทละครในเรื่องอุรุทธฉบับสำนวนความทรงตัดอย่างเห็นได้ชัด เพราะมี
การใช้คำคล้ายคลึงกันหรือตรงกันอยู่มาก และจะเห็นได้ชัดเจนในบทที่ 4 เมื่อกล่าวถึง
การใช้คำและสำนวนโวหาร

3.4 โคลงเรื่องอนิรุทธ์ ลักษณะคำประพันธ์ของโคลงเรื่องอนิรุทธ์ประกอบด้วย
ร่ายสุภาพ และโคลงสี่สุภาพ

ร่ายสุภาพ ปรากฏเพียง 1 บท เป็นร่ายนำโคลง มีเนื้อหาขอพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

ฤทธิเดชคำแดงเพ็ญ

ภาคย์พร้อม อภินิหาร

(บทที่ 11)

นอกจากนี้ ยังมีการใช้คำที่ไม่ใช่คำเอกในตำแหน่งของคำเอก เช่น คำว่า "ผู้"
ในบาทที่ 4 ของโคลงบทนี้

หนึ่งประนมบไหว้

วันทา

พระธรรม์บวรปรา

กตแจ้ง

คือประทับส่องสา

ศนะทั่ว โลกย์เฮย

พระผู้ทรงสวัสดิ์สร้าง

สืบไว้ หวังผล

(บทที่ 2)

คำว่า "ผู้" เป็นการใช้คำผิดลักษณะคำประพันธ์ เพราะในที่นี้ต้องการคำเอก

ในการแต่งโคลงสี่สุภาพนี้ ผู้แต่งมักให้มีสัมผัสระหว่างวรรคภายในบาทเดียวกัน
ในบาทแรกและบาทที่ 2 ในบทก่อนมีบ้างประปราย เช่น

ค่านับนิกรเทพย์ไ้

เทพา

มหาราชจิตปาลา

โลกย์นี้

เสื่อทรงเมืองมหิมา

บริรักษ์เสตร จิตรเอย

อึ้งเชิญเทพย์ชวษ์

ชองให้ เสร็จประสงค์

(บทที่ 6)

อนึ่ง มีโคลงบางบทที่กวีแสดงความสามารถในการใช้คำสัมผัสระหว่างวรรค
ครบทั้ง 4 บาท เช่น

เสด็จแสดงนิเวศน์ท้าวทับคิทวารพระคิศรีศุขพร้อมเจกวิศนุชาตรีไตรยโลกย์ ลงพ้อหอรบปรากฏล้อมเล่ห์แก้ว สิริกาญจน์

(บทที่ 12)

มณฑิรราชเรืองรงงสรรค์ยอดมุกข์รัตนน้ำบันบุแก้วประลาลิลาสุวรรณีย์สูงส่ง เจียวพ้ออุภาพ้องพรายแพรวพราวพร้อม พรรณฉาย

(บทที่ 16)

นอกจากนี้ภายในวรรค ยังมีการเล่นเสียงสัมผัสในตัว เช่น

เสวตรฉัตรรัตนกิงกางบน

(บทที่ 14)

อุภาพ้องพรายแพรวพราวพร้อม พรรณฉาย

(บทที่ 16)

ล้ำสร้างศรีสุนารีนารถจำว

(บทที่ 32)

บางวรรคมีการเล่นเสียงสัมผัสในต่อเนื่องกันตลอดทั้งวรรค เช่น

กล้วยกล้วยหลายหลากล้ำแลลลายุ

(บทที่ 90)

อนึ่ง คำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพนี้ มีคำประพันธ์ที่แต่งทำนองโคลงกลบท และเป็นโคลงกลบท โดยขึ้นต้นแต่ละบาทด้วยคำคำเดียวกัน

ที่แต่งคล้ายโคลงกลบท คือขึ้นต้นคำต้นบาทด้วยคำเดียวกัน แต่ปรากฏไม่ครบทุกบาท เช่น

มนตรีมุกข์มาตย์แจ้ง	จิตสร
ตรวจคชอัศวพันธ์	ผูกพร้อม
ผลพฤษ์ชนัดจรัล	พลบท จรนา
พลรบประดีบล้อม	ธวัชพร้อม พรรณราย

(บทที่ 36)

สี่ตะบงกชแถม	กลีบชยาย
สี่ตะบุงเบิกกระจาย	กลืนเกลี้ยง
สี่ตะบรอรอบลราช	ร้าวศ ระรินเอษ
ร่ำเพยกลืนประทุมเพียง	ภาคย์แก้ม เกษสุรางค์

(บทที่ 102)

ที่แต่งเป็นกลบท โดยสามารถขึ้นต้นทุกบาทด้วยคำคำเดียวกัน มีอยู่จำนวนหนึ่งแต่ก็เห็นได้ชัดว่าได้รับอิทธิพลมาจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ เพราะในอนิรุทธคำฉันท์มีบทบรรยาย ขบวนเสด็จประพาสของพระอนิรุทธโดยแยกขบวนที่ละกองทีละหมู่ โดยเริ่มจากขบวนช้าง ขบวนม้า และขบวนรถ โดยใช้คำประพันธ์แบบกลบท คือขึ้นต้นฉันท์แต่ละบทด้วยคำ พลคชชช พลหทยหทย และพลรถรถ ฉันท์ที่ขึ้นต้นด้วยคำ พลคชชช มีถึง 7 บท ฉันท์ที่ขึ้นต้นด้วย พลหทยหทย มีถึง 11 บทและ ฉันท์ที่ขึ้นต้นด้วยคำ พลรถรถ มีติดต่อกันถึง 10 บท

ในโคลงเรื่องอนิรุทธ มีโคลงสี่สุภาพที่ขึ้นต้นทุกบาทด้วยคำพลคชช ๆ จำนวน 5 บท (ตั้งแต่บทที่ 37-41) ที่ขึ้นต้นด้วยคำ พลโทยโทย ทุกบาทมีจำนวน 4 บท (ตั้งแต่บท

ที่ 42-45) และที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า พลรณรถ มี 1 บท (คือบทที่ 46) จะเห็นได้ว่าใช้
คำประพันธ์แบบกลบทเดียวกัน เพียงแต่ในอนิรุทธคำฉันท์แต่งด้วยฉันท์ 15 แต่ในโคลง
เรื่องอนิรุทธแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพ

โคลงกลบทในเรื่องอนิรุทธ มีดังนี้

๑ ผลคช ๗ คึกเห็หม	ห้าวหาญ
ผลคช ๗ ถีบทยาน	หัยคพน
ผลคช ๗ พลายควาน	ประจำจับ ขอแฮ
ผลคช ๗ เกรงคณัน	คฤกก้อง เฝียงกระหิม
๑ ผลคช ๗ กลิ่นแก้ว	การณรงค์
ผลคช ๗ ยุทธคง	ชบเชียว
ผลคช ๗ ตัวยง	สัปคัษ เครื่องเฮย
ผลคช ๗ ลเลิงเลียว	แล่นลล คึกสนาม
๑ ผลคช ๗ ง้าเงอง	างางอน
ผลคช ๗ อลงกรม์	กบแก้ว
ผลคช ๗ คชาภรณ์	พวงพู่ ประดับเฮย
ผลคช ๗ พรายแพรว	เพริศด้วย กระจงทอง
๑ ผลคช ๗ ดุจเสื่อง	สอยดาว
ผลคช ๗ ส่าสาว	บาทเบื่อง
ผลคช ๗ รยับบาว	แวมเครื่อง รมแฮ
ผลคช ๗ ยাত্রเฮื่อง	ยักถ้ำ กระบวนเดิน

๑ ผลคช ๗ คู่ เข้ม	แขงขัน
ผลคช ๗ เมามัน	มีร้อง
ผลคช ๗ ตั้งกรร	กบเครื่อง ยุทธแฮ
ผลคช ๗ โภญจนก้อง	คิกสะเทอน ธรณี
๑ ผลไทรไทรล่องเลี้ยว	แล่นล่อง
ผลไทรไทรผืนผอง	เหาะเต็น
ผลไทรไทรลำพอง	โผผก แผ่นนา
ผลไทรไทรจรเนิน	หน่วงท้าว ที่เสมอ
๑ ผลไทรไทรควบหือ	หกผาง
ผลไทรไทรขีบบาง	วังเลี้ยว
ผลไทรไทรจรดทาง	ที่เรียบ เรวแฮ
ผลไทรไทรขีบบเอี้ยว	ออกน้อช นำแถว
๑ ผลไทร ไทรเร้าร้อง	ร่าเริง
ผลไทร ไทรล่องเชิง	สับคห้าง
ผลไทร ไทรคุดถอง	กองยุทธ์ ยั้งแฮ
ผลไทร ไทรช้อยข้าง	ขีบเร้า เร้วร้อ
๑ ผลไทร ไทรหกเต็น	ตามกัน
ผลไทร ไทรผกผัน	แผ่นกว้าง
ผลไทร ไทรแขงขัน	ขีบบโฆก อรินทร์แฮ
ผลไทร ไทรคุดคว้าง	ล่องฟ้า มาดิน

๑ ผลรกรดแปรกก้อง	กรรกกง
ผลรกรดคุระหง	ระเห็จฟ้า
ผลรกรดเกิดชง	ชวิธโบท โบทพ้อ
ผลรกรดแข่งหน้า	สนั่นแสร์ สารฐิ*

(บทที่ 37-46)

อย่างไรก็ตาม การแต่งโคลงแบบกลบทข้างต้น ทำให้มีการใช้คำผิดคำเอกอยู่ใน
บาทที่ 2 และ 3 ในบาทที่ 2 ต้องการคำเอกในคำที่ 2 ของบาท และบาทที่ 3 ต้องการ
คำเอกในตำแหน่งคำที่ 3 ของบาท บทที่ขึ้นต้นด้วย พลคชคช และผลรกรด จะไม่มีปัญหา
เพราะใช้คำตายแทนคำเอกได้ แต่บทที่ขึ้นต้นด้วย พลโทยโทย ทำให้มีปัญหาเรื่องการใช้
คำเอกเพราะคำว่าโทย ไม่ใช่คำตาย ใช้แทนคำเอกไม่ได้

จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ในเรื่องโคลงอนิรุทธ์ พบว่าใช้
คำประพันธ์ประเภทโคลงสี่สุภาพเป็นส่วนใหญ่ มีรายสุภาพนาเพียง 1 บท แต่ก็เห็นได้ว่ากวี
พยายามจะแต่งโดยที่ยังไม่มีความเชี่ยวชาญในการแต่งโคลงสี่สุภาพมากนัก ไม่ว่าจะเป็น
ชนิดธรรมดาหรือชนิดกลบทจึงยังมีปัญหาเรื่องผิดคำเอกอยู่ และโดยทั่วไปมักใช้คำตายใน
ตำแหน่งของคำเอกมากกว่าที่จะใช้คำที่มีวรรณยุกต์เอก นอกจากนี้วรรณคดีของโคลงยัง
เขียนแยกคำเป็น 2 ช่วง ๆ ละ 2 คำ ซึ่งผิดฉันทลักษณ์ของวรรณคดีท้าย 4 คำติดกันของ
โคลงสี่สุภาพ อาจจะเป็นด้วยเหตุนี้จึงทำให้ไม่มีการพิมพ์โคลงเรื่องอนิรุทธ์ออกเผยแพร่แก่
คนทั่วไป เรื่องนี้จึงมีอยู่ในต้นฉบับตัวเขียนเท่านั้น

3.5 บทละครดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาวชมทวีป ลักษณะคำประพันธ์ของบทละคร
ดึกดำบรรพ์เรื่องกรุงพาวชมทวีป เป็นกาพย์ฉับ 16 กลอนบทละคร กานท์ และราย

กาพย์ฉับ 16 มีเพียงตอนต้น 1 บท ปรากฏตอนเจ้ากรุงพาวเสด็จออก ตั้งนี้

* เขียนคำสะกดและวางรูปแบบตามต้นฉบับ.

๑ พานาสूरศักดิ์ยักษา	ออกมุขมาตยา
ยังช่องสิงหาสน์บัญชา	
๑ พลศรรัตนอิสตร์	อีกพลบทจร
อเนกระนาวเฝ้าแหน	

(หน้า 185)

ที่เป็นกลอนบทละครแต่งปนกับกานท์ก็มีเช่น ตอนเห่กล่อมพระบรรทมพระนารายณ์

ตั้งนี้

๑ สาวสวรรค์กัลยาเป็นข้าบาท	บำเรอองค์เทวราชอันเรืองศรี
ขอถวายบรรเลงเพลงดนตรี	สำหรับที่वासุเทพเชอบรรทม
องค์เทวราช	ของข้าบาทเอย
พระกรเกษ	เขนยเคียง
สาวสุรางค์	นางจำเรียง
ถวายเสียง	เป็นสำเนียงทำนอง
เชิญพทม	เหนือทิพอาสน์
ที่หลังนาคราช	อันเรื่องรอง
สุรางค์เสนอ	บำเรอสนอง
ร้องบรรเลง	วังเวงเอย

(หน้า 187-188)

มีกลอนบทหนึ่งแต่งคล้ายกลบท ขึ้นต้นคำกลอนด้วยคำว่า "ปาง" เกือบทั้งหมด เป็นการแสดงตำนานการอวตารของพระนารายณ์ที่ผ่านไปแล้ว 7 ปาง ดังนี้

อัญชฌมบังคมพระจักรรัตน	พระอวตารโปรดสัตว์ถึงเจ็ดหน
ปางหนึ่งเป็นมัจฉาผ่าสายชล	ช่วยฤๅษีเจ็ดตนและพญามนุษย์
ปางสองเป็นเต่าหนุนเขาหลวง	เมื่อชุกนาคกวन्हวังมหาสมุทร
ปางสามเป็นหมูปากกล้าฤทธิร	ลีประยุทธ์หิรัณยักษ์แย่งปฐพี

ปางสี่ เป็นนรสิงห์แสนคู่
 ปางห้า เป็นคนค่อมหลอกขอที่
 ปางหก เป็นพระรามปรศุ
 ปางเจ็ด เป็นพระรามจันทร์

ปราบหิรัณยกะลิปัญักษ์
 กรุงพลีเสียดเศสและเซตคิน
 ปราบกษัตริย์มุกะลุให้เสียดวิญ
 ปราบท้าวทศกัณฐ์สิ้นพันธพิงค์

(หน้า 193)

ที่เป็นบทเจรจา มีสัมผัสรับส่งต่อกันไปอย่างต่อเนื่อง ดังเช่นตอนพระนารายณ์
 เจรจากับพระอินทร์ ดังนี้

นารายณ์ เหล่าเทพยดา พากันมาทำไม มีทุกข์หรือยังไง ก็จงบอกให้แจ้งใจสินะ อินทร์ <u>ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า</u> <u>พากันมาเฝ้าพระบาท</u> <u>ปราบกรุงพาลอสุรา</u> <u>ขึ้นมาดาวดึงส์สวรรค์</u> <u>นี้ทะนงใจหยอกนางฟ้า</u> <u>กลับหยาบหยามแก่เทวีญ</u> <u>เทวดาทิ้งหลายคู่ไม่ได้</u> <u>ต้องพากันเอาตัวหนีให้พ้นภัย</u> <u>จึงบังอาจพากันมาถูรบกวณ</u> เกอะพระเจ้าข้า	ข้าพเจ้าเหล่าเทพยดา เพื่อจะฟังอำนาจพระเดชาภาพ มีนอหังการ้อาจอุก รุกราน แม้แต่เพียงเท่านั้นก็ไม่ใช่ไร เทวดาก็ไม่ฟังห้าม จึงเกิดต่อสู้กันขึ้นวุ่นวาย ยักษ์ยิ่งลุยไล่ย่ำยี เจ็บใจพันทจะรำพัน ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

(หน้า 188-189)

ในคำเจรจານี้ จะเห็นได้ว่า จำนวนคำในแต่ละวรรคมีไม่เท่ากัน มีตั้งแต่ 4-9
 คำ คำรับสัมผัส มีทั้งตำแหน่งคำที่ 1, 2, 3, 4, 5 และ 6

คำประพันธ์เหล่านี้ ยกเว้นตอนที่เป็นบทเจรจา ใช้ในการร้องลำรับปีพาทย์

จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ของบทละครตีกต๋ำบรรพ์เรื่องกรุงพาว
ชมทวีป พบว่าเป็นคำประพันธ์ประเภทกลอนภาพย์ และร่าย ซึ่งมีจำนวนคำไม่มากนัก มีการ
ส่งสัมผัสอย่างต่อเนื่องทำให้เกิดความไพเราะ เหมาะสมที่ใช้เป็นบทแสดง เพราะสามารถ
สื่อความให้เข้าใจได้ง่าย

3.6 บทละครตีกต๋ำบรรพ์เรื่องอนุรุท ลักษณะคำประพันธ์ของบทละครตีกต๋ำบรรพ์
เรื่องนี้ตรงกับลักษณะคำประพันธ์ของบทละครตีกต๋ำบรรพ์เรื่องกรุงพาวชมทวีป คือมีภาพย์
ฉับ 16 กลอนบทละคร และร่าย

ภาพย์ฉับ 16 ใช้เป็นบทพากย์ เช่น

๑ ครั้นถึงซึ่งเขอาัญชัน	สองหยุดอยู่พลัน
ตระบัดก็ตั้งกลางฉรงค์	
๑ สองเข้าคลุกรุกผลาญผลง	สองชงต่อชง
ยรรยงในกลางธานี	

(หน้า 203)

บทหลังเป็นคำประพันธ์ที่ลอกเลียนมาจากภาพย์ฉับ 16 ในเรื่องอนุรุทคำฉันท
ที่เดียว

ที่แต่งเป็นกลอนบทละคร ใช้เป็นบทร้อง เช่น

<u>กฤษณ์</u> ครุททรง	จงรู้น้ำใจจงแห่งข้า
จะไปผลาญมารมีวชช้วนันตดา	รีบมาไปด้วยกันทันใดนี้

(หน้า 198)

บางตอนใช้กลอนบทละครบทเดียวเป็นบทร้องของตัวละคร 2 ฝ่าย เช่น ตอน
เทวราช (คงหมายถึงพระอินทร์) และเทวดากราบทูลพระจักรกฤษณ์เรื่องพระอมรรุท ถูก
เจ้ากรุงพาลจับเป็นเชลย ดังนี้

เทวราช	พระจักรกฤษณ์
เทวดา	ฝูงข้าเทวฤทธิคิดสังสาร
เทวราช	จึงรับมาทูลแถลงให้แจ้งการ
เทวดา	ขออุบายจงไปช่วย ในบัดนี้
เทวราช	กรุงพาลมันทำแก่นัดดา
เทวดา	ให้นำคารัตกายพระโอมศรี
เทวราช	ประจานไว้หน้าปราสาทอสุรี
เทวดา	แล้วจะล้างชวีให้แหลกลาญ

(หน้า 197-198)

ที่แต่งเป็นร้อยใช้ในการเจรจา เป็นบทเจรจาของตัวละคร เช่น

พระเจ้ากรุงพาลอสุรา ทรงพระโกรธาหนหัน พลัน—
แผลดพระสุรสิงหนาท ตวาดว่าเหวยมนุษย์ ถือดีว่ามีฤทธิ—
รุกรมมารานพาล ถิ่นฐานบ้านเมืองอยู่หนไหน ชื่อเรียง—
เสียงไร บังอาจใจไม่เกรงกู จู้เข้าเช่นฆ่าผลจมาตย์
ผลาญนาคราชของเราปี่น แอ่งเอาคนโทษของเราไป
จะพากันบรรลัยเดี่ยวนแหละนะ

สมเด็จพระจักรี เมื่อได้ฟังอสุราพาทิ ก็ทรงพระ—
พิโรธนัก จึงร้องว่าเหวยพระยายักษ์ ออย่าเจรจาอีกอีก—
อหังการ เราคือองค์อวตาร ชื่อจักรกฤษณ์พิษณุเทวา
เป็นอัยกาอมรรุทฤทธิรอน ผ่านพระนครลงกา มาเพื่อจะ—

สังหารพลาญสัตว์บาป ให้เรียบร้อยทั้งโลก ท่านมัต-
 นัตตาเราประจักษ์ หลานเราผิดด้วยข้อใด จงว่าให้แจ้ง-
 ใจทีหรือท่าน

(หน้า 195)

คำประพันธ์บางตอนในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องอุณรุท เห็นได้ว่าได้ทีมาจาก
 คำประพันธ์ในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท เรื่องนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงเรื่องการ
 ใช้คำในบทละครดึกดำบรรพ์เรื่องนี้ในบทต่อไป

3.7 บทละครนอกเรื่องอุณรุทตอนสมมุข ลักษณะคำประพันธ์ในบทละครนอก
 เรื่องอุณรุทตอนสมมุข เป็นกลอนบทละคร กาพย์ฉิ่งและร่าย รวมทั้งร้อยแก้ว

กลอนบทละคร ใช้ในบทบรรยายความ เช่น

๑ เมื่อนั้น	พระอุณรุทรัศมีศรีเส้าหมอง
ประทับไต้ร่มไม้ไทรทอง	ด้วยต้องแดดลมรทมทน
จำเต็มโล่กว้างมาไม้ทันกว้าง	ก็หลงทางอยู่ในไพรสณฑ์
พลัดพวกโยธวีผล	รเหรหนทิวโหยโรยใจ

(หน้า 303)

กาพย์ฉิ่งใช้ในบทพากย์ เช่น พระเจ้ากรุงพาดบริภาษพระอุณรุท หลังจากมัต
 พระอุณรุทไว้ได้ว่า

๑ กรุงพาดบริภาษภูวไนย	น้อยถาษล่าใจ
มาโลมแลชำระาวี	
๑ พลุกตายเต็มธรณี	จักไว้ชีวี
แก้มิงอย่าพึงสงกา	

(หน้า 323)

ภาพย์ลึงบทสุดท้ายในตัวอย่างข้างต้น ได้เขียนแบบมาจากเรื่องอนิรุทธคำฉันท์
เรื่องนี้จะได้กล่าวให้เห็นชัดเจนในเรื่องการใช้คำในบทที่ 4 ต่อไป

ส่วนร้อยและร้อยแก้วใช้ในการเจรจา เป็นบทเจรจาของตัวละคร เป็นการ
เจรจาแบบโขน เช่น

สมเด็จพระเจ้ากรุงรัตน มีพระบัญชาสั่งอำมาตย์
อายนันทงองอาจโทษถึงสิ้นชีวิต แต่จะฆ่ามันเสียทันทีบัดนี้เล่า
ก็ไม่ปรากฏ จะต้องทำให้เลื่องชื่อลือยศไปนมนาม จงเอาตัว-
มันไปมัดประจานไว้ที่หน้ามุขมหาปราสาท ให้สมน้ำหน้าค่าที่มัน-
หมิ่นประมาท บัดนี้

(หน้า 323)

อนึ่ง บทเจรจา นอกจากจะมีสัมผัสต่อเนื่องคล้ายกับร้อยแล้ว ยังมีที่ปรากฏเป็น
ร้อยแก้วปนอยู่ด้วย เช่น

ศุภลักษณ์ สมเด็จพระน้องนางมีรับสั่งให้หม่อมจันมาทูลเชิญเสด็จไป
ด้วยนางทรงพระกันแสงพิไรรำรักถึงพระองค์ ไม่เสวย
ไม่สรงชูปหอมตรอมพระทัย ขอเชิญเสด็จรีบไป พระน้อง
นางเธอครองชีวิตไว้ท่า ถ้าข้านางก็คงบรรลีย์ พระองค์
ได้ทรงพระเมตตาเถอะเพคะ

อุณรุท ข้าก็จะขาดใจตายอยู่เหมือนกันนั่นแหละ เมื่อได้ไปพบกัน
ก็ไม่รู้ว่าไปพบกันด้วยยังงัย เมื่อจากกันมาก็ไม่รู้ว่าจากกัน
มาด้วยยังงัย ให้เที่ยวสืบแสวงหา จะได้ข่าวคราวมากี่หาไม่
ถ้าเจ้าไม่ตามมาปะ ไม่ข้าหรือกะข้าก็จะตาย นี่เจ้าชื่อเรียง
เสียงไร บอกให้เข้าใจที่ฤาเจ้า

ศุภลักษณ์ หม่อมจันชื่อศุภลักษณ์เพคะ

อุณรุท อ้อ มีตำแหน่งเป็นอะไรเล่า
 ศุภลักษณ์ เป็นพี่เลี้ยงของพระธิดาเพคะ

.....
 (หน้า 317)

จากตัวอย่างข้างต้น ข้อความบางตอนมีการรับส่งเสียงสัมผัส บางตอนก็ไม่มี จึงได้กล่าวว่ามีร้อยแก้วปนอยู่ในเนื้อความที่แต่งคล้ายคลึงกับร้อยด้วย

อนึ่ง คำประพันธ์ที่แต่งเป็นภาพย้งบึง และกลอนบทละคร ได้รับอิทธิพลจากเรื่อง อุนิรุทธคำฉันท์ และพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุทอย่างเห็นได้ชัดเจน เรื่องนี้จะได้กล่าวถึงต่อไปในบทที่ 4

3.8 บทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุณรุท บทตาโบลวิวงศ์เรื่องอุณรุท เป็นบทเพลง ประกอบรูปภาพในเรื่องอุณรุท ตอนนางศุภลักษณ์อุ้มพระอุณรุทพาเหาะไปหานางอุษาที่เมือง รัตนา ลักษณะคำประพันธ์ เป็นกลอนบทละครที่ตัดตอนมาจากพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่อง อุณรุท มีเพียง 4 บท ดังนี้

ร้องกระบอกเงิน

๑ เมื่อนั้น	ศุภลักษณ์ผู้มีชฎาสี
ได้ฟังบรรหารพระภูวไนย	อรทัยชื่นชมยินดี

ร้องเชิดฉิ่ง

๑ จิงโอบอุ้มองค์พระเขาวเรศ	ประไพเพศเพียงก่อนมณีศรี
ออกโดยบัญชาธุระจี้	เทวีกีพาเหาะไป

เรื่องบลัม

๑ เลื่อนลอยมากลางอากาศ	โอบาสงามแข่งแฮไช
แสงจันทร์จับองค์ภูวไนย	วิไลล้ำกว่านวลจันทร์รา
ศรีดาวจับเครื่องพระโคมฉาย	อร่ามพรายกว่าดาวในเวหา
นวลพระองค์จับทรงกัลยา	รจนางามเนื่อนวลพวง

เรื่องดวงพระธาตุ

๑ งามนางเป็นพาหนะรอง	ทำนองตั้งนางราชหงส์
งามภูวนาถนั่งดำรง	ตั้งองค์พรทเมศวร์ฤทธิ
ดินหมอกออกเมฆมาไวไว	เทเวศร์อวยชัยอิมมี
รับเร่งเร็วมาในราตรี	หมายมุ่งบุรีรัตน

(หน้า 387)

คำประพันธ์ดังกล่าวปรากฏในพระราชนิพนธ์บทละครในเรื่องอุณรุท แต่ที่ใช้คำไม่ตรงกันเสียทีเดียว เพราะผู้แต่งบทคาโบลวิวงศ์ได้ตัดแปลงให้ผิดไปจากเดิมบ้าง เรื่องนี้ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป

3.9 โคลงสุภาษิตว่าตรูป ลักษณะคำประพันธ์ของโคลงสุภาษิตว่าตรูปเป็นโคลงจำนวนทั้งสิ้น 54 บท ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพ 53 บท และโคลงกระทู้ 1 บท

โคลงสี่สุภาพที่ปรากฏในเรื่องนี้ มีการใช้คำสร้อยน้อยมาก พบเพียง 3 บทเท่านั้น นอกนั้นไม่มีคำสร้อยเลย

โคลงที่มีคำสร้อย ได้แก่ โคลงบทที่ 32, 45 และ 53

๑ หนึ่งคืออินทระเจ้า
 ผู้สถิตที่ศบูรพา
 เสด็จเหนือคชไอร่า
 พระศิวีเคียงข้าง
 เทวา
 ใหญ่กว้าง
 พดแกว่ง เพ็ชรไธ
 เทพเจ้าเพราศรี
 (หน้า 38)

๑ ที่หกครูไท้
 ทรงพิสดราภรณ์เหลือง
 ทรงมฤคประเทือง
 กรจับพรหมทัณฑ์ท้าว
 เทพเรื่อง วิทไธ
 เลิศล้ำ
 เทอดเกียรติ
 เทพล้วนชวนดู
 (หน้า 42)

๑ ชวณกันประสาทซ้อน
 แก่ท่านผู้ทศนา
 ให้อัฐิผลมา
 จิตพิชพรหมัน
 พรสา ชุแล
 ึ่ง
 ทินน
 พนเพิ่ม
 เหมาะด้วยปราถนา
 (หน้า 44)

ส่วนโคลงกระทู้ปรากฏตอนท้ายเรื่อง ใช้คำกระทู้ 2 คำ คือ อายุ วรรณะ สุขะ
 และผละ เป็นการอวยพรผู้ชม ดังนี้

๑ อายุ ประจบร้อย
วรรณะ เฉิดฉวี
สุขะ เจริญศรี
ผละ ยงยวดแคล้ว
 ขวบปี
 ผ่องแผ้ว
 ไร้โรค
 คลาดพ้นภัยพาล
 (หน้า 44)

คำประพันธ์ในเรื่องนี้มีความไพเราะพอควร มีการใช้สัมผัสในภายในวรรค และระหว่างวรรคที่ไม่ใช่สัมผัสบังคับ

สัมผัสภายในวรรค ปรากฏทั้งสัมผัสพยัญชนะและสัมผัสสระ เช่น

๑ <u>อัคนีศรีโรจน์</u> <u>เรื่อง</u>	เรือ <u>แดง</u>
ทรงเมษากาง่า <u>แหง</u>	ฤ <u>ทธิ</u> กล้า
<u>กรกม</u> <u>หอก</u> <u>เรือ</u> <u>แรง</u>	<u>แกว</u> <u>ง</u> <u>กว</u> <u>ัด</u>
<u>สถิต</u> <u>ที</u> <u>ศ</u> <u>้อ</u> <u>าค</u> <u>เษ</u> <u>์</u> <u>ห</u> <u>้า</u>	<u>แหล</u> <u>่ง</u> <u>น</u> <u>้</u> <u>น</u> <u>้</u> <u>น</u> <u>้</u> <u>ค</u> <u>ง</u>

ส่วนสัมผัสระหว่างวรรค ในตัวอย่างโคลงข้างต้นก็มีปรากฏอยู่ เช่น บาทแรก มี เรือ-เรือ และบาทที่สี่มี ห้า-แหล่ง เป็นสัมผัสพยัญชนะ ส่วนในบาทที่ 3 มีค่ารแวง-แวง เป็นคำสัมผัสสระ

โคลงสุภาษิตว่าดรูปแต่งขึ้นเพื่อใช้แสดงเป็นบทจีบระบำหลวง มิได้ประสงค์จะให้ใช้อ่าน จึงเน้นความต้นตาต้นใจของเนื้อหาที่ปรากฏแก่ตาผู้ชมมากกว่า การใช้คำเป็นเพียงส่วนประกอบ แต่ก็สามารถใช้คำได้ดีพอควร ดังจะได้กล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป

3.10 เพลงกล่อมเด็กเรื่องอุณรุท ลักษณะคำประพันธ์เป็นกาพย์ยานี แต่เขียนต่อเนื่องกันไป ดังนี้

เห่เอชจะกล่าว ถึงองค์ท้าวอุณรุท หน่อท้าวไทไกรสุทธิ
ผ่านพิภพในลงกา มีพระอิศรเทวี ชื่อว่าศรีสุดา วันหนึ่งจึงพา
ไปชมสวนอุทยาน ยังมีกวางทอง แผ่นผองมาหน้าศาล
พระก็ควมมาไล่ เข้ามาในไพรพนาหนาม มิได้พบกวางงาม
ค้ำกลางที่ต้นพระไทรทอง ยังมีเทวา อัมพี่มาประสมสอง
ไม่ทันจะถามถึงนามน้อง พระทองก็มาหาไป

ผู้วิจัยสังเกตเห็นว่า ในข้อความข้างต้นน่าจะมีบางส่วนหายไป หากจัด เป็นรูป
ภาพยี่ฮานี้ จะได้ดังนี้

๑ เท่เอซจะกล่าว	ถึงองค์ท้าวอุรุรุก
หน่อท้าวไทไกรสุทธิ	ผ่านพิภพในลงกา
๑ มีพระอิศรเทวี	ชื่อว่าศรีสุดา
วันหนึ่งจึงพา	ไปชมสวนอุทยาน
๑ ยังมีกวางทอง	แผ่นผของมาหน้าศาล
(หายไป)	(หายไป)
๑ พระกัศปมาไล่	เข้ามาในไพรพนาหนาม
มิได้พบกวางงาม	ค้ำลงที่ต้นพระไทรทอง
๑ ยังมีเทวา	อุ้มพมาประสมสอง
ไม่ทันจะถามถึงนามน้อง	พระทองก็มาหายไป

ภาพยี่ฮานี้ในเพลงกล่อมเด็กนี้ไม่เคร่งครัดเรื่องจำนวนคำในวรรค ซึ่งปกติวรรค
หน้าจะมี 5 คำ และวรรคหลังจะมี 6 คำ ในเพลงกล่อมเด็กนี้ วรรคหน้าบางวรรคมี
4 คำ เช่น ยังมีกวางทอง หรือ ยังมีเทวา บางวรรคก็มีถึง 7 คำ ทำให้ต้องอ่านรวบ
เช่น ไม่ทันจะถามถึงนามน้อง ส่วนคำในวรรคหลังส่วนใหญ่จะมี 6 คำ ตรงตามฉันทลักษณ์
ของภาพยี่ฮานี้ เว้นบางวรรคที่มีเพียง 5 คำเท่านั้น เช่น ชื่อว่าศรีสุดา

คำประพันธ์เรื่องนี้เป็นเพียงบทสั้น ๆ ใช้สำหรับเท่กล่อม กล่าวถึงพระอุรุรุก
ผู้เป็นโอรสของพระไกรสุทธิกษัตริย์แห่งนครลงกา พามเหสีศรีสุดาชมสวนและไล่ติดตาม
กวางทองไปจนถึงต้นไทร แล้วพระไทรอุ้มไปสมหญิงนางหนึ่ง เป็นการเล่าเรื่องอุรุรุกที่
ตัดตอนแต่เหตุการณ์บางตอนมาแล้ว

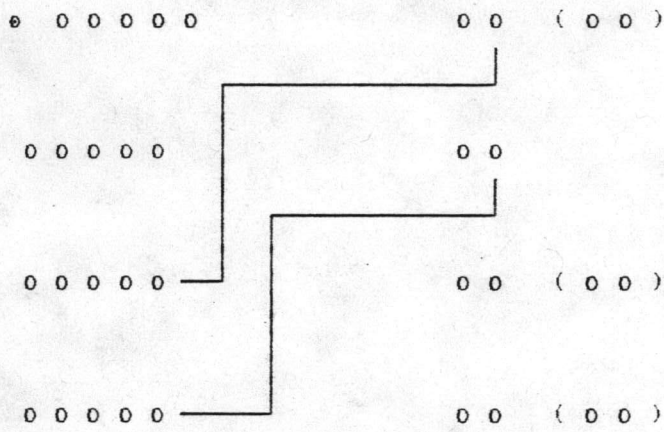
อย่างไรก็ตาม เห็นได้ว่ามีเนื้อหาคลาดเคลื่อนไปจากเรื่องอุรุทในฉบับสำนวน ความทรงตัด และฉบับพระราชนิพนธ์ ชื่อ ไกรสุท^๕ เขียนต่างไปจาก ไกรสุท หรือ ไตรสุท ในฉบับสำนวนความทรงตัด และฉบับพระราชนิพนธ์ ชื่อนครลงกา ก็ต่างไปจากชื่อ ฌรงกา หรือ ฌรงกา ในทั้งสองฉบับข้างต้น

ความไพเราะของคำประพันธ์บทนี้มีพอสมควร ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องการใช้คำ และสำนวนโวหาร ผู้วิจัยจะได้กล่าวถึงในบทที่ 4 ต่อไป

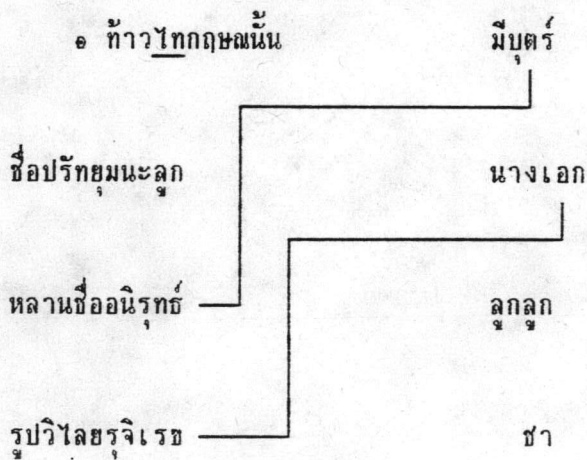
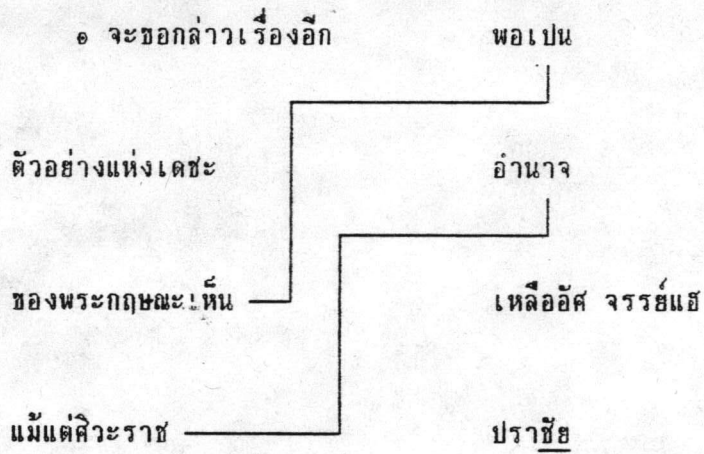
3.11 เรื่องอนิรุทในภพดาวตารฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง ลักษณะคำประพันธ์ ของเรื่องอนิรุทในภพดาวตารฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดโคลงสี่ดั้น จำนวน 16 บท และไม่ค่อยมีความไพเราะนัก เพราะกวีมุ่งจะเล่าเรื่องเป็นสำคัญ ไม่ได้ มุ่งเน้นความไพเราะ

ลักษณะโคลงสี่ดั้นในเรื่องภพดาวตารฉบับลิลิตนารายณ์สิบปางนี้ เป็นโคลงสี่ดั้น ที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงตัดแปลงมาจากโคลงสี่สุภาพ โดษทรงตัด 2 คำท้ายในวรรคหลังบาทที่ 4 ของโคลงสี่สุภาพออก จึงเหลือเพียง 2 คำ แล้วทรง ยกเลิกบังคับบาทของคำในตำแหน่งสุดท้ายของโคลงออกเสีย โคลงสี่ดั้นนี้จึงมีเพียงบังคับเอก 7 โท 3 เท่านั้น และตัดสัมผัสระหว่างวรรคในคำที่ 5 ของบาทสองออกอีก 1 แห่ง^๕ ดัง เขียนแผนผังได้ดังนี้

^๕ สมทรง ชีวะพันธ์. "วิเคราะห์บทพระราชนิพนธ์ลิลิตนารายณ์สิบปาง ใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว", หน้า 283-287.

ตัวอย่างโคลงที่แต่งตามแผนผังนี้ เช่น

(หน้า 377)

โคลงสี่ดั่งกล่าวนี้มีการร้อยโคลงแบบโคลงสี่สุภาพ คือ คำที่ 7 ในบาทที่ 4 หรือคำสุดท้ายของโคลงบทต้นส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1, 2 หรือ 3 ของวรรคหน้าบาทแรกในโคลงบทถัดไป ในตัวอย่างข้างต้น คำร้อยโคลงระหว่างบท คือ (ปรา) ชัย-ไท

มีข้อสังเกตว่า โคลงสี่ดั่งนี้ไม่เคร่งครัดคำเอกโทมากนัก ตำแหน่งคำเอกโทบางแห่งจึงไม่เป็นไปตามแผนผัง ตัวอย่างเช่น

๑ อุษานางลูกท้าว	กรุงพาน
ครองนครโสณิต	<u>ประ</u>
สืบว่าชายชาญ	ชาติกษัตริย์
เข้าสู่ห้องแล้ว <u>ละ</u>	หลีกไป

(หน้า 377)

ในตัวอย่างนี้ คำที่ขีดเส้นใต้ อันที่จริงต้องเป็นคำโท

ในโคลงสี่ดั่งจำนวน 16 บทนี้ มีการใช้คำสัมผัสในภายในวรรค และภายในบาท ค่อนข้างน้อยมีเพียงประปรายเท่านั้น เช่น

สืบว่า <u>ชายชาญ</u>	ชาติกษัตริย์
เข้าสู่ห้อง <u>แล้วละ</u>	<u>หลีกไป</u>

(หน้า 377)

<u>แม้มิพบชายชาญ</u>	ชู้รัก
<u>อุระจะแตกเพียง</u>	ถูกตี

(หน้า 377)

จึงบอก <u>ว่าชายนี้</u>	<u>จู่</u> เห็น

(หน้า 378)

๑ ภุชราพาณะเจ้า
ทราบเหตุก็ขัดใจ

จอมมาร
ไม่น้อย

(หน้า 378)

๑ กุมภภัทท์เข้าแหวคล้อม
แต่อนิรุทธ์แรง

หวังจับ
ฤทธิสู

(หน้า 378)

๑ จุมพลพาณะกริ้ว
รีบรุดเร็วไปเอง
ขว้างนาคะบาศปราศ
อนิรุทธ์อีกอัน

โกรธกราด
บัดนั้น
ไปมัด
อีกใจ

(หน้า 379)

ฯลฯ

คำที่ขีดเส้นใต้เส้นเดียวเป็นคำสัมผัสพยัญชนะ ส่วนคำที่ขีดเส้นใต้สองเส้นเป็น
 คำสัมผัสสระ

สรุปว่าโคลงสี่ด้นในเรื่องกฤษณาอวตาร ฉบับลิลิตนารายณ์สิบปาง เป็นโคลงสี่ด้นที่
 ดัดแปลงมาจากโคลงสี่สุภาพ เพียงแต่เปลี่ยนแปลงวรรคสุดท้าย คำของโคลงสี่สุภาพให้
 เหลือเพียง 2 คำ และยกเลิกคำบังคับบาทตำแหน่งสุดท้าย จึงมีเพียงเอก 7 โท 3 ส่วน
 สัมผัสระหว่างวรรคในโคลงสี่ด้นชนิดนี้ไม่มีในคำที่ 5 ของบาท 2 อย่างที่ปรากฏในโคลง
 สี่สุภาพ

3.12 บทละครเรื่องอุณรุทฉบับสังขลา ลักษณะคำประพันธ์ประกอบด้วยกลอน
บทละครเกือบทั้งหมด มีกลอนแบบบทเพลงหรือแทรกเพียงเล็กน้อย

ที่เป็นกลอนบทละครคล้ายคลึงกับกลอนบทละครในเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความ
ทรงตัดมาก ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะลอกเลียนแบบมาจากฉบับสำนวนความทรงตัดนี้เองทั้ง
การใช้คำก็คล้ายคลึงกันหรือตรงกันมาก ซึ่งจะได้ยกตัวอย่างให้เห็นในบทที่ 4 เมื่อศึกษา
วิเคราะห์เรื่องการใช้คำและสำนวนโวหารต่อไป

อนึ่ง การที่สุนันทา มิตรงาม ได้ศึกษาและวิเคราะห์ว่าคำประพันธ์ในบทละคร
เรื่องอุณรุทฉบับสังขลามีลักษณะ "เหยียบกลอน" กับบทละครเรื่องอุณรุท พระราชนิพนธ์ใน
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก⁶ เป็นเพราะมิได้มีโอกาสได้อ่านหรือศึกษาบท
ละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด และเปรียบเทียบกับบทละครเรื่องอุณรุทฉบับ
สังขลา มิฉะนั้นจะเห็นว่า ไม่เพียงแต่จะใช้คำประพันธ์อย่างเดียวกัน การใช้คำก็ยัง
คล้ายคลึงกันมากหรือตรงกันอย่างมากด้วย

อนึ่ง คำประพันธ์ประเภทกลอนบทละครนี้ ไม่ใช่ฉันทลักษณ์ของภาคใต้เป็น
ฉันทลักษณ์ของภาคกลาง ฉันทลักษณ์ของวรรณคดีภาคใต้เป็นกาพย์⁷ การที่มีการแต่งบทละคร
เรื่องอุณรุทฉบับสังขลา จึงไม่น่าจะใช่งานสร้างสรรค์ของกวีภาคใต้ แต่น่าจะมีต้นตอลอก
เลียนแบบไปจากวรรณคดีของภาคกลาง เพราะสมัยกรุงธนบุรี และต้นรัตนโกสินทร์ ภาคใต้

⁶ สุนันทา มิตรงาม. "การวิเคราะห์วรรณกรรมเรื่องอุณรุทฉบับสังขลาตาม
ทฤษฎีรส." หน้า 159.

⁷ สุนันทา มิตรงาม. เรื่องเดิม, หน้า 18. และ ธวัช ปุณโณทก. แนวทางการศึกษาวรรณกรรมพื้นฐานประเภทลายลักษณ์. (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ กระทรวงศึกษาธิการ, 2533), หน้า 143.

มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับนครหลวงเป็นอย่างมาก โดนเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 สงครามมีฐานะเป็นเมืองขึ้นและขึ้นตรงต่อราชธานีที่กรุงเทพฯ โดยตรง^๕ จึงมีโอกาสรับวรรณคดีของภาคกลางไปที่สงขลาได้

กลอนบทละครในบทละครเรื่องอุณรุท ฉบับสงขลามีการแต่งประเภทกลอนกลบท แต่ไม่ใช่เป็นคำประพันธ์ที่กวีภาคใต้คิดขึ้นเอง หากแต่น่าจะได้ไปจากฉบับสำนวนความทรงตัด เพราะมีลักษณะตรงกัน หรือพัฒนามาจากกลอนกลบทในฉบับสำนวนความทรงตัดได้แก่

1) เป็นกลบทของขมขมพาทย์ขึ้นต้นวรรคด้วยคำคำเดียวกัน บทละครเรื่องอุณรุท ฉบับสำนวนความทรงตัด และบทละครเรื่องอุณรุทฉบับสงขลามีกลบทชนิดนี้ที่มีเนื้อความและการใช้คำตรงกัน ได้แก่ ตอนกวีบรรยายถึงความสุขของนางสุดาที่ได้อยู่ร่วมกับพระอุณรุท ดังนี้

ลิมพระชนนีปีตรงค์

ลิมประสูรวงศ์พงศา

ลิมปราสาทราชวังรจนา

ลิมพาราโรมนคร

(เล่ม 3)

(หน้า 146)

2) เป็นกลอนกลบทที่เล่นคำเสียงซ้ำกลางวรรค โดยมักจะปรากฏซ้ำในตำแหน่งคำที่ 2 กับคำที่ 2 ของวรรค แต่ก็มีบ้างที่ซ้ำในตำแหน่งคำอื่น คือ 3 กับ 4 และ 4 กับ 5

^๕ วิเชียร ฌ นคร และคณะ. นครศรีธรรมราช (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, 2521), หน้า 107.

ตรงกับลักษณะของกลบทกร็หรือช ปรากฏ ตอนผีเลี้ยงทั้งสี่ของพระอนุชรุทนำพลไปรับพระอนุชรุท
เข้าเมืองฉรงกา มีบทชมม้าของผีเลี้ยงทั้งสี่ในบทละครเรื่องอนุชรุทฉบับสำนวนความทรงตัด
และบทละครเรื่องอนุชรุทฉบับสำนวนความทรงตัด และบทละครเรื่องอนุชรุทฉบับสงขลาตรงกัน
ดังนี้

๑ <u>สี่เอยสี่ม้า</u>	รำ <u>เริงเริง</u> ร้อง <u>หวันไหว</u>
โพน <u>ตันตัน</u> ผย <u>ของว่องไว</u>	ตั้ง <u>ไกรสรสร</u> สี่ <u>หีลีลา</u>
<u>ผีเท้าเท้า</u> เทียม <u>มมพัต</u>	มัด <u>อย่าง</u> อย่าง <u>ย้ายย้าย</u> ชว
ชั้น <u>หุหุ</u> ฮ้อย <u>พุ่มา</u>	ขอ <u>ท่าย</u> ส่าย <u>หน้า</u> หน้า <u>คูดู</u>
<u>ชูทาง</u> ทาง <u>ดิงมยุรา</u>	สี่ <u>มาคับ</u> เคียง <u>เคียงคูดู</u>
คำ <u>แดง</u> ชวา <u>สี่สี่</u> ชม <u>พ</u>	หม <u>ม้าม้า</u> ท <u>หาร</u> ก็ <u>ตาม</u> มา
เสียง <u>ข้างข้าง</u> ร้อง <u>โกญจนาท</u>	อง <u>อาจ</u> อาจ <u>หาญ</u> แ <u>ก</u> แล้ว <u>กล้า</u>
เสียง <u>รกรร</u> กล <u>ัน</u> พ <u>สุธา</u>	ก็ <u>ก้อง</u> ก <u>้อง</u> ป <u>่า</u> พ <u>นาดี</u>

(เล่ม 10)

(หน้า 319-320)

3) เป็นกลอนกลบทที่เล่นคำซ้ำท้ายวรรคแรกกับคำต้นของวรรคถัดไปทั้ง ในคำ
กลอนเดียวกันและคำกลอนต่อไป ในฉบับสงขลามีปรากฏตอนเจ้ากรุงพาดทรงเครื่องดัง
ตัวอย่าง

๑ ทรง <u>สุคนธา</u> ชา <u>ว</u> า <u>ร</u> ระ <u>กา</u> ร <u>กล</u> ัน	<u>กล</u> ัน <u>ตร</u> ล <u>อบ</u> บ <u>อง</u> ค <u>์</u> ท <u>ร</u> ง <u>ภ</u> ษ <u>า</u>
<u>ชา</u> ส <u>ัน</u> เ <u>กรา</u> ะ <u>แก้ว</u> แ <u>พร</u> ว <u>พร</u> าย <u>ตา</u>	<u>ตาม</u> ล <u>าย</u> ม <u>หา</u> ส <u>ัง</u> ว <u>าล</u> ว <u>ัล</u> ย์
<u>ว</u> ัล <u>ย์</u> ป <u>ระ</u> ด <u>ับ</u> ท <u>ับ</u> ท <u>ร</u> ว <u>ง</u> ต <u>า</u> บ <u>ท</u> ิ <u>พ</u> ย์	<u>ท</u> ิ <u>พ</u> ย์ <u>ใด</u> ใ <u>คร</u> ใ <u>คร</u> ท <u>ิ</u> พ <u>ย์</u> อ <u>อก</u> ส <u>ร</u> ร <u>ค</u>
<u>ส</u> ร <u>ร</u> ค <u>์</u> ส <u>่อ</u> ต <u>ท</u> อง <u>ก</u> ร <u>ม</u> ัง <u>ก</u> ร <u>พ</u> ัน	<u>พ</u> ัน <u>ซึ่ง</u> ใ <u>ม่</u> ค <u>รี</u> น <u>พ</u> า <u>ห</u> ร <u>ัต</u>
<u>ร</u> ัต <u>เร</u> ียบ <u>ช</u> ำ <u>ม</u> ร <u>ง</u> ค <u>์</u> ร <u>เ</u> ือง <u>แ</u> สง	<u>แ</u> สง <u>แก้ว</u> เ <u>ชี</u> ว <u>แ</u> ด <u>ง</u> แ <u>จ</u> ่ม <u>จ</u> ิต
<u>จ</u> ิต <u>ท</u> ร <u>ง</u> ม <u>ง</u> ก <u>ุ</u> ฏ <u>ด</u> อก <u>ไ</u> ม่ <u>ก</u> ัด	<u>ก</u> ัด <u>เท</u> ียม <u>บ</u> ร <u>ม</u> พ <u>ร</u> ห <u>มา</u>

มาทรงอาวุธย์สิบหัตถ์
ครั้นเสด็จเสด็จยาศรา

หัตถ์แกว่งพระขรรค์ซ้ายขวา
มาทรงไอยราฤทธิรอน
(หน้า 285)

กลอนกลบทดังกล่าว น่าจะพัฒนามาจากกลอนกลบทที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันในฉบับ
สำนวนความทรงตัด ดังนี้

๑ รถเอษรณแก้ว
เทียมสินธพชาติผาดทยาน
ปรากฏตั้งรถพระสุริยง

แก้วฉลุปรุแพรวดายฉาน
ทยานร้องเรียว่านเกรียงไกร
ยงยั้งพริ้งระหงแสงใส

(เล่ม 12)

4) เป็นกลอนกลบทที่เล่นคำระหว่างทำยวรรคสองของคำกลอนแรก กับคำต้น
วรรคแรกในคำกลอนถัดไป ลักษณะเช่นนี้จะเป็นคำ 2 พยางค์ และคงเสียงพยางค์หนึ่งไว้
แล้วเปลี่ยนอีกพยางค์หนึ่งให้ต่างออกไปโดยที่ยังคงเสียงพยัญชนะเดิมไว้ เนื่องจากทั้งฉบับ
สำนวนความทรงตัดและฉบับสงขลาต่างก็มีเนื้อหาไม่สมบูรณ์ทั้งสองฉบับ จึงไม่มีเนื้อความที่
ใช้กลบทชนิดเดียวกันตรงกัน แต่ก็เห็นได้ว่า ข้อความที่จะยกมาให้ดูเป็นตัวอย่างต่อไปนี้ ใช้
กลวิธีในการแต่งอย่างเดียวกัน

ฉบับสำนวนความทรงตัด ปรากฏในตอน เจ้ากรุงพาวชัชวณให้นางอุษาชม
ธรรมชาติระหว่างเดินทางเข้ากรุงรัตนฯ ดังนี้

๑ เห็นฝูงมฤคาเต็มระบัด
ระเห็จหากวางทองย่องยง
มากมายหลายหม่อมมันเห็น
คชสารเสวตกริวิณี

ระเบิ่งแล่นเลี้ยวลัดไพรระหง
ฝูงกระจงชมค้อยู่มากมี
กระต่ายเต้นโตตามคชสีห์

(เล่ม 3)

ฉบับสงขลามีปรากฏในตอนพระอนุรุทรสร้างทรงเครื่อง ก่อนจะให้นางศุภลักษณ์
พาไปพบนางอุษา ดังนี้

แสงสีสังวาลย์ตระการใจ	ทองกรวิไล <u>ลงกา</u>
<u>อลงกตมหาพาหุรัด</u>	ถ้ำมรงค์จำรัส <u>แสงฉาน</u>
<u>แสงฉายพรายเพราภทลธาร</u>	มงกุฎรัตนัชชวาล <u>ไฉฉาว</u>
<u>แฉววามวาท</u> เรื่องกรรเจียกจร	

(หน้า 223)

5) เป็นกลอนกลบทเล่นคำที่ออกเสียงคล้ายคลึงกันหรือเหมือนกันในวรรคเดียว
กัน หรือรวมไปถึงวรรคถัดไปด้วย โดยเป็นการเล่นชื่อนอกกับชื่อต้นไม้ดอกไม้ ฉบับสำนวน
ความทรงตัด ปรากฏตอนพระอนุรุทรและพี่เลี้ยงทั้งสี่ชมตงขณะกำลังเดินทางไปหานางกนิรี
ดังนี้

๑ พระเสด็จเข้าไปในไพรพนม	ชมวิหคจับพรณพฤกษา
<u>สาธิตาจับกรรณิการ</u>	จำนรรจาแจ้วเสียงเหมือนบังอร
<u>นกแก้วจับจิกดอกแก้วร้อง</u>	หอมเหมือนกลิ่นน่องทั้งสองสมร
<u>นางนวลจับไม้นางนวลนอน</u>	เหมือนพี่ร่วมบรรจรรณทั้งสององค์
<u>วายุภักซ์จับจิกกระลาพัก</u>	เหมือนพิศตรสองน่องรักพิศวง

(เล่ม 12)

ฉบับสงขลาปรากฏตอนพระอนุรุทรพานางสุดาเสด็จประพาสป่า

พระชวานวลนางศรีสุดา	กับฝูงกัลยาสาวสรรค
ชมหมู่ปักษาในอารัญ	<u>เบญจวรรณไต้วัลย์</u> เป็นคู่เคียง

นางนวลจับต้นนวลพลอด
เคঁ้าโหมงจับโหมงมองเมียง
ระวังไพรจับไพรระวังคู้
นกลางไต้ยจับกลางลึงนอน

แก้วกอดกึ่งแก้วแล้วส่งเสียง
วังนางจับเรียงวังนอน
กระลำพจับกระลำพอยู่สลอน
ยุงจับยุงพื่อน.....

(หน้า 174)

อันที่จริงค่าประพันธ์กลบทชนิดกลอนกลบทนี้ปรากฏในฉบับสำนวนความทรงตัดมากกว่าฉบับสงขลาเสียอีก หากพิจารณาฉันทลักษณ์ ซึ่งเห็นได้ชัดว่าต่างไปจากวรรณคดีของภาคใต้เอง และพิจารณาจากการใช้คำของฉบับสงขลาที่เลื่อนไปจากคำเดิมในฉบับสำนวนความทรงตัด ก็จะวินิจฉัยเป็นอย่างอื่นไม่ได้นอกจากบทละครเรื่องอุรุฑูรฉบับสงขลา ได้ที่มาจากฉบับสำนวนความทรงตัดนี้เอง

ส่วนค่าประพันธ์ที่แต่งเป็นกลอนแบบบทเพลงรื้อ มีเพียงตอนพระไกรสรไล่สังหารผีเสียงทั้งสี่ของพระอุรุฑูรมีเพียง 3 บท และมีข้อสังเกตว่า ไม่มีกลอนแบบบทเพลงศัพท์ไทนำหน้ากลอนแบบบทเพลงรื้ออย่างที่ปรากฏในพระราชนิพนธ์บทละครใน* ซึ่งทุกครั้งจะต้องมีกลอนแบบบทเพลงศัพท์ไทนำ 1 บท แล้วตามด้วยกลอนแบบบทเพลงรื้อ 2-3 บทเสมอ แต่ในฉบับสงขลาใช้กลอนบทละคร 1 บทจำนวน 4 บรรคนำหน้าก่อน

กลอนแบบบทเพลงรื้อที่ปรากฏในบทละครเรื่องอุรุฑูรฉบับสงขลา ได้แก่

๑ ทั้งเอยทั้งสี่

จักได้เห็นกัน

พวกไอ้อาธรรม

ชำนวน**มึงคี

ครั้งนี้มึงจะม้วยอาสาสิญ

แต่ในวันนี้

กูจะบั่นเกศ

วังหนีไปโย

* ตอนนี้เป็นส่วนที่ขาดหายไปจากฉบับสำนวนความทรงตัด.

** น่าจะเป็น สำนวน.

๑ ผ่านเอษผ่านฟ้า	มิเมตตาช้าน้อยจะตัดชัย
ขอชีวิตไว้	อย่าฆ่าให้ตาย
พี่เลี้ยงทั้งสี่	เสน่ใจหาย
วังล่น่วนวาย	มือพายน้ำตา
๑ ได้เอษได้ฟัง	คลุ้มคลั่งพระทัยเป็นนักหนา
กไม่ไว้ชีวา	มิ่งอย่าว่าไป
เงือดพระชามรงค์	ทรงขว้างกันใด
ถูกเพียรพิไชย	ขาดใจมรณา

(หน้า 234-235)

หากเทียบกลอนแบบบทเพลงรื้อในฉบับนี้กับในฉบับพระราชนิพนธ์ ในฉบับพระราชนิพนธ์จะปรากฏหลายตอน ได้แก่ ตอนพระอุรุทกรวิธยามดกพิศุค ตอนพระไกรสุทกรวิธพี่เลี้ยงทั้งสี่ของพระอุรุทกร และตอนพระอุรุทกรและพี่เลี้ยงทั้งสี่ไล่จับนางกนิรี แต่ในฉบับสงขลาปรากฏเพียงตอนเดียวคือ ตอนพระไกรสุทกรวิธพี่เลี้ยงทั้งสี่ ส่วนอีก 2 ตอนนั้นฉบับสงขลาแต่งเป็นกลอนบทละคร

สรุปได้ว่า คำประพันธ์ในบทละครเรื่องอุรุทกรฉบับสงขลา เป็นกลอนบทละคร มีกลอนแบบบทเพลงรื้อแทรกเพียง 3 บทเท่านั้น ลักษณะกลอนบทละครคล้ายคลึงกับฉบับสำนวนความตรงตัดมาก กลวิธีการแต่งกลอนกลบทก็ตรงกันหรือคล้ายคลึงกัน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าคำประพันธ์ในบทละครเรื่องอุรุทกรฉบับสงขลา น่าจะได้มาจากบทละครในเรื่องอุรุทกรฉบับสำนวนความตรงตัดนี้เอง

* น่าจะเป็น ผ่า.

3.13 โคลงคั่นเรื่องอุสสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ลักษณะของโคลงคั่นที่ปรากฏในโคลงคั่นเรื่องอุสสาบารสฉบับหอสมุดแห่งชาติ ต่างไปจากโคลงคั่นวิวิธมาลีและโคลงคั่นบาทกฤษรของภาคกลาง สันนิษฐานว่าเป็นโคลงคั่นรุ่นแรก ๆ ของทางเหนือที่ยังไม่บังคับสัมผัสระหว่างวรรคมากนัก โคลงบางบทปลอดสัมผัสระหว่างวรรคก็มี สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นลักษณะของโคลงคั่นของล้านนา ที่จะพัฒนาไปเป็นโคลงคั่นวิวิธมาลี และโคลงคั่นบาทกฤษรของอยุธยาต่อไป*

ประคอง นิมมานเหมินท์ ได้เคยศึกษาวิเคราะห์โคลงคั่นในโคลงคั่นเรื่องอุสสาบารสฉบับนี้ และแบ่งโคลงคั่นดังกล่าวออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ โคลงที่ปลอดสัมผัสระหว่างวรรคประเภทหนึ่ง โคลงที่มีสัมผัสระหว่างวรรค ระหว่างคำที่ 7 ในบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ในบาทที่ 2 หรือ 3 ประเภทหนึ่ง และโคลงที่มีสัมผัสระหว่างวรรค ระหว่างคำสุดท้ายหรือคำที่ 7 ในบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ในบาทที่ 2 และ 3 รวมทั้งระหว่างคำที่ 7 ของบาทที่ 2 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 4 อีกประเภทหนึ่ง^๑

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยพบว่ามีอยู่อีกประเภทหนึ่งรวมเป็นประเภทที่ 4 คือ มีสัมผัสระหว่างวรรค ระหว่างคำที่ 7 ของบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 2 และ 3

* ดร.ประเสริฐ ๗ นคร กล่าวว่า โคลงมีกำเนิดในล้านนา และโคลงของอยุธยาได้พัฒนามาจากโคลงล้านนา

มณี พยอมยงค์ ก็มีความเห็นอย่างเดียวกัน โดยกล่าวว่า โคลงเป็นคำประพันธ์เก่าแก่ เกิดขึ้นในล้านนาก่อน แล้วจึงแพร่ขยายไปยังอยุธยา ล้านช้าง และที่อื่น ๆ ในเวลาต่อมา.

^๑ ประคอง นิมมานเหมินท์. "พัฒนาการของวรรณกรรมล้านนา : ประเภทลายลักษณ์" รายงานการสัมมนาทางวิชาการ เล่ม 2 (เชียงใหม่ : คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2527), หน้า 325-327.

สรุปได้ว่า ลักษณะของโคลงต้นในโคลงต้นเรื่องอุสสาบารสฉบับหอสมุดแห่งชาติมี

4 ประเภท ได้แก่

1) โคลงปลอดสัมผัสระหว่างวรรค มีลักษณะคล้ายโคลงสาร หรือกลอนอ่าน วิชาบาลีของอีสาน มีอยู่เกือบครึ่งหนึ่งคือประมาณ 80 บทในจำนวนทั้งสิ้นประมาณ 200 บท ดังตัวอย่างที่ปรากฏในโคลงบทที่ 7 ดังนี้

๑ บัวจันท์เมียมิ่งท้าว	นรินทร์ แลพ่อ
บัวแบ่งขุนแสนจอมอ่าว	เจืองเจ้า
กินเมืองปราบสงคราม	ทุกเทศ พระเอย
มีฤทธิ์แก่กล้า	ชูคน

2) โคลงที่มีสัมผัสระหว่างวรรค ระหว่างคำที่ 7 ในบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ในบาทที่ 2 หรือ 3 เช่น โคลงบทที่ 2 และ โคลงบทที่ 4

๑ เมื่อนั้นเหง้าท้าวราช	ขุนไทย
กล่าวและสนองนางวิย	ลูกท้าว
ราชาราชสมภาร	เสวยราช พระนิน
ปั้นแจกไว้ห่อชู	ขุนพาน

๑ รักแท้เขาะขอช้อน	ใจพาน
มีเท่ามัจจางนาง	หน่อเหน้า
ถัดนั้นหากเป็นหลาน	เป็นลูก พระแล
มีคู่ครบถ้วนพร้อม	ชูชน

3) โคลงที่มีสัมผัสระหว่างวรรคระหว่างคำสุดท้ายของบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 2 และ 3 เช่น โคลงบทที่ 11

๑ เราควรเอาเจ้าน้อยราช	ขุนไทย แลนา
ท่านบ่ห่อนเขงขามใครใด	นึ่งน้อย
คำเมืองก่อนลุนไป	เถิงถ่อง นักแล
สรีหากรู้ถ้อยแล้ว	แต่หลัง

4) โคลงที่มีสัมผัสระหว่างวรรคระหว่างคำสุดท้ายของบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 2 และ 3 แห่งหนึ่ง และระหว่างคำที่ 7 ของบาทที่ 2 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 4 อีกแห่งหนึ่ง เช่น โคลงบทที่ 23

๑ ท้าว นั้นฤทธิมากแท้	เหลือหลาย แล่นา
ยิงและที่ผับผาย	โลกหล้า
มนุสหมุ่ยิงชาย	มรณมิ่ง พระเอย
แสนพวกชนข้างม้า	โกฏิกอง

จำนวนคำในโคลงสี่ชั้น โดยทั่วไปจะมีมากกว่า 7 คำ แสดงว่าไม่มีใครเคร่งครัดเรื่องจำนวนคำมากนัก เช่น

<u>เราควรเอาเจ้าน้อยราช</u>	ขุนไทย แลนา
<u>ท่านบ่ห่อนเขงขามใครใด</u>	นึ่งน้อย
	(หน้า 352)

<u>พระเมืองจักรวางยอดสงสาร</u>	ถวายมอบ เมืองฤา
	(หน้า 353)

<u>ปกป่าวข้างรถเกียนคน</u>	พราพร้อม
	(หน้า 354)

สรุปได้ว่า โคลงต้นในเรื่องอุสสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติเป็นลักษณะของโคลงทางเหนือ ซึ่งตรงกับโคลงวิษุมาลีของทางอีสานล้านช้างที่สันนิษฐานว่าเป็นโคลงต้นแบบที่จะพัฒนาไปเป็นโคลงต้นของภาคกลาง ที่เคร่งครัดในเรื่องสัมผัสระหว่างวรรคอย่างเต็มที่ต่อไป โคลงต้นในเรื่องนี้ไม่เคร่งครัดเรื่องสัมผัสและจำนวนคำ โคลงบางบทไม่มีสัมผัสระหว่างวรรคก็มี

จากการศึกษาลักษณะของสัมผัสระหว่างวรรคในโคลงต้นเรื่องอุสสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ทำให้เห็นได้ว่า เดิมโคลงต้นน่าจะไม่มีการบังคับสัมผัสระหว่างวรรคต่อมาจึงค่อย ๆ เพิ่มสัมผัสระหว่างวรรคขึ้นทีละน้อย สอดคล้องกับข้อสรุปของจิตร ภูมิศักดิ์¹⁰ ที่ว่า

รูปแบบดั้งเดิมของโคลงนั้น ไม่มีสัมผัส หากสนใจจึงหะคำและระดับเสียงสูงเสียงต่ำ (เอก-โท) และก็โคลงอย่างนี้แหละที่ได้พัฒนามาจนมีสัมผัสเล็กน้อยขึ้นอย่างโคลงต้นวิษุมาลี และเพิ่มมากขึ้นเป็นอย่างบาทกฤษรของไทยภาคกลาง หรือวิษุมาลีของลาวล้านช้างสุดท้ายก็พัฒนามาเป็นโคลงที่มีสัมผัสเต็มที่ อย่างโคลงสี่สุภาพของไทยภาคกลางและไตโยน หรือที่ทางลาวล้านช้าง เรียกว่ามหาสินธุมาลี...¹⁰

ส่วนคำเอกโทในโคลงต้นเรื่องอุสสาบารสฉบับนี้ มักใช้คำตายแทนคำเอก และถือเสียงเอกเสียงโทมากกว่ารูปวรรณยุกต์เอกโท โดยมีตำแหน่งคำเอกคำโทตรงกับโคลงสี่ต้นของภาคกลาง

อนึ่งในโคลงต้นเรื่องนี้มีการแต่งคล้ายกลบทอยู่ด้วย เช่น

¹⁰ จิตร ภูมิศักดิ์. โองการแข่งน้ำ และ "ข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา", หน้า 262.

๑ พานน้อยนบบาทก้าว	เสลดจา ว่าแล
ก็บ่ใช้พระอินทา	อยู่ฟ้า
<u>นาม</u> กรโคตวงสา	มนุสส์โลก เล่าแล
<u>นาม</u> เนตทำวผู้้นั้น	ชื่อไตร
	(หน้า 354)

ในบาทที่ 3 และ 4 ขึ้นต้นบาทด้วยคำว่า "นาม" ตรงกัน

ตัวอย่างในโคลงบทอื่น เช่น

๑ ขุนแสงไสข้างเข้า	ชนพื้น เล่าแล
<u>สอง</u> ฝายชู้ชนชั้น	ชู้ฟ้า
<u>สอง</u> หาญต่างเกลากัน	พันพาด ไปแล
ไทยพ่อวางสร้อยฟ้า	ผาดแหว
๑ บ่ทันหันหน้าต่อ	สองสรี่ เกื่อนา
<u>บัด</u> นี้งขุนจามยิง	ถูกไล่
<u>บัด</u> นี้งเสี่ยชื่อ...	พงส์เผ่า ไปแล
ตายจากพระเจ้าฟ้า	สู้สัวร์ค์
	(หน้า 362)

๑ ฟ้าจักต่อ...	บ่หน แลพ่อ
<u>ตาย</u> เกิดคูลิตาบน	ที่แล้ว
บตายทำนนี้บคุณ	แสนเท่า แถมแล
<u>ตาย</u> จากเมื่อห้องฟ้า	สู้สัวร์ค์
	(หน้า 366)

ลักษณะของโคลงที่แต่งคล้ายกลบทนี้ แสดงว่าไม่ใช่กลบทที่สมบูรณ์แบบ ผิดกับโคลงนิราศหรือกฤษณไชย และชวนพ่ายโคลงต้นที่ปรากฏโคลงกลบทที่สมบูรณ์แบบแล้ว จึงสันนิษฐานว่าโคลงต้นเรื่องอุสสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาตินี้ น่าจะแต่งก่อนโคลงนิราศหรือกฤษณไชย และชวนพ่ายโคลงต้น คืออยู่ในระยะเวลาที่กำลังทดลองแต่งโคลงกลบทอยู่

อนึ่ง หากพิจารณาการแต่งโคลงกลบทในวรรณคดีล้านนา จะพบว่ามีการแต่งแทรกไว้ในวรรณคดีล้านนาหลายเรื่อง เช่น โคลงนิราศหรือกฤษณไชย โคลงพรหมทัต โคลงมังทรารบเชียงใหม่ โคลงอมรา โคลงคอยเก็งแก้ว และโคลงปทุมสังกา

3.14 โคลงเรื่องอุสสาบารส ฉบับวัดป่าอิน ลักษณะคำประพันธ์ประกอบด้วยโคลงสี่สุภาพจำนวน 456 บท และโคลงต้น 423 บท โดยแต่งเป็นโคลงสี่สุภาพทั้งหมดแล้วตามด้วยโคลงต้นซึ่งมีเนื้อความเดียวกัน

ลักษณะของโคลงสี่สุภาพในโคลงเรื่องอุสสาบารส ฉบับวัดป่าอิน มีสัมผัสน้อยกว่าโคลงสี่สุภาพของภาคกลาง และพบว่า สามารถแบ่งโคลงสี่สุภาพตามลักษณะของสัมผัสระหว่างวรรคได้เป็น 2 ชนิด คือ

1) โคลงสี่สุภาพที่มีสัมผัสระหว่างคำที่ 7 ของบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 2 ดังตัวอย่าง

บารสสนุกเสพเหลน	เสวย <u>กาม</u> มากแล
บมีคำ <u>เกรงขาม</u>	หย่อนหย้าน
ผิวปรางแห่งนางงาม	เหลืองหล้า ไปเฮีย
หมองหม่น <u>ข้าข้า</u> เศร้าง	ที่แห่ง <u>หิน</u> หัวนม

2) โคลงสี่สุภาพที่มีสัมผัสระหว่างคำที่ 7 กับคำที่ 5 ในบาทที่ 3 ดังตัวอย่าง

๑ อติเตเมนมากแล้ว	มานาน นามแม่
ยังเป็นมหาปาง	ก่อนก็
บารสรอดเมืองพาน	จิตต์ธิดาธา รักษะเฮย
ไปล่อลวนเหล่านั้	เสพลักคามคุณ

3) โคลงสี่สุภาพที่มีสัมผัสระหว่างคำที่ 7 กับคำที่ 5 ในบาทที่ 2 และ 3 คือรวมเอาลักษณะสัมผัสระหว่างวรรคในข้อ 1) และ 2) เข้าด้วยกัน ดังตัวอย่าง

๑ ชายนันเิงขนาดกัวน	สาหัส
นามชื่อขึ้นบารส	ก่อนก็
ฤทธิช่อมปรากฏ	สิัพเพท มีเฮย
ไปแ่อวเคินคั้นสู	สู้ขึ้นเมืองพาน

โคลงสี่สุภาพที่มีสัมผัสระหว่างวรรค ในข้อ 3) พบเป็นจำนวนมากในโคลงอุสาบารส ฉบับวัดป่าอิน

มีข้อสังเกตว่าสัมผัสระหว่างวรรคทั้ง 3 แบบนี้คล้ายคลึงกับสัมผัสระหว่างวรรคในโคลงต้นเรื่องอุสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ชนิดที่ 2, 3 และ 4 ชวนให้คิดว่าน่าจะเป็นโคลงสี่สุภาพรุ่นแรก ๆ ที่พัฒนามาจากโคลงต้นโบราณ ก่อนที่จะพัฒนาต่อไปเป็นโคลงสี่สุภาพของภาคกลางที่มีสัมผัสเพิ่มมากขึ้นอีก

ส่วนจำนวนคำก็ไม่ใคร่เคร่งครัด มักมีคำเกิน เช่น

อุสาवनอ่อนน้อยแม่บื้อ	ไผทัน เตื่อแล

๑ พี่ช้ออำลาอวนเนตรหน้า
พี่ช้อละอวนอ่อนนุสา

บุญหนา นามแม่
นาฏน้อย

(หน้า 145)

เรียนคิดเมื่อชายไปกลมเกลียว

เกาะกอดแม่ ชมเหยย

(หน้า 147)

บารสสรวมทอบน้องแก้วเจ้า

โถมจา

(หน้า 147)

จากลักษณะของโคลงสี่สุภาพในโคลงอุสาบารส ฉบับวัดป่าอินทร์ ทำให้สันนิษฐานว่า
โคลงอุสาบารสน่าจะเป็นารมคติล้านนาที่แต่งขึ้นโดยใช้รูปแบบคำประพันธ์แบบโคลงสี่สุภาพ
ของทางเหนือซึ่งมีสัมผัสระหว่างวรรคไม่มากนัก นอกจากนี้ยังมีลักษณะของโคลงคั่นปะปนอยู่
ดังจะเห็นได้จากการใช้โทคู่ในคำที่ 4 และ 5 ของบทที่ 4 อย่างโคลงคั่นเช่น

จักละอ่อนอวนเจ้าไว

จากน้องลาไป

(หน้า 145)

เชิญอ่อนอวนเนื้อฟ้า

ค้อยอยู่ถ้าชมบาน

(หน้า 145)

ถึงหาดเหวห้วยน้ำ

เถื่อนถ้าจอมศรี

(หน้า 145)

พี่ไต้ยีนเปิดปองมาร้องป้อป้อ

คำแล้วริมคลอง

(หน้า 149)

จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ชนิดโคลงสี่สุภาพ ในโคลงอุสาบารส ฉบับวัดป่าอื่น พบว่าเป็นโคลงสี่สุภาพของล้านนาไทย ที่มีลักษณะแตกต่างจากโคลงสี่สุภาพ ในนิราศหรือกฤษณไชยของล้านนา และโคลงสี่สุภาพในเรื่องลิลิตพระลอของวรรณคดีอยุธยา และโคลงสี่สุภาพในโคลงอุสาบารส ฉบับวัดป่าอื่นนี้ น่าจะเป็นโคลงที่พัฒนามาจากโคลงต้นที่ปรากฏในโคลงต้นเรื่องอุสาบารสฉบับหอสมุดแห่งชาติ เพราะมีลักษณะสัมพันธ์ระหว่างวรรคที่คล้ายคลึงกัน

อนึ่ง ประคอง นิมมานเหมินท์ กล่าวถึงวรรณคดีล้านนาที่แต่งด้วยโคลงสี่สุภาพ ชนิดนี้ว่า มักเป็นวรรณคดีที่ไม่ทราบระยะเวลาสมัยที่แต่ง ถ้อยคำภาษาที่ใช้ค่อนข้างเก่าและยังไม่เคร่งครัดด้านจำนวนคำ เช่น โคลงหงส์ผาค่า โคลงวิฑูรสอนโลก หรือโคลงพระลอสอนโลก ฯลฯ¹¹ ผู้วิจัยขอรวมโคลงสี่สุภาพในเรื่องโคลงอุสาบารส ฉบับวัดป่าอื่น เข้าในกลุ่มนี้ด้วย

ส่วนโคลงสี่ต้นในโคลงเรื่องอุสาบารส ฉบับวัดป่าอื่น มีลักษณะคำประพันธ์ดังต่อไปนี้

เป็นโคลงต้นที่มีอายุใหม่กว่าโคลงต้นที่ปรากฏในโคลงต้นเรื่องอุสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เพราะโคลงต้นในฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีโคลงต้นปลอดสัมผัสถึง 80 บท ในจำนวน 216 บท แต่ในโคลงต้นเรื่องอุสาบารส ฉบับวัดป่าอื่นซึ่งมีถึง 423 บท มีโคลงปลอดสัมผัสประมาณ 15 บทเท่านั้น

หากพิจารณาสัมผัสระหว่างวรรคของโคลงเรื่องนี้ จะแบ่งโคลงออกเป็นประเภท ๆ ได้ดังนี้

- 1) เป็นโคลงต้นที่ปลอดสัมผัส คือไม่มีสัมผัสระหว่างวรรคเลย ดังตัวอย่าง

¹¹ ประคอง นิมมานเหมินท์, เรื่องเดิม, หน้า 234.

๑ พี่ยิ่งทกขัลดะห้อยทอด	ทิวสยบ แลแม่
แสนโศกชายใดจักทก	เท่าข้า
พี่ละอานอสู	ไกลกลิ่น ชมแล
พี่มาพรากน้องแก้ว	ไกลเรียม

(หน้า 229)

2) เป็นโคลงฉันท์ที่มีสัมผัสระหว่างคำที่ 7 ของบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 2 ดังตัวอย่าง

๑ พี่ไฉนเสียงนกร้องเล่า	ยิน <u>วอน</u> มากแล
ต่างตัวต่างบิน <u>จร</u>	ล่องห้วย
ยินวอนหมู่หงส์ทอง	ร้องเรือก เมียแล
เบ็ดป้องร้องป้อน้อง	เร่งวอน

3) เป็นโคลงฉันท์ที่มีสัมผัสระหว่างคำที่ 7 ของบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ของบาทที่ 3 ดังตัวอย่าง

๑ พี่มาเล็งเห็นทักห้วย	เขา <u>เขี้ยว</u> นินนา
ตกตาดฟองเป็นเปลว	วิ่งเต้น
ยินวอนโศกคิง <u>เดี้ยว</u>	ไกลที่รัก เล่าแล
ข้ามาเล็งเห็นเหมาะหมอกลงอ้อช้อ	เร่งรำ

4) เป็นโคลงฉันท์ที่มีสัมผัสระหว่างคำที่ 7 ของบาทที่ 1 กับคำที่ 5 ในบาทที่ 2 และ 3 ดังตัวอย่าง

๑	แต่ <u>นั้น</u> ขึ้น <u>มา</u> แก <u>ว</u> ช	อา <u>น</u> ท <u>อ</u> ง เล <u>้า</u> แล
	ค <u>ัด</u> ค <u>ล</u> ง <u>อ</u> ก <u>เ</u> น <u>ป</u> อง	ป <u>ง</u> ร <u>อ</u> น
	เร <u>ื</u> ม <u>ค</u> ิ <u>ด</u> บ <u>่</u> เ <u>น</u> ส <u>อ</u> ง	แ <u>ก</u> ว <u>ก</u> ิ <u>ง</u> ล <u>ง</u> แล
	บ <u>่</u> เ <u>ห</u> อ <u>ค</u> น <u>ำ</u> ห <u>น</u> ำ <u>ย</u> อ <u>ย</u>	อา <u>บ</u> อ <u>ง</u> ค <u>์</u>

โคลงฉันท์ชนิดนี้พบมากที่สุดในเรื่องโคลงสุภาพราช จักรวรรดิปาอิน ส่วนที่แต่งเป็นโคลงสี่ฉันท์

อนึ่ง หากพิจารณาคำสัมผัสระหว่างวรรค จะพบว่าการสัมผัสคำคำเดียวกัน อันเป็นลักษณะของคำสัมผัสเลื่อน แสดงว่าเรื่องนี้มีได้ถือเป็นข้อบกพร่องในยุคนั้น ดังตัวอย่าง

๑	พ <u>้</u> ค <u>ิ</u> ด <u>ก</u> ิ <u>ง</u> เ <u>ม</u> เ <u>อ</u> น <u>าง</u> น <u>อ</u> ง <u>แ</u> ก <u>ว</u> น <u>ึ่ง</u>	แ <u>ฝ</u> ง <u>เร</u> ื <u>ม</u> น <u>ั้น</u> น <u>า</u>
	ย <u>ิน</u> ด <u>ัง</u> จ <u>ัก</u> แ <u>ฝ</u> ง <u>เท</u> ย <u>ม</u>	ต <u>่อ</u> ห <u>น</u> ำ
	บ <u>ั</u> ค <u>น</u> เ <u>ม</u> เ <u>ล</u> ื <u>ม</u> เร <u>ื</u> ม	ไ <u>คร</u> อ <u>น</u> เท <u>ย</u> ม <u>ถ</u> า
	มา <u>ละ</u> พ <u>้</u> ร <u>แ</u> ม <u>ห</u> น <u>ำ</u> ไ <u>ว</u>	อ <u>อยู่</u> ถ <u>น</u> อ <u>ม</u>

(หน้า 211)

๑	ป <u>าง</u> น <u>บ</u> า <u>พ</u> ร <u>าก</u> ช <u>ู</u>	ย <u>ิน</u> ว <u>อ</u> น เ <u>น</u> น <u>แล</u>
	ค <u>ือ</u> ด <u>ัง</u> ย <u>ัง</u> เร <u>ื</u> ง <u>ห</u> ม <u>อ</u> น	พ <u>้</u> ม <u>ัน</u>
	เร <u>ื</u> ม <u>ท</u> ก <u>ข</u> อ <u>ย</u> ย <u>ิน</u> ว <u>อ</u> น	ใน <u>เ</u> ถ <u>อ</u> น น <u>ั้น</u> น <u>า</u>
	จ <u>ัก</u> ห <u>ล</u> บ <u>บ</u> ่ <u>เ</u> น <u>น</u> อ <u>น</u> ด <u>ั</u>	เป <u>ื่อ</u> น <u>ท</u> า

(หน้า 213)

จะเห็นได้ว่าคำ "เรียม" และ "วอน" เป็นทั้งคำส่งสัมผัสและคำรับสัมผัส

อนึ่งจำนวนคำในวรรณคดีมีค่าเกินอยู่มาก แสดงลักษณะของกฎเกณฑ์ที่ไม่
เคร่งครัด มีได้ตั้งแต่ 8-11 คำ เช่น

แต่เริ่มขึ้นที่ม้าแก้วฟ้าพราก กลางไพร เล่าแล
(หน้า 213)

พิศถึงเมื่อสองรากอดกันนอน ชมแม่ นีณา
(หน้า 213)

พม่าเล็งเห็นนกเป่าจับกิ่งไม้ โพิไทร อยู่แล
(หน้า 215)

สรุปว่า ลักษณะคำประพันธ์ของโคลงคตินในเรื่องอุสภารส ฉบับวัดป่าอื่น มี
ฉันทลักษณ์ที่ใหม่กว่าโคลงคตินเรื่องอุสภารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ และเหลือโคลงปลอด
สัมผัสอยู่น้อยมากเมื่อเทียบกับโคลงคตินอุสภารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ

จากลักษณะคำประพันธ์ที่กล่าวมาแล้วนี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า โคลงคตินในฉบับ
วัดป่าอื่นนี้ยังคงจะเก่ากว่าโคลงสี่สุภาพในฉบับเดียวกันนี้เสียอีก ทั้งมีข้อสังเกตว่าลักษณะของ
สัมผัสระหว่างวรรคในโคลงสี่สุภาพและโคลงคตินในฉบับวัดป่าอื่นนี้คล้ายคลึงกันมาก เพียง
แต่โคลงสี่สุภาพ ไม่มีโคลงปลอดสัมผัสอย่างโคลงคตินเท่านั้น อย่างไรก็ตาม จำนวนคำในวรรค
ของโคลงสี่สุภาพก็ดี หรือโคลงคตินก็ดี ที่ปรากฏในโคลงอุสภารส ฉบับวัดป่าอื่น มีความ
ยึดหยุ่นเหมือนกัน ทำให้มีค่าเกินในวรรคอยู่มาก มีได้ตั้งแต่ 8-11 คำที่เดียว

อนึ่ง โคลงคตินในโคลงอุสภารส ฉบับวัดป่าอื่น มีโคลงบางบทแต่งเป็นกลบท
ซึ่งเห็นได้ชัดว่ามีลักษณะของกลบทสมบูรณ์แบบกว่าที่พบในโคลงคตินอุสภารส ฉบับหอสมุด
แห่งชาติ ซึ่งสันนิษฐานได้ว่าน่าจะแต่งขึ้นภายหลังโคลงคตินอุสภารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ
โคลงกลบทที่พบมีดังนี้

๑ อสุภะว่าเจ้า
อานหากชักมาผวนผิตพาน
ขอร่วมเรื่องชีวิต
ขอร่วมเรื่องชู้แก้ว

ชีวิต ม่อนเฮย
พ่อท้าว
จอมราช บาดแล
เฝ้าเดี่ยว

(หน้า 245)

๑ ขวัญเฮยขวัญฮ่าพรากท้าว
ขวัญแม่จูงไปติดตาม
ขวัญเฮยฮ่ารอนราม
ขวัญแม่จูงไปเฝ้าท้าว

สักยาม หนึ่งรา
จิมชู้
หนีจาก ศรีเนอ
ชู้ยาม

(หน้า 219)

๑ ขวัญพี่บาเจ้าข้างจูง
มาเป็นเพื่อนบัวสวรรค์
ขวัญแม่จูงจิกไปชวนขวัญ
ขวัญแม่จูงไปเชื่อมไกล

มาพลัน แม่เนอ
อันเนอ
พระพี่บา มาเนอ
ชู้ยาม

(หน้า 219)

๑ อินดูไม้ม่วงแก้ว
(บ่) ไทวกิ่งใบสาธา
รอยทุกข์โศกโศกา
รอยร้างทุกข์ด้วยช้ำ

อัมพา นามแม่
แกว่งก้าน
เพราะเพื่อ บาเฮย
เพื่อกลืนแก้วไกลบา

(หน้า 155)

มีข้อสังเกตว่า ในโคลงอุสาบารส ฉบับวัดป่าอินทร์ มีการใช้คำสัมผัสในภายในวรรค และภายในบาท มากกว่าโคลงต้นอุสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ มีทั้งคำสัมผัสพยัญชนะ สัมผัสสระ และคำที่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างระดับกัน ตัวอย่างเช่น

อินทุทัมหมกวาง
จงเจตน์ใจเหมียงหม้อม

เหงาเงียบ ตายเฮีย
เพื่อน้องนางพงา

๑ ปุณอินคู้ไม้หญ้า
ใบหล่นหัวะลงมา
 ทังบุปผาหมุ่มมรา
บางพร่องบานจ้อนจ้าน

หมุ่มงา นามแม่
เหียวแห้ง
 แสงเสฟ ชมเฮีย
กึ่งก้านแกมใบ

(หน้า 155)

ใจเจตน์จงเฝ้าฝัน

ร่วมชู้วานชู้

(หน้า 157)

จากการศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ชนิดโคลงต้นและโคลงสี่สุภาพในโคลง
 อูสาบารส ฉบับวัดป่าอิน พบว่าโคลงต้นในเรื่องนี้เป็นโคลงต้นที่มีอายุใหม่กว่าโคลงต้นใน
 โคลงต้นอูสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ส่วนโคลงสี่สุภาพมีลักษณะสัมผัสระหว่างวรรค
 คล้ายคลึงกับโคลงต้นเรื่องอูสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ และยังมีร่องรอยของโคลงสี่ต้น
 หลงเหลืออยู่คือคำที่ 4 และ 5 ของบาทที่ 4 ยังเป็นโทคู่แบบโคลงสี่ต้นอยู่ อนึ่ง สังเกต
 ได้ว่าโคลงต้นและโคลงสี่สุภาพของโคลงอูสาบารส ฉบับวัดป่าอิน แต่งได้ไพเราะกว่าฉบับ
 หอสมุดแห่งชาติเสียอีก

3.15 ตำนานพระกิตพระพานฉบับพระอริยานุวัตร (เขมจารีเถระ) คำประพันธ์
 ร้อยกรองที่แทรกอยู่ในตำนานพระกิตพระพานฉบับพระอริยานุวัตร (เขมจารีเถระ) เป็น
 โคลงและสาส์น

โคลงดังกล่าวนี้ เป็นโคลงของอีสานล้านช้างที่เรียกว่าโคลงสาร เป็นโคลง
 โบราณ มีลักษณะคล้ายโคลงต้น โคลงบทหนึ่งมี 2 บรรทัด หรือ 2 บาท บาทหนึ่งประกอบด้วย
 2 วรรค วรรคหน้า 3 คำ วรรคหลัง 4 คำ และอาจเติมคำเสริมหน้าวรรคหน้าได้
 ทุกวรรค วรรคละ 2-4 คำ และอาจเติมคำสร้อยท้ายวรรคหลังได้ทุกวรรควรรคละ 2 คำ

ประคอง นิมมานเหมินท์¹² ได้สรุปว่า บทของโคลงสารแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือบทเอก และบทโท

บทเอกมีเสียงเอกนำในบาทแรก คือในคำที่ 2 ของวรรคหน้า ส่วนบทโทมีเสียงโทนำในบาทแรก คือในคำที่ 3 ของวรรคหน้า (ดูแผนผังประกอบ)

ในการแต่งโคลงสาร นิยมแต่งเป็น 2 แบบ คือ แบบบทคู่ และแบบบทเดี่ยว ถ้าแต่งแบบบทคู่ นิยมแต่งบทเอกก่อน แล้วต่อด้วยบทโท เป็นเอก-โท เอก-โท แต่ที่ปรากฏในลักษณะ โท-เอก ก็มี ส่วนที่แต่งเป็นบทเดี่ยวมักนิยมแต่งแต่บทโท

ส่วนวรรคชุกต์เอกโทในโคลงสารนั้น ในบทเอกมี 3 ตำแหน่ง โท 2 ตำแหน่ง และบทโทมีเอก 3 ตำแหน่ง โท 3 ตำแหน่ง หากแสดงด้วยแผนผัง จะได้ดังนี้

บทเอก

บทโท

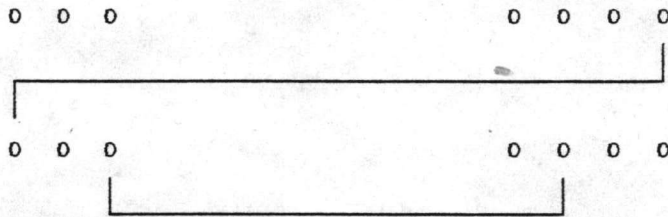
¹² ประคอง นิมมานเหมินท์. "มหากาพย์เรื่องท้าวบาเจือง : การศึกษาเชิงวิเคราะห์", หน้า 243-245.

* คือคำเสริม.

** คือคำสร้อย.

ส่วนสัมผัสของโคลงสาร จะมีหรือไม่มีก็ได้ ไม่บังคับ แต่ถ้ามีจะทำให้ไพเราะขึ้น
สัมผัสในโคลงสารมีทั้งสัมผัสนอกและสัมผัสใน

สัมผัสนอกของโคลงสาร เขียนเป็นแผนผังได้ดังนี้

ส่วนสัมผัสใน มัก เป็นสัมผัสพยางค์นะ

โคลงสารในตำนานพระกิตพระพานไม่เคร่งครัด เรื่องจำนวนคำในวรรค และ
เป็นโคลงสารแบบไม่มีสัมผัสระหว่างวรรค แต่มีสัมผัสในอยู่บ้าง และมักใช้คำตายใน
ตำแหน่งของคำเอก

ตัวอย่างโคลงสารในตำนานพระกิตพระพาน เช่น

นางอย่า จาสะหาเว้า

เมียเพื่อน มีหมั้นล้าน

แนมท้อ เอาใจตั้ง

ท้าว นั้น เป็นบ่าวจ้อย

คั้นว่า ได้ทำนท้าว

นางนักษณ

คอมผาศิตทะราช

แสนซ้ำโกฏิกือ

คอมเขาไกรราช

โสมเจ้าจิงชิวร แม่นา

จิกเป็นอาจเทวี

จิกบั้นบัวลือใช้ แม่เด

(หน้า 12)

บัดนี้ กิตติระกรท้าว
 เต้าหมี่ข้าง
 มาถามข่าวเจ้า
 ยังก่อขอยู่สวัสดิ์
 เข้าจัก ขอลานแก้ว
 จักถวายเงินแสน
 เป็นค่า ไถ่หลานท้าว
 จักถวายให้เมือง

พระนารายณ์ มีสี
 พลล้านโลกก็ถือ
 สหายเสี้ยววงพาน
 แต่เลื่อนครกวาง
 กุมารฮัตตะราช นันทอน
 คำหมื่นก็ขอให้
 บาบญฮัตตะราช
 พระโคเป็นเมืองส่วย

(หน้า 24)

โคลงสารในตำนานพระกิตติพระพาน มีการแต่งงานองกลบทคือ ใช้คำคำเดียว
 กันขึ้นต้นบาท เช่น

แม่จัก คำคืนคืน
แม่จัก บินล่องขึ้น
แม่จัก มีอาคมหย่อ
 พญาจัก เหาะแผ่นขึ้น

ก็น่าเห็นทุกที แม่เนา
 เมื่อฟ้าก็เล่าเห็น
 แผ่นดินไปร้อยโยชน์
 ทะยานฟ้าก็เล่าทัน แม่เด

(หน้า 14)

สองก็ เลี้ยวต่อตอง
สองพินกัน

ถือดาบไกวเพลิง
 ต่อมือก่าต้า

(หน้า 24)

ส่วนคำประพันธ์ชนิดสำนวนมีลักษณะคล้ายกลอน ปรากฏตอนนางอุสาส่งสารถึง
 ท้าวบารคทะราช ดังนี้

สารนี้ชื่อว่าสารศรีข้อย สารข้อยน้อยอยู่ทางไกล
 กลอยพระทัยไกลพระทศน์ หัตถะบาทราชนิรมย์สมกับใบลาน
 เป็นสารมาถึงพระพิศดกก็ทำให้คงคำคิด
 ขอให้พิจารณาให้ชอบ ประกอบด้วยปัญหา
 นื่องเป็นตั้งต้นดอกไม้อันเกิดขึ้นดอย
 แม่จกคองคองฝน ลวดบ่ฮวายลำตัน
 ถึงกาลระดูเดือนห้า ฝนบ่ฮวายฮ่าแผ่น
 ดวงดอกจกเหี่ยวแห้งธิตายค่างแต่ดอย
 นื่องคือไฟฮ่มเนื้อเผาคิงทุกเข้าค้ำ
 แม่จกกลางอาบน้ำ คิงนื่องกับเฮ็น
 ขอให้พระพีเจ้ากำฝายเมืองพระโค ที่พัน
 เขิญพิน้ำเอาน้ำเมืองพระโคไปมอด
 แนมจกหาสโรครกฮ้อนตนนื่องข้อยเฮ็น แท้แล้ว

(หน้า 15)

สารสนธิ บางวรรคมีคำรับส่งสัมผัสระหว่างวรรค บางวรรคไม่มี เช่น บรรทัดที่
 2 กับ 3 มีคำรับส่งสัมผัสคือ ลาน-สาร ใน บรรทัดที่ 4 ไม่มีคำรับส่งสัมผัสระหว่างวรรค

หนึ่ง สิ่งเกิดได้ว่า มีคำสัมผัสในภายในวรรค เช่น บรรทัดแรกมี ข้อย-ข้อย-
 น้อย บรรทัดที่สองมี พระทัย-ไกล ทศน์-หัตถ์ และ บาท-ราช เป็นต้น

คำประพันธ์ชนิด สารสนธิ นี้ น่าจะเป็นส่วนที่เพิ่มเติมเข้ามาในภายหลัง ไม่ใช่
 ฉันทลักษณ์โบราณแต่อย่างใด

ความไพเราะของคำประพันธ์ในโคลงสาร เกิดจากการเล่นเสียงพยัญชนะ และ
 เล่นคำซ้ำ เช่น

ขอให้ท้าว หาหน่วยแก้ว
 พอให้ เป็นมงคล
 นางมี คำแท้นใน
 พอให้ พระอึ้งฮู้

มายัดใส่ตาแหวน แต่ก่อน
สืบสายเมืองบ้าน
 สารถวายบาท
 คำต้านตั้งแต่หลัง

ฮามเมื่อ เทวคาค้าว
 ไว้ผาสาทแก้ว
 นางคิดโศกเสร่า
 พอให้ เป็นหนทางทิพย์

เอาบาไปส่ง ปางนั้น
 เจ็ดวันแล้วบ่ได้เห็น
 ทาบาทจอมกษัตริย์
 ใต้เมื่อเมืองฟ้า แต่ก่อน
 (หน้า 16)

มิงฮ่า มากล่าวเว้า
มิงนี้ คนถ่อฮ้อฮ้าย
มิงจัก ไปตายแท้
 คั้นชี่ คั้นฮ้อน

สมเสียดทอหู่
 ชีแทงฆ่าให้ตาย บ่อฮ่าแล้ว
 ทางใดก็ตามข้าง มิงก่อน
 ชีตายฮ้อนซำกตาว
 (หน้า 27)

เข้าขอโทษก่อน
 จงกษณาผาย
เข้าขอถวายเป็น
 ขอให้ อดโทษช้ำ

คอมราชบิดา
 โทษทัณฑ์ตัวช้ำ
 เงินแสนค่าหมื่น
 ฮ่าฟังด้วยกระทำ แต่ก่อน

ส่วนความไมพ เพราะในสำสันเกิดจากสัมผัสภายในวรรค และสัมผัสระหว่างวรรค
 และคำซ้ำ

สัมผัสภายในวรรค และคำซ้ำ เช่น

สารนนี้ชื่อว่าสารศรีช้อย สารช้อยนี้ช้อยอยู่ทางไกล

วรรณกรรมที่ใช้คำซ้ำ สารนี้ สารศรี สารช้อย ส่วนคำสัมผัสภายในวรรค คือ
สารศรีช้อย-สารช้อยน้อย

สรุปว่า ลักษณะคำประพันธ์ในตำนานพระกิตพระพานที่แทรกอยู่ในเรื่อง มีทั้ง
โคลงสารและสาส์น

โคลงสารน่าจะเป็นคำประพันธ์ที่มีมาแต่ดั้งเดิม เพราะมีลักษณะปลอดสัมผัส คือ
ไม่มีสัมผัสระหว่างวรรค อันเป็นลักษณะคำประพันธ์เก่าแก่ของอีสานล้านช้าง ดังที่ปรากฏใน
วรรณคดีเรื่องขุนทิง สังข์ศิลป์ไชย เป็นต้น

ส่วนคำประพันธ์ชนิดสาส์นคล้ายกลอนของภาคกลาง สันนิษฐานว่าน่าจะมีขึ้นภายหลัง
คือมีอายุไม่เก่าเท่าโคลงสาร

3.16 เรื่องอุสา-บารส ฉบับนิทานสำหรับเด็ก เรื่องอุสา-บารส ส่วนวนั้นแต่ง
เป็นคำประพันธ์ชนิดกาพย์สุรางคนางค์ มีจำนวนทั้งสิ้น 56 บท โดยมีการร้อยสัมผัส
ระหว่างบท ทุกบท ดังตัวอย่าง

๑ ขุนใหญ่กรุงพาน กับแก้วนางกาญจน์ มเหสีเจ็ดฉัน

เสด็จเยี่ยมดาบส บนบรรพตอารัญ พบอุสา-บารส ท้าวปลื้มเปรมปรีดี

๑ ด้วยโอรสธิดา ขุนไทรราชา ท้าวไม่เคยมี

ไว้ผู้สืบบวงศ์ พงศ์กษัตริย์ ตรีศขอโฉมศรี จากพระสิทธิ์า

(หน้า 3)

แม้ตามฉันทลักษณ์ คำในแต่ละวรรคจะต้องมีไม่เกิน 4 คำ แต่จะพบได้ว่าคำใน
วรรคของเรื่องอุสา-บารส นี้มักจะมีจำนวนยืดยุ่น บางครั้งมีเกิน 4 คำ เช่น

๑ ขึ้นชมพกา มากมายเหลือคณนา เก็บถวาชอไรไท
อุสาพิวทอง กรองมาลัยมาลัย เป็นหงส์อำไพ พริ้งเพริศเพราพรณ
(หน้า 5)

๑ ทำกลก่าจัด อุสาพรากพลัด บารสราชา
แต่งโทรท้านาย พระเคราะห์ร้ายหนักหนา ตุ่มเดี่ยวเดินป่า
เสดาะเคราะห์กรรม
(หน้า 15)

๑ ท้าวมีธิดา เลิศล้ำลักษณ์ อุสาเทวี
พระฉวีผ่องผุด คจทองเนอด้ ผิวเนียนารี กร่นกลั่นสุมามาลัย
(หน้า 2)

๑ ตั้งจิตอธิษฐาน บุญญาธิการ เคยคู่ครองกัน
มาลัยรูปหงส์ จงสู้ชายนัน ผิวใช้คู่สมครมัน ออย่าพบพานมาลัย
(หน้า 5)

ด้านกลวิธีการแต่ง แม้จะไม่มีลักษณะพิเศษแบบกลบท แต่ก็พยายามแต่งให้มี
สัมผัสใน ในแต่ละวรรคทั้งสัมผัสสระและสัมผัสอักษร ดังตัวอย่าง

๑ เอกองค์ษัตริย์ ปกครองบ้องรัฐ เฉลิมฉัตรกรุงพาน
เนืองแน่นพหล พจญศึกอีกหาญ แกล้วยล้ารอนราน รบสู้ดีสกร

๑ เมืองกว้างข้างหลาย มากมวลหญิงชาย แสนสุขสโมสร
 ข้าวกล้านาคี บารมีภูธร อวยให้ราษฎร สุขเกษมเปรมปรีดี

(หน้า 1)

คำที่มีสัมผัสสระในบทประพันธ์ข้างต้น คือ (ปก)ครอง-บ้อง ศึก-อีก กว้าง-ข้าง
 กล้า-นา เกษม-เปรม

ส่วนคำที่เป็นสัมผัสอักษร ได้แก่ เอก-องค์ ปก-บ้อง เฉลิม-ฉัตร เนือง-แน่น
 ศึก-หาญ แกล้ว-กล้า รอน-ราน มาก-มวล แสน-สุข-สโมสร และ เปรม-ปรีดี
 ภาพยู่สรวนนางค์บางบทมีการใช้คำขึ้นต้นวรรคด้วยคำเดียวกัน ปรากฏซ้ำกันหลายวรรค ดัง
 ตัวอย่าง

๑ ภาษีโสมนัส บ่ได้ข้องขัด น้อมถวายกัลยา

เป็นราชบุตร เป็นศรีนาคา เป็นดวงแก้วตา แก้วใจจอมนคร

(หน้า 3)

คำประพันธ์ประเภทภาพยู่สรวนนางค์นี้ แต่ละวรรคมีคำเพียงไม่กี่คำ ทำให้
 สามารถจับความได้รวดเร็ว เหมาะสำหรับเด็ก ซึ่งมักจะเก็บความจากข้อความสั้น ๆ
 ได้ง่าย

การศึกษาลักษณะคำประพันธ์ของวรรณคดีเรื่องอนิรุทธทั้ง 16 ส่วนนั้น นับว่ามี
 ความสำคัญยิ่ง เพราะสามารถให้คำตอบในเรื่อง สมัยที่แต่ง ความเก่าของเรื่อง และที่มา
 ของเรื่องได้ชัดเจนขึ้น จากการศึกษาครั้งนี้พบว่าลักษณะคำประพันธ์ของเรื่องอนิรุทธใน
 วรรณคดีภาคกลางส่วนใหญ่มุ่งเน้นอลังการมาก มีทั้งสัมผัสนอก สัมผัสใน และการเล่นคำ
 ลักษณะต่าง ๆ เรื่องอนิรุทธของภาคใต้ ได้คำประพันธ์ไปจากทางภาคกลาง ลักษณะ
 คำประพันธ์จึงคล้ายคลึงกันมาก ส่วนเรื่องอนิรุทธของทางเหนือที่แต่งเป็นโคลง มีทั้งโคลง

ปลอดสัมพัทธ์ และที่มีสัมพัทธ์ระหว่างวรรคอยู่บ้าง แสดงว่าน่าจะแต่งในยุคที่เริ่มมีการพัฒนา การแต่งโคลงในล้านนาจากไม่มีสัมพัทธ์ระหว่างวรรคมาเป็นโคลงที่มีสัมพัทธ์ แต่ก็ไม่มีสัมพัทธ์ เต็มรูปอย่างโคลงสี่สุภาพ หรือโคลงสี่ชั้นของภาคกลาง สำหรับลักษณะคำประพันธ์ของ เรื่องอนิรุทธ์ในวรรณคดีอีสานมีทั้งแต่งด้วยคำประพันธ์ของภาคกลาง คือ ภาพสี่สุรางคนางค์ และที่แต่งด้วยคำประพันธ์ที่ได้รับอิทธิพลมาจากกลอนของภาคกลาง คือ คำประพันธ์ชนิดที่ เรียกว่า สำนวน รวมทั้งคำประพันธ์ของอีสาน คือ โคลงสารที่ยังมีลักษณะยึดหยุ่นในเรื่อง จำนวนคำ เป็นโคลงปลอดสัมพัทธ์ และมีสัมพัทธ์แต่เพียงเล็กน้อย แสดงให้เห็นว่าความ ไพเราะของคำประพันธ์อีสานขึ้นอยู่กับจังหวะของการแบ่งคำและเสียงสูงต่ำของคำมากกว่า จะเน้นเรื่องของสัมพัทธ์ สัมพัทธ์เป็นเพียงเครื่องตกแต่งให้มีความไพเราะมากขึ้นเท่านั้น

อนึ่ง จากการพิจารณาคำประพันธ์ในเรื่องอนิรุทธ์ ส่วนต่าง ๆ เห็นว่า โดยทั่วไปมักจะมีความไพเราะ บางสำนวนแสดงความสามารถของกวีในการแต่งคำประพันธ์ โดยแต่งเป็นกลบทชนิดต่าง ๆ ได้อย่างแพรวพราวทีเดียว และบางสำนวนมีการแต่งเลียนแบบกัน อย่างเห็นได้แจ้งชัด

การศึกษาวิเคราะห์ลักษณะคำประพันธ์ช่วยให้เห็นลักษณะเด่น และคุณค่าของ วรรณคดีไทยเรื่องอนิรุทธ์ส่วนต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น พร้อมทั้งชี้ให้เห็นที่มาของเรื่องได้ แจ่มชัดขึ้นด้วย